श्रीमद्

भगवद्गीता.

यदा यदा हि धर्मस्य
ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य
तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥

श्रीमद्

भगवद्गीता भाषान्तर.

श्रीमद्

भगवद्गीता भाषान्तर.

ઘણા સુધારા વધારા સાથે

મહાત્મા શ્રીધર સ્વામીની

ટીકાને અનુસારે.

છપાવી પ્રસીદ્ધ કર્ત્તા.

હરગોવનદ્દાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર

ઠે. પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૫ મી.   પ્રત. ૧૫૦૦

સંવત ૧૯૭૭   સને ૧૯૨૧

કીંમત. રૂ. ૧—૪—૦

અમદાવાદ-શાહાપુર વનમાળી વાંકાની
પોળમાં પટેલ હરીભાઈ દલપતરામે પોતાના
"ગ્રન્થોદય" પ્રેસમાં છાપી.

શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુન

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ટ.
ગીતા માહાત્મ્ય.	૧
અથ કરન્યાસ મંત્ર.	૩૧
અથ અંગન્યાસ મંત્ર.	૩૩
અથ ધ્યાન મંત્ર.	૩૪
૧ અર્જુન વિષાદયોગ.	૪૧
૨ સાંખ્યયોગ.	૫૮
૩ કર્મયોગ.	૮૭
૪ જ્ઞાન વિભાગયોગ.	૧૦૩
૫ સંન્યાસયોગ.	૧૨૦
૬ અધ્યાત્મયોગ.	૧૩૧
૭ જ્ઞાનયોગ.	૧૫૦
૮ અક્ષર બ્રહ્મયોગ.	૧૬૧
૯ રાજવિદ્યા રાજ ગુહ્યયોગ.	૧૭૩

૧૦	વિભૂતિયોગ.	૧૮૭
૧૧	વિશ્વરૂપ દર્શનયોગ.	૨૦૩
૧૨	ભક્તિયોગ.	૨૩૨
૧૩	ક્ષેત્ર ક્ષેત્રવિભાગયોગ.	૨૪૦
૧૪	ગુણત્રય વિભાગયોગ.	૨૫૩
૧૫	પુરૂષોત્તમ યોગ.	૨૬૪
૧૬	દૈવસુરસંપ દ્વિભાગયોગ.	૨૭૩
૧૭	શ્રદ્ધાત્રય વિભાગયોગ.	૨૮૩
૧૮	સંન્યાસ યોગ.	૨૯૪
	ચતુઃશ્લોકી ભાગવત.	૩૨૩
	ચર્પટ પંજરીકા.	૩૨૭

પ્રસ્તાવના.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા એ નારાયણ અવતાર શ્રીવ્યાસજીના રચેલા અખિલ જ્ઞાનના ભંડાર રૂપ શ્રી મહાભારતનો એક ભાગ છે. કૌરવ પાંડવોના યુદ્ધના આરંભમાં સગાં સંબંધીઓની સાથે યુદ્ધ નહિ કરવું એવો જે અર્જુનને મોહ થયેલો તેનું નિવારણ કરવા તથા આ જગતમાં શું સત્ય છે અને શું અસત્ય છે એનો બોધ કરવાના હેતુથી શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને આપેલો ઉપદેશ તે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા (શ્રીભગવાનના મુખથી નીકળેલા જ્ઞાનનું ગીત) છે. અત્રે શંકા થશે કે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા શ્રીકૃષ્ણે રચી છે કે શ્રી વ્યાસજીએ રચી છે ? તેનો ઉત્તર એવો છે કે કેટલાક શ્લોકો વેદ તથા ઉપનિષદોનાંજ વાક્ય છે અને બીજા શ્રીકૃષ્ણના મુખમાંથી નીકળે-

લા છે તેનો સંગ્રહ કરી તે શ્લોકની સંગતિ કરવાને માટે કેટલાક શ્રીવ્યાસજીએ રચેલા છે. એ રીતે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાની રચના છે.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં આ સંસારનાં કર્મના બંધનમાંથી મુક્ત થઈ મનુષ્યે પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે કરવી તે જ્ઞાન બતાવેલું છે. આ હેતુ સિદ્ધ કરવાના ત્રણ માર્ગ કહેલા છે; કર્મયોગ, ભક્તિયોગ અને જ્ઞાનયોગ. શ્રીમદ્-ભગવદ્ગીતામાં અઢાર અધ્યાય છે; તેમાં પહેલા છ અધ્યાયમાં કર્મયોગ સમજાવેલો છે, સુખ દુઃખ તથા રાગ દ્વેષાદિ દ્વંદ્વની લાગણી વિનાનો થઇને ફળની ઇચ્છા રાખ્યા શિવાય કર્મ કરનારો કર્મયોગી કહેવાય છે, તેને કર્મનું બંધન થતું નથી અને તે જીવન્મુક્ત છે. એ કર્મયોગનું રહસ્ય છે. આ છ અધ્યાયમાં સાંખ્ય તથા યોગ સારી રીતે સમજાવેલા છે અને સંસારીઓથી યોગ થઇ શકે નહિ

એવો જે સાધારણ લોકનો મત છે તે અહીં ખોટો પડે છે અને સંસારની ખટપટમાં રહીને તથા ગમે તે સ્થિતિમાં હોઇને પણ મનુષ્ય યોગ કરી શકે છે એમ શ્રીમદ્-ભગવદ્‌ગીતામાં સિદ્ધ કરેલું છે. બીજા છ અધ્યાયમાં ભક્તિ યોગ સમજાવેલો છે. પરબ્રહ્મમાં કોઈના ઉપર ના હોય એવી અ-પાર પ્રીતિને ભક્તિ કહેવાય છે. શ્રદ્ધાવાળા મનુષ્યને ભક્તિ કરવી સ્હેલી છે અને તેવો માણસ ભક્તિવડે સ્હેલાઇથી પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે. છેલ્લા છ અધ્યાયમાં જ્ઞાનયોગ કહેલો છે. જે માણસ સંસારમાં ધર્માચરણ કરીને તથા સંસારના ભોગ ભોગવીને તેમાં વિરક્ત થઇ ગયો હોય અને તેને જો સંસાર ઉપર પ્રીતિ ન રહી હોય અને સત્ય સુખ અને ખરો આનંદ શો છે તે જાણવાની જેની ઇચ્છા થઇ હોય તેને માટે જ્ઞાનયોગ છે. તેમાં જીવાત્મા અને પરમાત્મા એમ આત્માના બે

ભેદ છે. તેમાં પરમાત્મા એ ઉત્તમ છે અને ખરૂં જોતાં જીવાત્મા એ પરમાત્માથી જૂદો નથી એવું સમજી જે માયાથી કરેલી ઉપાધીઓને સ્વીકારતો નથી તે પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ તેમાં ભળી જાય છે. એ જ્ઞાન યોગનો સારાંશ છે. આ પ્રમાણે શ્રીમદ્ ભગવદ્‌ગીતામાં ત્રણ માર્ગ બતાવેલા છે; તે દરેક માર્ગથી મુક્તિ મળી શકેછે. એમાંથી મુમુક્ષુ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ગમે તે માર્ગ પકડે તો તેમાં કાંઇ બાધ નથી કારણ કે ત્રણે માર્ગનો આખરનો હેતુ મુક્તિની પ્રાપ્તિ અથવા પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિજ છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્‌ગીતાની રચના એવી છે કે સંસારમાં દરેક વિષયને લાગુ પડતું જ્ઞાન એમાંથી મળી આવે છે. ટુંકામાં કહીએ તો તે જ્ઞાનનો ભંડારછે; તેમ છતાં પણ ગ્રંથ ઘણોજ નાનો છે. વળી સામાન્ય બુદ્ધિવાળો પણ એને સહેલાઈથી વાંચી તથા સમજી શકે છે અને બુદ્ધિમાં

પારંગત થયેલા તેને વાંચીને એમ અભિપ્રાય આપે છે કે એનું ખરૂં રહસ્ય તેઓ પુરેપુરૂં સમજી શકયા નથી. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાને માટે જેટલું લખીએ તેટલું ઓછું છે; છતાં જેમ "હાથના કંકણને આરસીની જરૂર નથી" તેમ આ સર્વ માન્ય ગ્રંથને માટે વધારે લખવાની આવશ્યકતા નથી. ટુંકામાં આખી પૃથ્વીના સર્વ સુધરેલા દેશોની ભાષામાં એનાં ભાષાંતર તથા ટીકાઓ થઇ તેની અનેક આવૃત્તિઓ થઇ ગઇ છે એજ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાની મહત્તા સૂચવે છે.

પરિશિષ્ટ.*

દૈવી સંપત્‌નાં પાત્રોની સમજ.

પાંડુ એટલે વર્ણ રંગ હીન નિર્મળ **વિવેક**નું સ્વરૂપ છે તેને બે રાણીઓ છે. એક કુંતિ એટલે દિવ્ય વિભૂતિનું આકર્ષણ કરનારી શક્તિ **મતિ;** અને બીજી **માદ્રી**–એટલે ઉગ્રતાનું શમન કરી શાંતિ-આવેશ ચઢાવનાર–**ક્ષમા;** આ ક્ષમાને બુદ્ધિની બીજી શુભ વૃત્તિઓના ઉપલક્ષણરૂપ જાણવી.

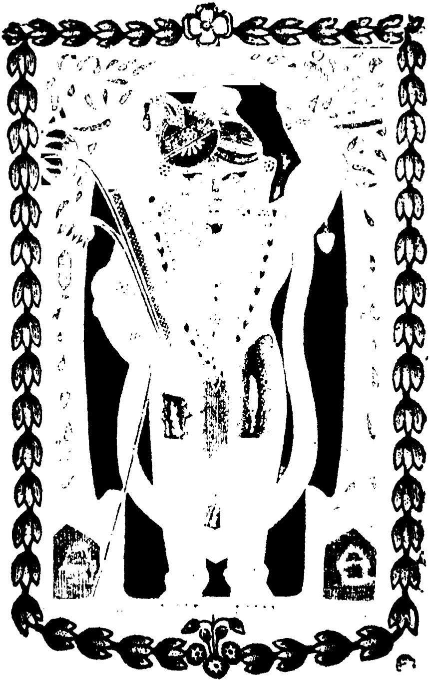
એમાં મતિને ત્રણ પુત્રો થયા અને ક્ષમાને બે પુત્રો થયા: પણ તે વિવેકના સમાગમથી નહીંજ, કેમ કે વિવેક કે જે નિત્યાનિત્યને પૃથક્ કરે તેનો જડ મતિ સાથે કે ક્ષમા સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ સંભવે નહિ, માટે તે સ્ત્રીયોના પ્રાબલ્યવડે આ-કર્ષાયલાં પાંચ તત્ત્વોના સુક્ષ્મ પરમાણુઓથી તેઓ ઉપજ્યા એમ નિરૂપણ કર્યું છે.

મતિનો મોટો પુત્ર **સદ્ધર્મ** એટલે અધર્મ સાથે સંગ્રામમાં સ્થિર રહેનાર તે–**યુધિષ્ઠિર** વ્યોમતત્ત્વ-થી ઉપજેલો છે વચલો **સાહસ** એટલે અન્યને

---

*આ બાબત પૂજ્યપાદ મહારાજ શ્રીનથુરામજી શર્માની ભગવદ્ગીતા ઉપરથી લીધી છે.

શ્રી ગોવર્ધનનાથજી

પ્રાગટ્ય સં. ૧૪૬૬ શાકે ૧૩૩૧ અષાઢ વદ ૩ રવિ.

પાટોત્સવ માહ વદ ૭.

હાલ મેવાડમાં સિંહાડ (નાથદ્વારા)ના
પહાડમાં બિરાજે છે.

ભયંકર લાગે એવું કર્મ કરી શકનાર તે-**ભીમ** વાયુતત્ત્વથી ઉપજેલો છે. અને નાનો **મંદવિરાગ** એટલે **અર્જુન** શ્વેત તેજસ્ તત્ત્વથી ઉપજ્યો છે ક્ષમાનો મોટો પુત્ર **ઉપશમ** એટલે-વિક્ષેપરૂપ સર્પનું ભક્ષણ કરનાર તે **નકુલ** જળતત્ત્વથી, ને નાનો પુત્ર **ભક્તિ** એટલે **સહદેવ**-(આત્મદેવની સાથે રહેનાર પૃથ્વીતત્ત્વથી ઉત્પન્ન થયેલ છે. તેથી એ પાંચેમાં પોતપોતાના જનકનો સ્વભાવ પ્રધાનપણે વર્તે છે. વ્યોમતત્ત્વ બળવાન્ છતાં સ્થિર સ્વભાવવાળું હોવાથી અને વાયુતત્ત્વ પરાક્રમી છતાં અતિ ચંચળ હોવાથી તે બંને જેમાં પ્રધાનપણે વર્તે છે, એવા સદ્ધર્મ તથા સાહસને યુદ્ધમાં મુખ્ય નાયકની જગ્યા નહિ આપતાં જેના મૂળમાં અલૌકિક આકર્ષણ શક્તિ રહેલી છે એવા મહા બળવાન્ અને નિયમિત પરાક્રમ દર્શાવનાર તેજસ્તત્ત્વથી ઉપજેલા મંદવિરાગને મુખ્ય યોદ્ધાની જગ્યા આપી છે. દૈવી સંપત્તિના ખરા સહાય **આત્મદેવ (શ્રીકૃષ્ણ)** જ છે. માટે તેમને **મંદવિરાગ**ના સારથી કલ્પ્યા છે. સત્ત સ્ફૂર્તી આપવા વિના બીજી કાંઇ ક્રિયા નહિ કરનાર હોવાથી તે યોદ્ધારૂપે ગણાયા નથી. **આત્માભિમુખીવૃત્તિ**

(દ્રૌપદી-દ્રુપદ-એટલે-શીઘ્રગતિવાળા-તીવ્ર વેગવાન્-શુદ્ધપ્રેમ-ની પુત્રી) એ સદ્ધર્માદિ પાંચેની સામાન્યવૃત્તિ હોવાથી તેને પાંચેની પત્ની ઠરાવી છે, અને ઉદાશીનતા (સુભદ્રા-સારી રીતે કલ્યાણુ કરનારી) તે મંદવિરાગની પત્નીરૂપેજ શોભે માટે તેને તેની (મંદવિરાગની) પત્ની કલ્પી છે. આત્માભિમુખીવૃત્તિને સદ્ધર્માદિ પાંચ ભાઇઓથી દિવ્ય શબ્દાદિના જ્ઞાનરૂપ પાંચ (પ્રતિવીંધ્ય, સુતસોમ, શ્રુતકીર્તીશ્રુતકર્મ, શતાનિક, ને શ્રુતસેન) પુત્રો થયા છે, અને મંદવિરાગથી ઉદાસીનતાને પેટે સંયમ (અભિમન્યુ-ચારે ભણી પ્રકાશ કરનાર એક વિષયમાં થનારાં ધારણા, ધ્યાન ને સમાધિ) ની ઉત્પત્તિ થઇ છે. દૈવીસંપત્તિના સૈન્યની વ્યુહરચના એકાગ્રતાએ (ધૃષ્ટદ્યુમ્ને-ઉગ્રજ્યોતિએ-અનેકાર્થપણાનો તિરસ્કાર કરનાર પ્રકાશે) કરી છે, તે પણ યોગ્યજ છે. એ સેનામાં શ્રદ્ધા, (યુયુધાન-ચૈતન્યનો પ્રકાશ કરવાને અભિલાષવાન્) વીર્ય-ઉત્સાહ, (ઉત્તમૌજા-જેનું ઉત્તમ બળ છે તે,) સ્મૃતિ, (ચેકીતાન-જાણનાર,) સમાધિ, (વિરાટ-વિશેષપણે આત્મામાં શોભનાર, વિચાર,

(કાશીરાજા–પદાર્થોને પ્રકાશીને શોભનાર,) યમ, (ધૃષ્ટકેતુ–આપદાઓનું નિવારણ કરનાર,) નિયમ, (શૈબ્ય–શૈબ્ય–મંગળદાતા,) આસન, (કુંતિભોજ, દિવ્યવિભૂતિનું આકર્ષણ કરનારી શક્તિનું પાલન કરનાર,) પ્રાણાયામ, (યુધામન્યુ–ચૈતન્યની અભિવ્યક્તિ કરવી એજ જેની ક્રિયા છે તે,) પ્રત્યાહાર,(પુરુજિત–ઇંદ્રિયોના સમૂહને જિતનાર,) શુદ્ધપ્રેમ, (દ્રુપદ–શીઘ્રગતિવાળો–તીવ્ર વેગવાન્,) ને શાંતિ, (શિખંડી-સર્પરૂપે વિષયવાસનાને ગળી જનાર,) એ મહા યોદ્ધાઓ છે. બંને પક્ષની સેનાઓ ધર્મનું અનુષ્ઠાન થઇ શકે એવા સ્થાનમાં એટલે અધિકારી મનુષ્યશરીરના હૃદયપ્રદેશમાં યુદ્ધ કરવા માટે સજ્જ થઇ હતી.

આસુરી સંપત્નાં પાત્રોની સમજ.

મોહ (ધૃતરાષ્ટ્ર–શરીરરૂપી દેશને મમતાપૂર્વક ધારણ કરનાર અનાદિ સંસારાસક્તિ) એ આસુરી સંપત્નો વડો છે. એને સારાસારના વિવેકરૂપ નેત્રો નથી, માટે તેને આંધળો કલ્પ્યો છે. તેના કામ (દુર્યોધન–દુષ્ટ રીતે યુદ્ધ કરનાર–મંદક્રિયાવાન્) આદિ સો પુત્રો કહ્યા છે. એની સેનામાં અસ્મિતા,

(**ભીષ્મ**–ચિરકાળ રહેનાર **સંસ્કાર**, (દ્રોણ–દ્રવવાના સ્વભાવયુક્ત,) **અવિદ્યા**, (કૃપ–એક વસ્તુમાં અન્યની કલ્પના કરાવનાર,) **રાગ**, (કર્ણ–પ્રવૃત્તિ કરાવનાર,) **દ્વેષ** (વિકર્ણ–અપ્રવૃત્તિ કરાવનાર,) **અભિનિવેશ**, (જયદ્રથ–અનુરાગ પામીને ઉત્કૃષ્ટરૂપ રહેનાર,)**વાસના**, (અશ્વત્થામા–સંચય થઇને રહેનાર સ્થુળ શરીરના નાશથી નાશ નહિ પામનાર,) **અશ્રદ્ધા**, (ભૂરિશ્રવા–જેનું બહુ પણું સાંભળવામાં આવે છે તે,) **વિષયાશક્તિ**, (**શલ્ય**–સાલની પેઠે મર્મસ્થાનમાં વ્યથા કરનાર,) **વિષયસેવન**, (**કૃતવર્મા**–કર્મનું રક્ષણ કરનાર,) પ્રાપ્ત વિષયના રક્ષણની **ચિંતા** (ભગદત્ત પદાર્થમાં રહેલા સંસ્કારે આપેલ,) ને **સ્વાર્થપરાયણતા**, (શકુનિ–સમળીના જેવું વર્તન) એ આદિ મહા યોદ્ધાઓ હતા. અસ્મિતા બંને સંપતના મુખ્ય ગણવાને યોગ્ય હોવાથી તેને પિતામહનું રૂપ આપ્યું છે. સંસ્કાર અને અવિદ્યા એ પ્રવૃતિના મુખ્ય હેતુઓ હોવાથી તેમને આચાર્યની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. વાસનાનો ઉદય સંસ્કારમાંથી થાય છે માટે વાસનાને સંસ્કારના પુત્રનું રૂપ આપ્યું છે.

ॐ

श्रीगणेशायनमः

अथ श्रीगीतामाहात्म्यम्.

॥ ऋषिरुवाच ॥

गीतायाश्चैवमाहात्म्यं यथावत्सूत मे वद ।
पुराणमुनिना प्रोक्तं व्यासेन श्रुतिनोदितम् १

અનેક પ્રકારની કથા સાંભળી સાંભળી શોનકાદિ ઋષિ, સૂતજીને પ્રશ્ન કરેછે કે, હે સૂત! જે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનું માહાત્મ્ય શ્રીવ્યાસજીએ કહ્યું છે તે યથાવત્ મને કહો ॥ ૧ ॥

॥ सूतउवाच ॥

पृष्टं वै भवता यत्तन्महद्गोप्यं पुरातनम् ।
नकेनशक्यतेवक्तुं गीतामाहात्म्यमुत्तमम् २

શૌનકનો પ્રશ્ન સાંભળીને સૂત બોલ્યા કે-જે તમે મને પૂછયું, તે આ ગુપ્ત પ્રાચીન અને અતિ ઉત્તમ ગીતાના માહાત્મ્યને કોઇપણ કહેવા સમર્થ નથી. ॥ ૨ ॥

कृष्णो जानाति वै सम्यक्क्वचित्कौंतेय एव च। व्यासो वा व्यासपुत्रो वा याज्ञवल्क्यो ऽथमैथिलः ॥ ३ ॥

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનું માહાત્મ્ય સારી રીતે શ્રી કૃષ્ણુજ જાણે છે અને કિંચિત્ અર્જુન તથા વ્યાસ, શુકદેવ, યાજ્ઞવલ્કય અને જનક પણ જાણે છે. ॥ ૩ ॥

अन्ये श्रवणतःश्रुत्वा लोके संकीर्तयंति च। तस्मात्किंचिद्वदाम्यद्य व्यासस्यास्यान्मया श्रुतम् ॥ ४ ॥

બીજા માણસો કાનથી સાંભળી લોકમાં વર્ણન કરેછે પરંતુ જાણતા નથી, તેથી મેં જેવું શ્રીવ્યાસજીના મુખારવિંદથી સાંભળ્યું છે

તેવું તે માહાત્મ્ય થોડું કહીશ. ॥ ૪ ॥

सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनंदनः।
पार्थोवत्सःसुधी भोक्ता दुग्धंगीताऽमृतंमहत्

સર્વ ઉપનિષદો ગાયરૂપી છે, તેમના દોહનાર શ્રીકૃષ્ણજી થયા અને અર્જુને વાછડા રૂપ થઇ પ્રથમ પાન કરયું, પછી આ ગીતારૂપ અતિ મિષ્ટ દૂધ લોકમાં પ્રવૃત્ત થયું. ॥ ૫ ॥

सारथ्यमर्जुनस्यादौ कुर्वन्गीतामृतंददौ।
सर्वलोकोपकारार्थं तस्मैकृष्णायतेनमः ।६।

જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પ્રથમ અર્જુનનું સારથીપણું કરતાં છતાં સર્વ લોકના ઉપકારને વાસ્તે અર્જુનને ગીતારૂપી અમૃત આપ્યું તેવા શ્રીકૃષ્ણને મારા નમસ્કાર છે. ॥ ૬ ॥

संसारसागरंघोरं तर्तुमिच्छतियोजनः।
गीतानावं समारुह्य परं यातु सुखेन सः।७।

જે ઘોર સંસારસાગર તરવાની ઇચ્છા કરતો હોય તેણે ગીતારૂપી નાવ ઉપર બેસીને સુખે-

થી પાર જવું. ॥ ૭ ॥

गीताज्ञानं श्रुतं नैव सदैवाभ्यासयोगतः ।
मोक्षमिच्छतिमूढात्मा यातिबालकहास्यताम्

જેણે ગીતા સંબંધી જ્ઞાન સદા અભ્યાસયોગથી સાંભળ્યું નથી અને જો તે મૂર્ખ મોક્ષને ચ્હાય છે તો તે બાળકની પેઠે ઉપહાસને પામે છે. ॥ ૮ ॥

ये श्रृण्वंति पठंत्येव गीताशास्त्रमहर्निशम् ।
न ते वै मानुषा ज्ञेया देवा एव न संशयः९.

જે રાત દિવસ ગીતા ભણેછે અથવા સાંભળેછે તે મનુષ્ય નથી પણ દેવતા છે આમાં સંશય નથી એમ જાણવું. ॥ ૯ ॥

गीताज्ञानेन संबोध्य कृष्णः प्राहतमर्जुनम् ।
अष्टादशपदस्थानं गीताध्यायेप्रतिष्ठितम् १०

શ્રીકૃષ્ણભગવાન્ અર્જુનને ગીતાના જ્ઞાનથી બોધ કરી બોલ્યા કે, આ ગીતાના એક એક અધ્યાયમાં અષ્ટાદશ પદ જે વિષ્ણુ તેમનું સ્થા

ન જે પરમપદ તે સ્થાપન કર્યું છે. ॥ ૧૦ ॥

मोक्षस्थानं परं पार्थ सगुणं वाथनिर्गुणम् ।
सोपानाष्टादशैरेवं परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ११ ॥

હે અર્જુન! સગુણ અથવા નિર્ગુણ એવા પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મોક્ષસ્થાનપર આ અઢાર અધ્યાયરૂપ પગથિયાંથી મનુષ્ય પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત થાયછે. ॥ ૧૧ ॥

मलनिर्मोचनं पुंसां जलस्नानं दिने दिने ।
सकृद्गीतांभसिस्नानं संसारमलनाशनम् ॥ १२ ॥

જે દિનદિનપ્રતિ જળસ્થાન છે તે શરીર મળ નાશ કરે છે અને આ ગીતારૂપ જળનું સ્થાન દુઃખરૂપ સંસાર મળનો નાશ કરેછે ॥ ૧૨ ॥

गीताशास्त्रस्य जानाति पठनं नैव पाठनम् ।
परस्मान्न श्रुतं ज्ञानं नैव श्रद्धा न भावना ॥
स एव मानुषे लोके पुरुषो विड्वराहकः ।
यस्माद्गीतां न जानाति नाधमस्तत्परो जनः ॥

જે ગીતાશાસ્ત્રનું ભણવું, ભણાવવું નથી

જાણુતો અને બીજાથી સાંભળ્યું પણ નથી, જેને શ્રદ્ધા નથી અને ભાવના પણ નથી તે પુરૂષ આ લોકમાં ગ્રામ શુકર–ભુંડ સમાન છે. ગીતા નહીં જાણનારથી બીજો અધમ કોઇ નથી ૧૩–૧૪

धिक्तस्य मानुषं देहं धिग्ज्ञानं धिक्कुलीनताम्। गीतार्थं न विजानाति नाधमस्तत्परो जनः ॥ १५ ॥

જે ગીતાર્થને જાણુતા નથી તેના મનુષ્ય દેહને, જ્ઞાનને અને કુલીનતાને ધિક્કાર છે; કેમકે તેથી અધિક અધમ કોઇ નથી. ॥ ૧૫ ॥

धिक्सुरूपं शुभं शीलं विभवं सद्गृहाश्रमम्। गीताशास्त्रं न जानाति नाधमस्तत्परो जनः

જે ગીતાશાસ્ત્રને જાણુતો નથી તેના સુંદર રૂપને, શુભ શીળને, વૈભવને અને શ્રેષ્ટ ગૃહાશ્રમને ધિક્કાર છે. તેનાથી બીજો કોઇ અધમ નથી. ॥ ૧૬ ॥

धिक्प्रागल्भ्यं प्रतिष्ठां च पूजां मानं महात्मताम्। गीताशास्त्रे रतिर्नास्ति तत्सर्वं निष्फलं जगुः ॥ १७ ॥

જેની ગીતાશાસ્ત્રમાં પ્રીતિ નથી તેની હીંમત પ્રતિષ્ટા, પૂજા, માન અને મહાત્માપણાને ધિક્કાર છે અને તેનું સર્વ નિષ્ફળ છે. ॥ ૧૭ ॥

धिक्तस्य ज्ञानमाचारं व्रतं चेष्टां तपो यशः। गीतार्थपठनं नास्ति नाधमस्तत्परो जनः॥

જે ગીતાર્થ જાણતો નથી તેના જ્ઞાન, આચાર, વ્રત, ચેષ્ટા તપ અને યશને ધિક્કાર છે. તેનાથી બીજો કોઇ જન અધમ નથી. ॥૧૮॥

गीतागीतं न यज्ज्ञानं तद्विद्ध्यासुरसंज्ञकम्। तन्मोघं धर्मरहितं वेदवेदांतगर्हितम् ॥१९॥

જેણે ગીતાનું જ્ઞાન ગાયું નથી તેના જ્ઞાનને આસુરીજ્ઞાન જાણવું, તે જ્ઞાન વ્યર્થ અને ધર્મરહિત તથા વેદવેદાંતમાં નિંદિત છે. ૧૯

यस्माद्धर्ममयी गीता सर्वज्ञानप्रयोजिका।

सर्वशास्त्रमयी गीता तस्माद्गीता विशिष्यते

આ ગીતા ધર્મમય સર્વ જ્ઞાનને પ્રવૃત્ત કર-
નારી છે અને સર્વ શાસ્ત્રમય છે એવું કહ્યું છે,
માટે સર્વ શાસ્ત્રથી ઉત્તમ છે. ॥ ૨૦ ॥

योऽधीते सततं गीतां दिवा रात्रौ यथार्थतः
स्वपन्गच्छन्वदंस्तिष्ठन् शाश्वतंमोक्षमाप्नुयात्

જે નિરંતર–રાત દિવસ સૂતે, ચાલતે, બો-
લતે, ઊભે ઊભે, ગીતાને અર્થ સહિત ભણતા
રહે છે તે સનાતન મોક્ષને પામેછે. ॥ ૨૧ ॥

शालग्रामशिलाग्रे तु देवागारे शिवालये ।
तीर्थे नद्यां पठेद्यस्तु वैकुंठं याति निश्चितम्

શાલગ્રામની સામે, દેવમંદિરમાં, શિવાલ-
યમાં, તીર્થમાં અને નદી કીનારે જે ગીતાને
ભણતા રહે તે નિશ્ચય વૈકુંઠમાં જાય છે. ૨૨

देवकीनंदनः कृष्णो गीतापाठेन तुष्यति ।
यथा न वेदैर्दानैश्च यज्ञतीर्थव्रतादिभिः ॥२३॥

દેવકીનંદન શ્રીકૃષ્ણ જેવા ગીતા પાઠથી સં-

તુષ્ટ થાય છે તેવા અન્યપાઠ, વેદ, દાન, યજ્ઞ, તીર્થ અને વ્રતાદિકોથી સંતુષ્ટ થતા નથી. ૨૩

गीताऽधीता च येनापि भक्तिभावेन चेतसा।
तेन वेदाश्च शास्त्राणि पुराणानि च सर्वशः

જેણે ભક્તિભાવપૂર્વક ચિત્ત લગાડી ગીતાનું અધ્યયન કર્યું તે સર્વ વેદશાસ્ત્ર અને પુરાણ પણ ભણી રહ્યો. ॥ ૨૪ ॥

योगिस्थाने सिद्धपीठे शिष्टाग्रे सत्सभासु च।
यज्ञे च विष्णुभक्ताग्रे पठन् याति परां गतिम्

યોગીના સ્થાનમાં, વિંધ્યેશ્વરી ઈત્યાદી સિદ્ધ પીઠમાં, શ્રેષ્ઠપુરૂષની સન્મુખ, સાધુસભામાં યજ્ઞમાં, વિષ્ણુભક્તના સન્મુખ પાઠ કરવાથી મનુષ્ય મોક્ષને પામેછે. ॥ ૨૫ ॥

गीतापाठं च श्रवणं यः करोति दिने दिने।
क्रतवो वाजिमेधाद्याः कृतास्तेन सदक्षिणाः॥

જે દિનદિનપ્રતિ ગીતાનો પાઠ અને શ્રવણ કરેછે તે સર્વ અગ્નિષ્ટોમાદિક અને અશ્વમે-

ષાદિક દક્ષિણા સહિત યજ્ઞો કરી ચુકયો. ૨૬

यःशृणोति च गीतार्थं कीर्त्तयेच्च स्वयंपुमान। श्रावयेच्च परार्थं वै स प्रयाति परंपदम्॥

જે ગીતાના અર્થ સાંભળે, પોતે કરે, અને બીજાને શ્રવણ કરાવે તે મોક્ષ પામેછે. ૨૭

गीतायाः पुस्तकं नित्यं योऽर्चयत्येव सादरम्। विधिना भक्तिभावेन तस्यपुण्यफलंश्रृणु ॥

આદરપૂર્વક નિત્ય ગીતાના પુસ્તકને વિધિપૂર્વક ભક્તિભાવ સંયુક્ત પૂજેછે તેનાં પુણ્યફળ સાંભળો. ॥ ૨૮ ॥

सकला चोर्व्वरा तेन दत्ता यज्ञे भवेत्किल। व्रतानि सर्वतीर्थानि दानानि सुबहून्यपि॥

ગીતાનો પૂજનાર યજ્ઞમાં સર્વ પૃથ્વીનું દાન આપી ચુકયો તથા સર્વ વ્રત, સવ તીર્થ, અનેક પ્રકારનાં દાન પણ આપી ચુકયો ૨૯

भूतप्रेतपिशाचाद्यास्तत्र नो प्रविशंति वै। अभिचारोद्भवं दुःखं परेणापि कृतं च यत्

જે ઘરમાં ગીતાનું પૂજન થાય છે તે ઘરમાં ભૂત, પ્રેત, પિશાચ્યાદિક અને બીજાના કરેલા મંત્ર યંત્રાદિક અભિચારથી ઉત્પન્ન થયેલાં દુઃખ (મૂઠ ઇત્યાદિકથી થએલી પીડા) પ્રવેશ કરી શકતાં નથી. ॥ ૩૦ ॥

नोपसर्पंति तत्रैव यत्र गीतार्चनं गृहम्। ताप त्रयोद्भवा पीडा नैव व्याधिभयं तथा।३१

જે ઘરમાં ગીતાનું પૂજન છે ત્યાં દૈહિક, દૈવિક અને ભૌતિક એ ત્રણ તાપોની પીડા અને રોગની પીડા પણ થતી નથી ॥ ૩૧ ॥

न शापं नैव पापं च दुर्गतिं न च किंचन। देहेरयःषडेते वै न बाधंते कदाचन ॥३२॥

ત્યાં કોઇનો શાપ, પાપ, દુર્ગતી, કે દેહમાં રહેલી પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિય અને મન એ છ શત્રુઓ પણ પીડા કરતા નથી. ॥ ૩૨ ॥

भगवत्परमेशाने भक्तिरव्यभिचारिणी ॥ जायते सततं तत्र यत्र गीताभिनंदनम् ३३

જ્યાં ગીતાના અર્થનો નિરંતર વિનોદ થાય છે ત્યાં ભગવાનમાં અતિ ઉત્તમ અખંડ ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૩૩ ॥

प्रारब्धं भुंजमानोऽपि गीताभ्यासे सदा रतः समुक्तः स सुखी लोके कर्मणा नोपबध्यते॥

જે સર્વ કાળ ગીતાના અભ્યાસમાંજ નિરત છે, તે પ્રારબ્ધવશથી સંસાર ભોગવેછે; તોપણ તે મુક્ત અને સુખી છે તથા કર્મથી પણ બંધાતો નથી. ॥ ૩૪ ॥

महापापादिपापानि गीताऽध्यायी करोति चेत्। न किंचित्स्पृशते तस्य नलिनीदलमंभसा ॥ ३५ ॥

જે નિત્ય ગીતાશાસ્ત્રનું શ્રવણ, પઠન અને મનન કરતો હોય તે જોકે દૈવયોગથી ભૂલમાં બ્રહ્મહત્યાદિક મહાપાપ કરે, તોપણ જેમ જળમાં કમળપત્ર લિપ્ત થતું નથી તેમ એ પાપ લિપ્ત થતો નથી. ॥ ૩૫ ॥

स्नातोवायदिवास्नातःशुचिर्वायदिवाऽशुचिः
त्रिमूर्तिंविश्वरूपंच संस्मरन्सर्वदाशुचि ३६

સ્નાન કર્યું હોય, અથવા ન કર્યું હોય, પવિત્ર અથવા અપવિત્ર હોય તોપણ વિભૂતિયોગ (૧૦મા) અને વિશ્વરૂપદર્શન (૧૧મા) અધ્યાયને ભણનાર સદા પવિત્ર થાય છે. ॥ ૩૬ ॥

अनाचारोद्भवं पापमवाच्यादि कृतं च यत्।
अभक्ष्यभक्षजं दोषमस्पृश्यस्पर्शजं तथा ३७
ज्ञाताज्ञातकृतं नित्यमिंद्रियैर्जनितं च यत् ।
तत्सर्वंनाशमायाति गीतापाठेनतत्क्षणात् ३८

અનાચારથી, નિંદિતશબ્દ બોલાવાથી, અભક્ષ્યાભક્ષથી, સ્પર્શ નહિ કરવા યોગ્યને સ્પર્શ કરવાથી, તથા જાણતાં અગર અજાણતાં જે નિત્ય પાપ થયું હોય, અને ઇંદ્રિયોથી પાપ થયું હોય તે ગીતા પાઠથી તત્કાલ નષ્ટ થાય છે. ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥

सर्वत्र प्रतिभोक्ता च प्रतिग्राही च सर्वशः ।

गीतापाठं प्रकुर्वाणो न लिप्यते कदाचन ॥
સર્વત્ર ભોજન કરનાર, તથા સર્વ પ્રતિગ્રહણ કરનાર, ગીતાના પાઠથી તે પાપમાં લિપ્ત થતો નથી. ॥ ૩૯ ॥

रत्नपूर्णां महीं सर्वां प्रगृह्णाति विधानतः ॥
गीतापाठेन चैकेन शुद्धः स्फटिकवत्सदा ४०
વિધિહીન રત્નપૂરિત પૃથ્વીનું દાન લેછે, તે ગીતાના એક પાઠથી શુદ્ધ સ્ફટિકમણિવત્ નિષ્પાપ થાય છે. ॥ ૪૦ ॥

यस्मांतःकरणं नित्यं गीतायां रमते सदा।
सर्वाग्निकः सदा जापी क्रियावान् स च पंडितः॥दर्शनीयः स धनवान स योगी ज्ञानवानपि। सएव याज्ञिको ध्यानी सर्ववेदार्थदर्शकः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥
જેનું અંતઃકરણ સદા ગીતામાં રમેછે તેજ અગ્નિહોત્રી, તેજ સદા જપ કરનાર, તેજ ક્રિયાવાન, તેજ પંડિત, તેજ દર્શનયોગ્ય, તેજ

યોગી, તેજ જ્ઞાનવાન, તેજ યાજ્ઞિક, તેજ ધ્યા-
ની અને તેજ સર્વ વેદોના અર્થને જોનાર
(જાણનાર) છે. ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥

**गीतायाः पुस्तकं यत्र नित्यं पाठे प्रवर्त्तते ।
तत्र सर्वाणि तीर्थानि प्रयागादीनि भूतले॥
निवसंति सदा गेहे देहदेशे सदैव हि। सर्वे
देवाश्च ऋषयो योगिनः पन्नगाश्च ये ॥**

જ્યાં ગીતાનું પુસ્તક નિત્ય પાઠમાં રહેછે
ત્યાં પ્રયાગાદિ તીર્થ સદા રહેછે, તેજ ઘરમાં
તથા દેહમાં બધા દેવ, ઋષિ યોગી અને પ-
ન્નગ પણ સદા રહેછે. ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥

**गोपालबालकृष्णोऽपि नारदध्रुवपार्षदैः ।
सहायो जायते शीघ्रं यत्र गीता प्रवर्त्तते ४५**

જ્યાં ગીતા પ્રવૃત્ત થાયછે ત્યાં નારદ, ધ્રુવ
અને સર્વપાર્ષદ સહિત શ્રીગોપાલબાલકૃષ્ણ
જલદી સહાય થાયછે. ॥ ૪૫ ॥

यत्र गीताविचारश्च पठनं पाठनं तथा।

तत्राहं निश्चितं पार्थ निवसामि सदैव हि॥४६

શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહેછે કે-હે પાર્થ! જ્યાં નિત્ય ગીતાનો વિચાર તથા પઠન પાઠન થાયછે ત્યાં હું સદાય નિશ્ચયપૂર્વક રહું છું ૪૬

गीता मे हृदयं पार्थ गीता मे सारमुत्तमम् ।
गीतामे ज्ञानमत्यग्र्यंगीतामे ज्ञानमक्षयम्४७

હે અર્જુન! ગીતા મારૂં હૃદયછે, ગીતા મારો ઉત્તમ સાર છે, તથા ગીતા મારૂં મુખ્ય અને અક્ષયજ્ઞાન છે. ॥ ૪૭ ॥

गीता मे चोत्तमं स्थानं गीता मे परमं गृहम्
गीताज्ञानंसमाश्रित्यत्रिलोकींपालयाम्यहम्

ગીતા મારૂં ઉત્તમ સ્થાન છે, ગીતા મારૂં ઉત્તમ ઘર છે, અને ગીતાના જ્ઞાનને ધારણ કરી ત્રણુલોકનું હું પાલન કરૂં છું ॥ ૪૮ ॥

गीतामे परमा विद्या ब्रह्मरूपा न संशयः ।
अर्द्धमात्राक्षरानित्यालनिर्वाच्यपदात्मिका

ગીતા મારી ઉત્તમ વિદ્યા છે, ગીતા બ્રહ્મરૂ-

પ છે, તેમાં સંશય નથી, અર્દ્ધમાત્રા, નાશ રહિત સનાતન, અનિર્વાચ્યપદરૂપ એવી પ-રા વાણીરૂપ મારી આ ગીતા છે. ॥ ૪૯ ॥

गीतानामानि वक्ष्यामिगुह्यानि शृणुपांडव। कीर्त्तनात्सर्वपापानि विलयंयांतितत्क्षणात्

હે પાંડવ ! ગીતાનાં જે ગુપ્ત નામ છે તે ત-મને કહું છું, જેના કીર્તનથી તત્કાળ સર્વપાપ નાશ પામેછે. ॥ ૫૦ ॥

॥ अथ गीता नामानि. ॥

गीतागंगा च गायत्री सीता सत्यासरस्वती।
ब्रह्मविद्याब्रह्मवल्लीत्रिसंध्यामुक्तगेहिनी॥ ५१
अर्द्धमात्रा चिदानंदा भवघ्नी भयनाशिनी।
वेदत्रयी पराऽनंता तत्वार्थज्ञानमंजरी॥५२
इत्येतानि जपन्नित्यं नरो निश्चलमानसः।
ज्ञानर्द्धि लभते शीघ्रं तथांते परमं पदम् ५३

ગીતાનાં નામ કહેછે—૧ ગીતા, ૨ ગંગા, ૩ ગાયત્રી, ૪ સીતા, ૫ સત્યા, ૬ સરસ્વતી, ૭

બ્રહ્મવિદ્યા, ૮ બ્રહ્મવલ્લી,૯ ત્રિસંધ્યા, ૧૦ મુક્તગેહિની, ૧૧ અર્ધમાત્રા, ૧૨ ચિદાનંદા, ૧૩ ભવઘ્ની, ૧૪ ભયનાશિની, ૧૫ વેદત્રયી, ૧૬ પરા, ૧૭ અનંતા અને ૧૮ તત્વાર્થજ્ઞાન મંજરી. આ ગીતાનાં અઢાર નામ સ્થિર બુદ્ધિથી નિત્ય જપતો રહે તો તે જલદી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ પામેછે ॥ ૫૧-૫૨-૫૩ ॥

पाठेऽसमर्थः संपूर्णे तदर्द्धं पाठमाचरेत् ।
तदागोदानजं पुण्यंलभते नात्र संशयः ५४

સંપૂર્ણ ગીતાનો પાઠ ન કરીશકે તો અરધી ગીતા એટલે નવ અધ્યાયનો પાઠ કરે તો એક ગાયદાન જેટલું પુન્ય થાય તેમાં સંશય નથી. ॥ ૫૪ ॥

षडंशं जपमानस्तु गंगास्नानफलं लभेत् ।
त्रिभागं पठमानस्तु सोमयाग फलं लभेत्५५

છઠો અંશ એટલે ત્રણ અધ્યાયનો નિત્ય પાઠ કરે તો ગંગાસ્નાનનું ફળ થાય, અને

ત્રિભાગ એટલે ૭ અધ્યાયનો નિત્ય પાઠ કરે તો સોમયાગનું ફળ પામેછે. ॥ ૫૫ ॥

तथाऽध्यायद्वयं नित्यं पठमानो निरंतरम् ।
इंद्रलोकमवाप्नोति कल्पमेकं वसेद्ध्रुवम्॥५६

બે અધ્યાયનો રોજ પાઠ કરતો રહે તો ઇંદ્ર લોકને પામી ત્યાં એક કલ્પ સુધી વાસ કરેછે. ॥ ૫૬ ॥

एकमध्यायकं नित्यं पठते भक्तिसंयुतः ।
रुद्रलोकमवाप्नोतिगणो भूत्वा वसेच्चिरम्॥७

જો એક અધ્યાયનો નિરંતર નિયમપૂર્વક ભક્તિથી પાઠ કરતો રહે તો રૂદ્રલોકને પામી શંકરગણ થઈ કલ્પપર્યંત રહીને મુક્ત થાય. આ સર્વ પાઠ કહ્યા તે નિત્ય નિયમ અને ભક્તિથી કરે તો ફળ મળેછે. ॥ ૫૭ ॥

अध्यायार्द्धं च पादं वा नित्यं यःपठते जनः।
स प्राप्नोति रवेर्लोकं मन्वंतरशतं समाः॥५८

જે માણસ નિત્યનિયમથી ગીતાનો અરધો

અથવા થોડા ભાગનો પણ પાઠ કરતો રહે છે તે સૂર્યલોકમાં સો મન્વંતરનાં વર્ષોપર્યંત વસે છે

गीतायाः श्लोकदशकं सप्त पंच चतुष्टयम् ।
त्रिद्व्येकमर्द्धं वा श्लोकानां च पठेन्नरः ।
चंद्रलोकमवाप्नोति वर्षाणामयुतायुतम् ५९

જો ગીતાના દશશ્લોક અથવા સાત, પાંચ, ચાર, ત્રણ, બે, એક અથવા અરધા શ્લોકનો પણ નિરંતર પાઠ કરે તો અયુતાયુત વર્ષ એટલે દશકરોડ વર્ષ ચંદ્રલોકમાં વાસ કરેછે.

गीतार्धमेककालेपि श्लोकमध्यायमेव च ।
स्मरंस्त्यक्त्वाजनोदेहं प्रयातिपरमंपदम् ६०

જે એકજ વખતે ગીતાના એક શ્લોકનું વા અધ્યાયનું પણ સ્મરણ કરતો દેહ ત્યાગે તે મોક્ષને પામેછે. ॥ ૬૦ ॥

गीतार्थं वापि पाठं वा श्रृणुयादंतकालतः ।
महापातकयुक्तोपि मुक्तिभागीभवेज्जनः ६१

અંતકાળના સમયમાં ગીતાના અર્થ વા પા-

ઠ સાંભળતાં દેહ છોડે તો મહાપાપી પણ મુ-
ક્ત થાય છે. ॥ ૬૧ ॥

गीतापुस्तकसंयुक्तः प्राणांस्त्यक्त्वाप्रयातियः
स वैकुंठमवाप्नोति विष्णुना सह मोदते ६२

જે ગીતાના પુસ્તકયુક્ત થઈ પ્રાણ ત્યાગે તે
વિષ્ણુલોકને પામી વિષ્ણુ સમીપ આનંદ કરેછે

गीताध्यायसमायुक्तो मृतो मानुषतां व्रजेत्।
गीताभ्यासं पुनः कृत्वालभतेमुक्तिमुत्तमाम्

મરણ સમયમાં ગીતાનો એક અધ્યાય પા-
સે હોય તો ફરી મનુષ્ય જન્મ લઈ ગીતાનો
અભ્યાસ કરી મુક્ત થાયછે. ૬૩

गीतोच्चारणसंयुक्तो म्रियमाणो गतिं लभेत्।
यद्यत्कर्म च सर्वत्र गीतापाठं प्रकीर्त्तयेत ॥
तत्तत्कर्म च निर्दोषंकृत्वापूर्णमवाप्नुयात् ६४

મરતાં મરતાં ગીતા એવા ઉચ્ચાર કરે તો
પણ મુક્ત થાયછે, જે જે કર્મ કરે તે તે કર્મ-
માં ગીતા પાઠ કરે તો નિર્દોષ કર્મનાં સંપૂર્ણ

ફળ પામેછે. ૬૪

पितृनुद्दिश्य यः श्राद्धे गीतापाठं करोति वै।
संतुष्टाःपितरस्तस्यनिरयाद्यांतिसद्गतिम्६५

જો શ્રાદ્ધમાં પિતૃઓનિમિત્ત ગીતાનો પાઠ કરે તો તે પિતૃલોક સંતુષ્ટ થઇ નરકથી મુક્ત થાય છે. ૬૫

गीतापाठे तु संतुष्टाः पितरः श्राद्धतर्पिताः।
पितृलोकं प्रयांत्येव पुत्राशीर्वादतत्पराः ६६

ગીતાપાઠથીપ્રસન્નતા પામેલા પિતૃઓ પુત્રને આશીર્વાદ દઇ પિતૃલોકમાં જાય છે. ૬૬

लिखित्वा धारयेत्कंठे बाहुदंडे च मस्तके।
नश्यंत्युपद्रवाःसर्वे विघ्नरूपाश्च दारुणाः६७

ગીતા લખીને ગળામાં, ભુજ ઉપરઅથ વા માથા ઉપર ધારણ કરે તો વિઘ્નરૂપ દારૂણ ઉપદ્રવ નાશ થાયછે. ૬૭

गीतापुस्तकदानं च धेनुपुच्छसमान्वितम्।
दत्त्वातत्सद्दिजेसम्यक्कृतार्थो जायते जनः

ગાયનું દાન આપતી વેળા પુંછડા સાથે ગીતા હાથમાં લઈ જે દાન આપેછે તે સર્વ પ્રકારે કૃતાર્થ થાયછે. ૬૮

पुस्तकं हेमसंयुक्तं गीतायाः शुद्धमानसः ।
दत्त्वा विप्राय विदुषे जायते न पुनर्भवे ६९.

સુવર્ણ સંયુક્ત ગીતાના પુસ્તકનું જો શુદ્ધ મનથી વિદ્વાન બ્રાહ્મણને દાન આપે તો તે ફરી જન્મ પામતો નથી. ॥ ૬૯ ॥

शतपुस्तकदानं च गीतायाः प्रकरोति यः ।
स याति ब्रह्मसदनं पुनरावृत्तिवर्जितम् ७०

જો ગીતાનાં સો પુસ્તકનું દાન કરે તો તે વૈકુંઠ લોકમાં જાયછે અને ફરી અહીં જન્મ તો નથી. ॥ ૭૦ ॥

गीतादानप्रभावेन सप्तकल्पावधिः समाः ।
विष्णुलोकमवाप्नोति विष्णुनासहमोदते ७१

ગીતાદાનના પ્રભાવથી વિષ્ણુ લોકમાં સાત કલ્પપર્યંત વિષ્ણુ સાથે આનંદ કરેછે. ૭૧

सम्यक्श्रुत्वाचगीतार्थं पुस्तकं यः प्रदापयेत्
तस्मै प्रीतोस्मि भगवानददामिमनसेप्सितम्

શ્રી કૃષ્ણ કહેછે કે, ગીતાનો સંપૂર્ણ અર્થ સાંભળીને પુસ્તકનું દાન કરે તેને હું મનવાંછિત ફળ આપું છું. ॥ ૭૨ ॥

देहं मानुषमाश्रित्य चातुर्वर्ण्येषु भारत ।
न श्रृणोति पठत्येव गीताममृतरूपिणी ७३
हस्तात्त्यक्त्वाऽमृतं प्राप्तं कष्टात्क्ष्वेडंसमश्नुते
पीत्वागीतामृतंलोके लब्ध्वामोक्षंसुखीभवेत्

જે મનુષ્ય દેહ પામીને આ અમૃત રૂપિણી ગીતા ભણતો નથી, અથવા સાંભળતો નથી તે હાથમાં આવેલા અમૃતને ત્યાગી વિષને કષ્ટથી પીએછે, જો ગીતારૂપ અમૃતનું પાન કરેતો મોક્ષને પ્રાપ્ત થઇ સુખી થાય છે. ॥ ૭૩–૭૪

जनैःसंसारदुःखार्त्तैर्गीताज्ञानं च यैःश्रुतम् ।
संप्राप्तममृतं तैश्च गतास्ते सदनं हरेः॥७५॥

સંસાર દુઃખથી પીડિત મનુષ્યો આ ગીતા-

ના જ્ઞાનને સાંભળી અમર થઈ વિષ્ણુલોકને પામેછે. ॥ ૭૫ ॥

गीतामाश्रित्य बहवो भूभुजो जनकादयः।
निर्धूतकल्मषा लोके गतास्ते परमं पदम्७६

આ ગીતાના આશ્રયે કરી જનકાદિ ઘણા રાજા પાપ રહિત થઇ પરમપદ પામ્યાછે. ૭૬

गीतासु न विशेषोस्ति जनेषूच्चावचेषु च।
ज्ञानेष्वेव समग्रेषु समा ब्रह्मस्वरूपिणी ७७

ગીતામાં નીચ કે ઊંચ જન વિશેષ નથી, ગીતા સમગ્ર જ્ઞાનમાં સમાન છે, અને બ્રહ્મરૂપિણી છે. ॥ ૭૭ ॥

योभ्यसूयति गीतां च निंदां वा प्रकरोति च
प्राप्नोति नरकं घोरं यावदाभूतसंप्लवम् ७८

જે ગીતાની ઈર્ષ્યા અને નિંદા કરેછે તે પ્રલય પર્યંત નરકમાં રહેછે. ॥ ૭૮ ॥

अहंकारेण मूढात्मा गीतार्थं नैव मन्यते ।
कुंभीपाके स पच्येत यावत्कल्पलयो भवेत्

જે અહંકારથી ગીતાના અર્થને માનતો નથી તે પ્રલયકાળ સુધી કુંભીપાક નરકમાં રહેછે

गीतार्थं वाच्यमानं यो न श्रृणोति समीपतः
श्वसूकरभवां योनिमनेकां सोऽधिगच्छति

ગીતા વંચાતી હોય તેની પાસે જઇ જે સાંભળતો નથી તે શ્વાન તથા સૂકરના અનેક જન્મ પામેછે. ॥ ૮૦ ॥

चौर्यंकृत्वाचगीतायाः पुस्तकंयःसमानयेत्।
नतस्यस्यात्फलंकिंचित्पठनंचवृथाभवेत् ८१

ચોરી કરેલા ગીતાના પુસ્તક વડે જે પાઠ કરે તેને તેનું ફળ મળે નહિ અને વૃથા પરિશ્રમ થાયછે. ॥ ૮૧ ॥

यः श्रुत्वा नैव गीतार्थं मोदते परमादरात्।
नैवाप्नोति फलं लोके प्रमादाच्च वृथाश्रमम्

ગીતાના અર્થને સાંભળી અતિ આદરથી જેને આનંદ થતો નથી તેને ફળ મળતું નથી, પણ પ્રમાદથી વૃથા શ્રમ થાયછે. ॥ ૮૨ ॥

गीता श्रुत्वा हिरण्यं च पट्टांबरसुवेष्टनम् ।
निवेदयेच्च विप्राय प्रीतये परमात्मनः ८३।

ગીતા સાંભળી સુવર્ણયુક્ત પુસ્તક રેશમી વસ્ત્રમાં બાંધી પરમાત્માની પ્રીતિ માટે વાંચનાર બ્રાહ્મણને આપવું ॥ ૮૩ ॥

वाचकं पूजयेद्भक्त्या द्रव्यवस्त्राद्युपस्करैः ।
अन्नैर्बहुविधैः प्रीत्या तुष्यतां भगवानिति॥

દ્રવ્ય, વસ્ત્ર, આભૂષણોથી ગીતા વાંચનારનું પૂજનકરી નાનાપ્રકારનાં અન્નાદિ સહિત ભગવાન પ્રસન્ન થાય એવી બુદ્ધિથી આપવું ૮૪

माहात्म्यमेतद्गीतायाःकृष्णप्रोक्तं सनातनम्
गीतांते पठते यस्तु यथोक्तं फलमाप्नुयात् ॥

જો આ શ્રીકૃષ્ણનું કહેલું સનાતન ગીતાનું માહાત્મ્ય પાઠના અંતમાં ભણે તો યથોક્ત ફળ પામે છે. ૮૫

गीतायाःपठनं कृत्वामाहात्म्यं नैव यः प-
ठेत्। वृथापाठफलं तस्य श्रमएवहि केवलम्

ગીતા પાઠ કરી માહાત્મ્ય ન વાંચે તો પાઠ કરવાનો શ્રમ વ્યર્થ છે, અને પાઠનું ફળ મળતું નથી. ૮૬

एतन्माहात्म्यसंयुक्तं गीतापाठं करोति यः।
श्रद्धया यः शृणोत्येव दुर्लभां गतिमाप्नुयात्

જો આ માહાત્મ્ય સંયુક્ત ગીતાનો પાઠ કરે અથવા સાંભળે તોતે દુર્લભપદને પામશે.

श्रुत्वा पठित्वा गीतां च माहात्म्यं यः शृणोति वै । तस्य पुण्यफलं लोके भवेद्धि मनसेप्सितम् ॥ ८८ ॥

જે ગીતાને સાંભળીને, ભણીને, માહાત્મ્યને ભણેછે, અથવા સાંભળે છે તે મન ઇચ્છિત ફળને પામેછે. ॥ ૮૮ ॥

इतिश्रीमद्वाराहपुराणेसूतशौनकसंवादेश्रीकृष्णप्रोक्तंश्रीमद्भगवद्गीतामाहात्म्यसंपूर्णम्॥

મંગળાચરણ.

नारायणंनमस्कृत्य नरंचैवनरोत्तमम् ॥
देवींसरस्वतींचैव ततोजयमुदीरयेत् ॥१॥

નારાયણને નમસ્કાર કરીને તથા નરોમાં ઉત્તમ એવા નરને નમસ્કાર કરીને તથા સરસ્વતીદેવીને નમસ્કાર કરીને પછી ગ્રન્થનો આરંભ કરવો. ૧

व्यासंवसिष्ठनप्तारं शक्तेःपौत्रमकल्मषम् ॥
पराशरात्मजंवन्दे शुकतातंतपोनिधिम्॥२॥

વસિષ્ઠઋષિના પ્રપૌત્ર, શક્તિ નામના ઋષિના પૌત્ર, પરાશરના પુત્ર, શુકદેવજીના પિતા સર્વ પાપ રહિત અને તપના ભંડારરૂપ વ્યાસમુનિને નમસ્કાર કરૂં છું ॥ ૨ ॥

व्यासायविष्णुरूपाय व्यासरूपायविष्णवे॥
नमोवैब्रह्मविधये वासिष्ठायनमोनमः॥३॥

વિષ્ણુરૂપ વ્યાસને નમસ્કાર કરૂં છું અને

વ્યાસરૂપ વિષ્ણુને નમસ્કાર કરૂં છું;વસિષ્ઠ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને વેદનો વિભાગ કરનાર વ્યાસમુનિને વારંવાર નમસ્કાર કરૂં છું.

अचतुर्वदनोब्रह्मा द्विबाहुरपरोहरिः ॥
अभाललोचनःशम्भुर्भगवान्बादरायणः४

ભગવાન વ્યાસમુનિ કેવા છે કે, ચાર મુખ સિવાય સાક્ષાત્ બ્રહ્મા છે; બે હાથાવાળા બીજા વિષ્ણુ છે, અને કપાલમાં ત્રીજા નેત્ર સિવાય સાક્ષાત શંકર છે. ॥ ૪ ॥

કરન્યાસ વિધી.

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहतिपावकः।

આત્માને શસ્ત્રો છેદી શકતાં નથી અને અગ્નિ બાળી શકતો નથી, આ મંત્ર ભણીને બન્ને હાથના અંગુઠાઓનો સ્પર્શ કરીને તેને પ્રણામ કરવા.

न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयतिमारुतः॥

'પાણી આત્માને ભીંનો કરી શકતું નથી તથા પવન આત્માને શોષી શકતો નથી.' આ મંત્ર ભણીને હાથની બન્ને તર્જનીઓ (અંગુઠા પાસેની આંગળીઓ) નો સ્પર્શ કરીને તેને નમસ્કાર કરવા. ૨

अच्छेद्योयमदाह्योयमक्लेद्योऽशोष्य एव च॥

'આ આત્મા કપાય નહીં તેવો, બળાય નહીં તેવો, ભીંનો કરી શકાય નહીં તેવો અને શોષાય નહીં તેવો છે,' આ મંત્ર ભણીને હાથની

બન્ને વચલી આંગળીઓનો સ્પર્શ કરીને તેને પ્રણામ કરવા. ૩

नित्य सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयंसनातनः ॥

'આ આત્મા નિત્ય, સર્વવ્યાપી, સ્થીર, અચળ અને સનાતન છે.' આ મંત્ર ભણીને હાથની બન્ને અનામિકાઓ (ટચલી આંગળીની પાસેની આંગળીઓ) નો સ્પર્શ કરીને તેને નમસ્કાર કરવા. ૪

पश्य मे पार्थ रूपाणिशतशोऽथ सहस्रशः ॥

'હે પાર્થ! તું મારાં સેંકડો અને હજારો રૂપો જો,' આ મંત્ર ભણીને હાથની બન્ને ટચલીઆંગળીઓનો સ્પર્શ કરીને તેને નમસ્કાર કરવા.

नानाविधानिदिव्यानिनानावर्णाकृतीनिच

'મારાં રૂપ અનેક પ્રકારનાં, દિવ્ય તથા અનેક વર્ણ અને આકારનાં છે,' આ મંત્ર ભણીને હાથનાં બન્ને તળિયાંનો અને પાછળના ભાગનો સ્પર્શ કરીને તેને પ્રણામ કરવા. ॥ ૬ ॥

અંગન્યાસ વિધી.

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनंदहतिपावकः॥

'આત્માને શસ્ત્રો છેદતાં નથી અને અગ્નિ બાળતો નથી,' આ મંત્ર ભણીને **हृदयाय नमः** એમ કહીને હાથના અગ્ર ભાગથી હૃદયનો સ્પર્શ કરીને તેને નમસ્કાર કરવા. ॥ ૧ ॥

न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयतिमारुतः॥

'પાણી આત્માને ભીંનો કરી શકતું નથી અને પવન શોષતો નથી,' એ મંત્ર ભણીને **शिरसे स्वाहा** એમ કહીને હાથના અગ્ર ભાગથી મસ્તકનો સ્પર્શ કરવો. ॥ ૨ ॥

अच्छेद्योऽयमदाह्योयमक्लेद्योऽशोष्यएवच॥

'આ આત્મા કપાય નહીં તેવો, બળાય નહીં તેવો, ભીંનો કરી શકાય નહીં તેવો અને શોષાય નહીં તેવો છે,' આ મંત્ર ભણીને **शिखायै वषट्** એમ કહીને હાથના અગ્ર ભાગથી

ચોટલીનો સ્પર્શ કરવો. ॥ ૩ ॥

नित्यःसर्वगतःस्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥

'આત્મા, નિત્ય, સર્વ વ્યાપી, સ્થિર, અચળ અને સનાતન છે,' આ મંત્ર ભણી **कवचाय हुं** એમ કહીને બન્ને હાથની હથેલીઓ બન્ને ખભાને અડાડીને અદબ વાળવી આથી કવચ પહેરવાની ભાવના થાય છે. ॥ ૪ ॥

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः॥

'હે પાર્થ ! તું મારાં સેંકડો અને હજારો રૂપો જો,' આ મંત્ર ભણીને **नेत्रत्रयाय वौषट्** એમ કહીને હાથના અગ્ર ભાગથી બન્ને નેત્રનો અને ભમર વચ્ચે અદૃશ્ય રહેલા ત્રીજા નેત્રનો સ્પર્શ કરવો. ॥ ૫ ॥

नानाविधानिदिव्यानिनानावर्णाकृतानिच।

'મારાં રૂપો અનેક જાતનાં, દિવ્ય, અનેક રંગનાં તથા અનેક આકારનાં છે,' આ મંત્ર ભણીને **अस्त्राय फट्** એમ કહી જમણો હાથ

માથા ઉપરથી ફેરવીને તેના વતી ડાબા હાથની હથેલીમાં તાળી વગાડવી ॥ ૬ ॥

ધ્યાન.

ॐपार्थायप्रतिबोधितांभगवतानारायणेनस्वयं
व्यासेनग्रथितांपुराणमुनिनामध्येमहाभारते।
अद्वैतामृतवर्षिणींभगवतीमष्टादशाध्यायिनी
मम्बत्वामनुसन्दधामिभगवद्गीतेभवद्वेषिणीम्

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ભગવાન્ નારાયણે પોતે અર્જુનને કહી દેખાડેલ છે, પુરાણ વ્યાસમુનિએ મહાભારતમાં શ્લોકરૂપે રચેલ છે, અદ્વૈત રૂપી અમૃતને વૃષ્ટિ કરનાર છે, અઢાર અધ્યાય વાળી અને સંસારનો નાશ કરનારી છે, તે હે ભગવદ્ગીતા ! હે ભગવતિ માતા ! હું તમારૂં નિરંતર રટણ કરૂં છું. ॥ ૧ ॥

नमोऽस्तुतेव्यासविशालबुद्धेफुल्लारविन्दायतपत्रनेत्र ॥ येनत्वयाभारततैलपूर्णः प्रज्वालितोज्ञानमयःप्रदीपः ॥ २ ॥

હે વિશાલ બુદ્ધિવાળા ! હે પ્રકાશમાન નેત્ર સરખાં લાંબા નેત્રવાળા ! હે વ્યાસમુનિ ! તમને નમસ્કાર હો. જે તમે ભારતરૂપી તેલથી સંપૂર્ણ જ્ઞાનરૂપી દીવો પ્રગટ કરેલો છે. ૨

प्रपन्नपारिजातायतोत्रवेत्रैकपाणये ॥
ज्ञानमुद्रायकृष्णायगीतामृतदुहेनमः ॥ ३ ॥

શરણાંગતના રક્ષણરૂપ, પરોણો અને છડી હાથમાં રાખનારા, જ્ઞાનસ્વરૂપ તથા ગીતારૂપી અમૃતનું દોહન કરનારા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ તમોને નમસ્કાર કરૂં છું ॥ ૩ ॥

सर्वोपनिषदोगावोदोग्धागोपालनन्दनः ॥
पार्थोवत्सःसुधीर्भोक्तादुग्धंगीताऽमृतंमहत् ॥

સર્વ ઉપનિષદો ગાયો રૂપ છે, નંદપુત્ર દોહ-

ન કરનારા છે, અર્જુન વાછડા રૂપે દુગ્ધપાન કરનાર છે, ગીતારૂપી મ્હોટું અમ્રત દોહન કરેલું છે અને શ્રેષ્ટ બુદ્ધિમાન પુરૂષ તેના ભોક્તા છે. ॥ ૪ ॥

वसुदेवसुतंदेवंकंसचाणूरमर्द्दनम् ॥
देवकीपरमानन्दंकृष्णंवन्देजगद्गुरुम् ॥५॥

વસુદેવના પુત્ર, દેવ, કંસ અને ચાણુરને નાશ કરનાર, દેવકીના પરમ આનંદરૂપ અને જગતના ગુરુરૂપ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને નમસ્કાર કરૂં છું. ॥ ૫ ॥

भीष्मद्रोणतटाजयद्रथजलागांधारनिलोत्पला
शल्यग्राहवतीकृपेणवहनीकर्णेनवेलाकुला॥
अश्वत्थामाविकर्णघोरमकरादुर्योधनावर्त्तिनी
सोत्तीर्णाखलुपाण्डवैरणनदीकैवर्त्तकःकेशवः

રણસંગ્રામરૂપી નદી પાંડવો તરી ગયા તેમાં તારનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ હતા, તે નદીમાં ભીષ્મદ્રોણરૂપી તટવાળી, જયદ્રથરૂપી જલ-

વાળી, શકુનિરૂપી નીલ કમલવાળી, શલ્યરૂપી ઝુંડવાળી, કૃપાચાર્યરૂપી વહનવાળી, કર્ણરૂપી અંદરના તટવાળી, અશ્વત્થામા તથા વિકર્ણરૂપી ઘોર મગરવાળી, અને દુર્યોધનરૂપી વમલવાળી તે નદી હતી. ॥ ૬ ॥

पाराशर्य्यवचः सरोजममलं गीतार्थगन्धोत्कटं नानाख्यानककेसरं हरिकथासम्बोधनाबोधितम् लोके सज्जनषट्पदैरहरहः पेपीयमानं मुदा ॥ भूयाद्भारतपङ्कजं कलिमलप्रध्वंसिनः श्रेयसे ॥ ७ ॥

વ્યાસમુનિના વચનરૂપી કમળ નિર્મળ છે, ગીતાના અર્થરૂપી ગંધે કરીને પ્રકાશમાનછે, નાના પ્રકારનાં આખ્યાનરૂપી કેસરવાળું છે, હરિકથારૂપી કિરણોથી પ્રકાશમાન થયેલું છે, લોકમાં સજ્જનરૂપી ભ્રમરાઓએ રોજ વારંવાર હર્ષથી પાન કરેલું છે, કલિયુગના પાપરૂપી મેલને નાશ કરનારૂં છે અથવા કલેશ-

રૂપી મેલને નાશ કરનારૂં છે, તે ભારતરૂપી કમળ અમારૂં કલ્યાણ કરો. ॥ ૭ ॥

मूकं करोतिवाचालं पंगुंलङ्घयतेगिरिम्॥
यत्कृपातमहंवन्देपरमानन्दमाधवम् ॥८॥

જે ભગવાનની કૃપા મુંગાને પણ વાણીથી પરિપૂર્ણ કરે છે અને પાંગળાને પણ પર્વતનું ઉલ્લંઘન કરાવે છે તે પરમાનન્દ માધવને હું નમસ્કાર કરૂં છું ॥ ૮ ॥

यंब्रह्मावरुणेंद्ररुद्रमरुतःस्तुन्वन्तिदिव्यैस्तवै-
र्वेदैःसाङ्गपदक्रमोपनिषदैर्गायन्ति यं सामगाः
ध्यानाऽवस्थिततद्गतेनमनसापश्यंतियंयोगिनो
यस्यान्तंनविदुःसुरासुरगणादेवायतस्मैनमः९

બ્રહ્મા, વરૂણ, ઈન્દ્ર, રૂદ્ર અને મરૂત જે પરમેશ્વરની સ્તુતિ દિવ્ય સ્તોત્રોવડે કરેછે, તથા સામગાન કરનારા પુરૂષો અંગ, પદ ક્રમ અને ઉપનિષદો સહિત વેદોવડે જે પરમેશ્વરનું

ગાન કરેછે તથા યોગી પુરૂષો ધ્યાનમાં તત્પર એવા મનવડે જે પરમાત્માને જુએ છે તથા સુર અને અસુરના સમૂહો જેનો પાર પામતા નથી તે પરમાત્માને નમસ્કાર કરૂં છું. ॥૯॥

॥ इति ध्यानम् ॥

अथ श्रीमद्भगवद्गीता प्रारंभ.

॥ श्रीर्जयति ॥

प्रणम्य परमात्मानं कृष्णं रामानुजं गुरुम् ॥
गीताव्याख्यामहंकुर्वे गीतामृततरंगिणीम् १

॥ अध्याय १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ।
मामकाः पांडवाश्चैव किमकुर्वत संजय ॥

જ્યારે કુરૂક્ષેત્રમાં દુર્યોધનાદિક ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર અને પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરાદિક પોતપોતાનું સૈન્ય લઈ યુદ્ધને વાસ્તે તૈયાર થયા ત્યારે હસ્તિનાપુરમાં ધૃતરાષ્ટ્ર સંજયને પૂછે છે કે—હે સંજય ! ધર્મસ્થળ[1] કુરૂક્ષેત્રમાં યુ-

---

૧ કુરૂક્ષેત્રને ધર્મક્ષેત્ર એટલા માટે કહે છે કે એ પ્રદેશમાં બુદ્ધિ પવિત્ર થાય છે એવી લૌકીક હતી.

દ્ધની ઇચ્છાથી એકઠા થયેલા મારા પુત્ર અને પાંડુના પુત્ર ત્યાં શું કરેછે તે કહો? ॥ ૧ ॥

संजय उवाच ।

दृष्ट्वा तु पांडवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ।
आचार्यमुपसंगम्य राजा वचनमब्रवीत् ।
पश्यैतां पांडुपुत्राणामाचार्य महतीं चमूम् ।
व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ॥

એ પ્રકારે ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળીને સંજય કહેછે કે હે રાજન્! દુર્યોધન વ્યૂહ રચના યુક્ત પાંડવનું સૈન્ય જોઇને દ્રોણાચાર્યની પાસે જઈ એમ કહેવા લાગ્યો કે, હે આચાર્ય! બુદ્ધિમાન અને તમારો શિષ્ય, દ્રુપદનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન એણે યથાયોગ્ય સ્થાનો પર વ્યૂહ રચનામાં ગોઠવેલી પાંડુપુત્રોની સર્વોત્તમ સેના જુવો. ૨–૩

अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमायुधि ।

युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥

આ સૈન્યમાં યુદ્ધ કરવામાં ભીમ અને અર્જુનના સમાન મોટા ધનુષધારી યુયુધાન, વિરાટ, અને મહારથી દ્રુપદ છે. ॥ ૪ ॥

धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजश्च वीर्यवान् ।
पुरुजित्कुंतिभोजश्च शैब्यश्च नरपुंगवः ॥

ધૃષ્ટકેતુ, ચેકિતાન, બળવાન કાશીરાજા તથા પુરૂજીત, કુન્તિભોજ અને નરોમાં શ્રેષ્ઠ એવો શૈબ્ય રાજા છે. ॥ ૫ ॥

युधामन्युश्च विक्रांत उत्तमौजाश्चवीर्यवान् ।
सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथाः ॥

વળી અતિ પરાક્રમી યુધામન્યુ, અતિ બળવાન ઉત્તમૌજા, અભિમન્યુ અને દ્રૌપદીના પાંચે મહારથી પુત્રો છે. ॥ ૬ ॥

अस्माकं तु विशिष्टायेतान्निबोधद्विजोत्तम ।
नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थंतान्ब्रवीमि ते॥

હે દ્વિજોત્તમ ! મારા સૈન્યના જે જે શ્રેષ્ઠ સેનાપતિ છે તેમનાં નામ આપને જાણુવા માટે કહુંછું. ૭

भवान्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिंजयः ।
अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्तथैव च॥

મારા સૈન્યમાંના એક આપ મુખ્યછો અને ભીષ્મ, કર્ણ, સંગ્રામને જીતે એવા કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા, વિકર્ણ અને ભૂરિશ્રવા છે. ।૮।

अन्ये च बहवः शूरामदर्थे त्यक्तजीविताः।
नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥

એ વિના બીજા શૂરવીરો મારેવાસ્તે જીવને ત્યાગે એવા છે અને નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રોથી પ્રહાર કરનાર સર્વે યુદ્ધમાં બહુ ચતુર છે. ૯

अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम्।
पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितम् ॥

મારૂં સૈન્ય ભીષ્મથી સચવાય છે તેથી

અસમર્થ છે, અને તેમનું સૈન્ય ભીમથી સચવાયું છે તેથી બળિષ્ઠ છે; કારણકે ભીષ્મ ઉભય પક્ષવાળા છે. ॥ ૧૦ ॥

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ।
भीष्ममेवाभिरक्षंतु भवंतः सर्व एव हि ॥

માટે તમે સર્વ નાકાના ઉપર યથાયોગ્ય ભાગોમાં ગોઠવાઇને ઉભા રહી નિશ્ચય કરીને ભીષ્મનુંજ રક્ષણ કરો. ॥ ૧૧ ॥

तस्य संजनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।
सिंहनादं विनद्योच्चैः शंखंदध्मौप्रतापवान्॥

એવું સાભળીને મોટા પ્રતાપી, કૌરવમાં વૃદ્ધ ભીષ્મે, દુર્યોધનને હર્ષ ઉત્પન્ન કરતે કરતે ઉંચે સ્વરે સિંહનાદ જેવી ગર્જના કરી શંખ વગાડયો. ॥ ૧૨ ॥

ततः शंखाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।
सहसैवाभ्यहन्यंत स शब्दस्तुमुलोऽभवत्॥

ત્યારે શંખ, ભેરી, તાસાં, નગારાં અને ણુસીંગાં એકજ સમયે વાગવા માંડયાં તેથ શબ્દ મહાન મિશ્રિત થયો. ॥ ૧૩ ॥

ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ ।
माधवःपांडवश्चैव दिव्यौ शंखौ प्रदध्मतुः॥

પછી જેને શ્વેત ઘોડા જોડયા છે એવા શ્રેષ્ઠ રથમાં બેઠેલા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન દિવ્ય શંખોથી નાદ કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૪ ॥

पांचजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनंजयः ।
पौंड्रं दध्मौ महाशंखं भीमकर्मा वृकोदरः ॥

શ્રી કૃષ્ણ, પાંચજન્મ તથા અર્જુન, દેવદત્ત અનેભયંકર કામ કરવાવાળા ભીમ પોંડ્ર નામનો શંખ વગાડવા મંડયા. ॥ ૧૫ ॥

अनंतविजयं राजा कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
नकुलः सहदेवश्च सुघोष–मणिपुष्पकौ ॥

કુન્તિના પુત્ર યુધિષ્ઠિર અનંતવિજય નામ-

નો શંખ અને નકુળ સહદેવ સુઘોષ અને મણિપુષ્પ નામના શંખ વગાડવા મંડયા. ૧૬

काश्यश्च परमेष्वासः शिखंडी च महारथः ।
धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्चापराजितः ॥

શ્રેષ્ઠ ધનુષવાળો કાશીરાજા મહારથી શીખંડી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વિરાટ અને શત્રુથી ન જીતાય એવો સાત્યકિ. ॥ ૧૭ ॥

द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ।
सौभद्रश्चमहाबाहुःशंखान्दध्मुःपृथक्पृथक् ॥

રાજા દ્રુપદ, સર્વ દ્રૌપદીના પુત્ર અને મહાબાહુ અભિમન્યુ એ સઘળા પૃથ્વીનાથ ! જુદા જુદા શંખ વગાડવા લાગ્યા. ॥ ૧૮ ॥

स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानिव्यदारयत् ।
नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलो व्यनुनादयन् ॥

તેથી મિશ્રિત મોટો ઘોષ આકાશ તથા પૃથ્વીને ભરી દેતો ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોનું હૃદય

ચીરવા લાગ્યો. ॥ ૧૯ ॥

अथव्यवस्थितान्दृष्ट्वाधार्तराष्ट्रान्कपिध्वजः।
प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते धनुरुद्यम्य पांडवः ॥
हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ।
अर्जुन उवाच ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ॥

હે મહીપતે ! જ્યારે લડાઈ શરૂ થવાનો સમય થયો ત્યારે કપિધ્વજ અર્જુન, તમારા પુત્રોને યુદ્ધ માટે ઉભેલા જોઈને ધનુષ ઉંચુ કરી શ્રી કૃષ્ણને કહેછે કે–હે અચ્યુત ! મારા રથને બન્ને સૈન્યના મધ્યમાં સ્થાપિત કરો (ઉભો કરો.) ॥ ૨૦-૨૧ ॥

यावदेतान्निरीक्षेऽहंयोद्धुकामानवस्थितान्।
कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन्रणसमुद्यमे ॥

કે હું પ્રથમ યુદ્ધની ઇચ્છાથી ઊભા રહેલા ને જોઉં; કેમકે આ રણક્ષેત્રમાં મારે કોની

સાથે યુદ્ધ કરવું યોગ્ય છે તે જાણવું જોઇએ.

योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः ।
धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥

દુર્બુદ્ધિવાળા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનનું યુદ્ધમાં પ્રિય ઇચ્છનાર જે બધા અહીં એકઠા થયા છે તે યુદ્ધ કરનારાઓને પણ જોઉં. ૨૩

संजय उवाच ।

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥
भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।
उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरूनिति ॥

સંજય ધૃતરાષ્ટ્રને કહેછે કે હે ભારત ! અર્જુનના કહ્યાથી શ્રીકૃષ્ણે બન્ને સૈન્યના વચમાં ભીષ્મ, દ્રોણાચાર્ય અને સર્વ રાજાઓની સામે શ્રેષ્ઠ રથ સ્થાપિત કરીને કહ્યું કે હે પા-

હે પાર્થ! આ એકઠા થએલા કુરૂવંશીઓને જુવો.

तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थः पितॄनथ पितामहान्।
आचार्यान्मातुलान्भ्रातॄन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा॥
श्वशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि॥
तान्समीक्ष्य स कौंतेयः सर्वान्बंधूनवस्थितान्।
कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत्॥

શ્રી કૃષ્ણના કહેવા ઉપરથી એ રણમાં ઉભા થએલા અર્જુન પિતૃ (પિતાસમાન ભૂરિશ્રવાદિક કાકા,) પિતામહ (ભીષ્મ સોમદત્તાદિક,) આચાર્ય (દ્રોણાચાર્યાદિક), મામા (શકુનિ શાલ્વાદિક), ભ્રાતા (દુર્યોધનાદિક,) પુત્ર (દ્રૌપદીને પાંચેના થએલા પાંચ,) પૌત્ર (લક્ષ્મણાદિકોના પુત્ર,) તથા સખા (અશ્વત્થામા જયદ્રથાદિક) શ્વસુર (દ્રુપદાદિક), અને સુહૃદ (કૃતવર્માદિક,) એમને જોવા લાગ્યા. એમ બન્ને સૈન્યમાં એ સર્વ બંધુઓને જોઇ. ૨૭

अर्जुन उवाच ।

दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम् ।
सीदंति मम गात्राणि मुखं चपरिशुष्यति ॥
वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते ।
गांडीवं स्रंसते हस्तात्त्वक् चैवपरिदह्यते ॥

અર્જુન અતિ દયાને લીધે ખેદ યુક્ત થતાં બોલવા લાગ્યા. અર્જુન કહેછે કે હે કૃષ્ણ! યુદ્ધની ઇચ્છાવાળા ઉભેલા સ્વજનોને જોઈને મોરાં ગાત્ર શિથિલ થાયછે, મુખ સુકાયછે, તથા મારૂં શરીર કંપેછે અને રૂવાં ઉભાં થાયછે, હાથમાંથી ગાંડીવ ધનુષ પડી જાયછે, ત્વચા ઘણી બળેછે. ॥૨૮–૨૯॥

न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मेमनः ।
निमित्तानिचपश्यामि विपरीतानिकेशव ॥

મને ઉભા રહેવાની શક્તિ નથી ને મારૂં મન ભ્રમિત થાયછે. હે કેશવ! નિમિત્ત પણ

વિપરીત દેખું છું. ॥૩૦॥

न च श्रेयोऽनुपश्यामिहत्वा स्वजनमाहवे ।
नकांक्षे विजयंकृष्णनच राज्यंसुखानि च॥

અને સ્વજનને સંગ્રામમાં મારીને કલ્યાણ પણ જોતો નથી. હે કૃષ્ણ ! હું વિજય તથા રાજ્યસુખને ચ્હાતો નથી. ॥ ૩૧ ॥

किंनोराज्येन गोविंद किंभोगैर्जीवितेन वा।
येषामर्थे कांक्षितंनोराज्यंभोगाःसुखानिच॥

હે ગોવિંદ ! મારે રાજ્યથી, ભોગથી ને જીવવાથી શું પ્રયોજન છે ? જેના માટે ભોગ સુખ અને રાજ્ય ચ્હાતો હતો ॥ ૩૨ ॥

तइमेऽवस्थितायुद्धेप्राणांस्त्यक्त्वाधनानिच।
आचार्याःपितरःपुत्रास्तथैवचपितामहाः३३

તેઓ આ પ્રાણનો અને ધનનો ત્યાગ કરી યુદ્ધમાં ઉભા છે. આ સર્વ મારા આચાર્ય પિતા તુલ્ય કાકા, પુત્ર તેમજ પિતામહ. ૩૪

मातुलाःश्वशुराःपौत्राःश्यालाःसंबंधिनस्तथा
एतान्नहंतुमिच्छामिघ्नतोऽपिमधुसूदन॥३४॥

મામા, સસરા, પૌત્ર અને સાળા વગેરે સંબંધી ઉભાછે હે મધુસૂદન! એ મને મારતા હોય તો ભલે મારે. ॥ ૩૪ ॥

अपित्रैलोक्यराज्यस्यहेतोःकिंनुमहीकृते।
निहत्यधार्तराष्ट्रान्नःकाप्रीतिःस्याज्जनार्दन।

તથાપિ ત્રણ[1] લોકના રાજ્ય માટે પણ તેમને હું મારવાની ઇચ્છા કરતો નથી તો, પૃથ્વીને માટે કેમ મારૂં? હે જનાર્દન! ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને મારી મને શી પ્રસન્નતા થશે?

पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः।
तस्मान्नार्हावयंहंतुंधार्तराष्ट्रान्स्वबांधवान्।
स्वजनंहिकथंहत्वासुखिनःस्याममाधव ३६

---

[1] ત્રણ લોક એટલે સ્વર્ગલોક, મૃત્યુલોક અને પાતાળલોક.

એ આતતાયીને[1] પણ મારવાથી મને પાપજ લાગશે તેથી મારા બંધુ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને મારવાને હું યોગ્ય નથી, કારણ કે હે માધવ સ્વજનને મારી અમે શી રીતે સુખી થઇએ. ॥ ૩૬ ॥

यद्यप्येते न पश्यंति लोभोपहतचेतसः ।
कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ॥
कथंनज्ञेयमस्माभिःपापादस्मान्निवर्तितुम् ।
कुलक्षयकृतंदोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन॥३८॥

હે જનાર્દન ! લોભે કરીને ભ્રષ્ટ ચિત્તવાળા દુર્યોધનાદિક કુળક્ષય કરવાના દોષને અને મિત્રદ્રોહના પાપને ન જુએ તોપણ કુળ નાશનો દોષ સમજનાર આપણે આ પાપથી નિવૃત્ત થવાનું કેમ ન જાણવું જોઇએ ? ૩૮

---

૧ લ્હાય લગાડે, ઝેરદે, ખેતર તથા સ્ત્રી તથા ધન લઈ લે તથા હાથમાં હથીયાર લઇ સામા થાય, એ ૭ દોષવાળા મનુષ્યો આતતાયી કહેવાય છે.

कुलक्षयेप्रणश्यंतिकुलधर्माःसनातनाः ।
धर्मेनष्टेकुलंकृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत॥३९॥

કુળનો નાશ થવાથી સનાતન કુળના ધર્મ નાશ પામે છે અને ધર્મનાશથી સર્વ કુળને અધર્મ જીતી લેછે એટલે કુળને અપ્રતિષ્ઠિત કરી નાંખે છે. ॥ ૩૯ ॥

अधर्माभिभवात्कृष्णप्रदुष्यंतिकुलस्त्रियः ।
स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेयजायतेवर्णसंकरः ४०

હે કૃષ્ણ ! અધર્મે કરી કુળની અપ્રતિષ્ઠા થવાથી કુળની સ્ત્રીઓ દુષ્ટ થાયછે, હે વૃષ્ણિવંશોદ્ભવ ! તે દુષ્ટ સ્ત્રીઓમાં વર્ણસંકર પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે ॥ ૪૦ ॥

संकरो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ॥
पतंति पितरोह्येषां लुप्तपिंडोदकक्रियाः ४१

અને વર્ણસંકર પ્રજા કુલને તથા કુળના નાશ કરનારને નરકમાં મોકલનાર છે. કારણકે પિતૃ પિંડ તથા તર્પણ ક્રિયા વિના તેમના

પિતૃઓ નરકમાં પડે છે. ॥ ૪૧ ॥

दोषैरेतैः कुलघ्नानां वर्णसंकरकारकैः ।
उत्साद्यंते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ॥

જે કુળઘાતી છે તેમના વર્ણસંકરકારક દોષે કરી જાતિધર્મ અને સનાતન કુળધર્મ નાશ પામે છે. ॥ ૪૨ ॥

उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ।
नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ४३

હે જનાર્દન! જેનું કુળ નાશ થયું તે માણસોને અવશ્ય નરકવાસ થાય છે, એવું સાંભળીએ છીએ. ॥ ૪૩ ॥

अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ।
यद्राज्यसुखलोभेन हंतुं स्वजनमुद्यताः ४४

અહો! અમે મોટું પાપ કરવાનો ઉદ્યમ કરીએ છીએ કેમકે રાજ્યસુખના લોભે કરીને સ્વજનોને મારવાને તૈયાર થયા છીએ ॥૪૪॥

यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः ।
धार्तराष्ट्रारणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ४५

હાથમાં શસ્ત્ર લીધેલાં એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર શસ્ત્ર વિનાના તથા સામા નહિ થનાર એવા મને રણુમાં મારશે તો તે મને અતિ કલ્યાણકારક છે. ॥ ૪૫ ॥

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वाऽर्जुनःसंख्ये रथोपस्थ उपाविशत्
विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानसः ॥

ધૃતરાષ્ટ્રને સંજય કહેછે કે, સંગ્રામમાં અર્જુન એવું કહી, બાણુસહિત ધનુષ નાખી દઈને શોક વ્યાકુળ થએલો પછાડી જઈ રથમાં બેશી રહ્યો. ॥ ૪૬ ॥

इतिश्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेऽर्जुनविषादयोगोनामप्रथमोऽध्यायः ॥१॥

॥ અધ્યાય પહેલો સમાપ્ત. ॥

अध्याय २ जो.

संजय उवाच ।

तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ।
विषीदंतमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥१॥

સંજય કહે છે કે;–દયાથી દીન થઈ ગયેલા, જેની આંખોમાં આંસુ ભરાઇ ગયાં છે એવા, તથા શોકથી નરમ થઇ ગયેલા અર્જુનને મધુસૂદને એટલે શ્રીકૃષ્ણે આ પ્રમાણે કહ્યું. ॥ ૧ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ॥ २ ॥

શ્રી ભગવાન કહે છે કે;–હે અર્જુન! આવા વિષમ સમયમાં આવું નાહિંમતપણું કે જેને આર્ય લોકો ધિક્કારે છે, જે સ્વર્ગપ્રાપ્તિને આડે આવનાર છે, અને જે અપકીર્તિ ક-

રનાર છે તે તારામાં ક્યાંથી આવ્યું ? ॥ ૨ ॥

क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ॥३॥

હે પાર્થ ! આવું કાયરપણું કર નહિ. એ તારે માટે યોગ્ય નથી. હે શત્રુને જીતવાવાળા ! તારા મનની આ દુર્બળતા તજી દઈ તું ઉભો થઈ જા. ॥ ૩ ॥

अर्जुन उवाच ।

कथंभीष्ममहंसंख्ये द्रोणं च मधुसूदन ।
इषुभिः प्रतियोत्स्यामिपूजार्हावरिसूदन ४

અર્જુન કહે છે કે;—હે મધુસૂદન, હે શત્રુનો નાશ કરનાર ! પૂજ્ય એવા ભીષ્મ તથા દ્રોણની સાથે હું બાણથી કેમ યુદ્ધ કરૂં ? ॥૪॥

गुरुनहत्वा हिमहानुभावान् श्रेयोभोक्तुं भैक्ष्यमपीहलोके । हत्वार्थकामांस्तुगुरूनिहैव भुंजीय भोगान् रुधिरप्रदिग्धान् ॥५॥

આવા મહા પ્રભાવવાળા ગુરૂઓને હણવા કરતાં આ લોકમાં ભીખ માગીને ખાવું એ વધારે સારૂં છે. સ્વાર્થના લોભી આ ગુરૂઓને મારવાથી તો રૂધિરથી ખરડાએલા ભોગ હું ભોગવું. ॥ ૫ ॥

न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः । यानेव हत्वा न जिजीविषामस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥ ६ ॥

વળી આપણે જાણતા નથી કે આપણામાંથી વધારે બળવાન કોણ છે ? કદાચ અમે જીતીશું કે તેઓ જીતશે; જેમને મારીને અમે જીવવાની ઇચ્છા રાખીએ નહિ તે આ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો સામે આવીને ઉભા છે. ॥ ૬ ॥

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः । यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥ ७ ॥

દીનતાના દોષને લીધે મારો સ્વભાવ નરમ થઈ ગયો છે અને મારૂં મન ધર્મ વિષયમાં મૂઢ બની ગયું છે. તેથી હું તમને પુછું છું કે મારે માટે કલ્યાણદાયક શું છે તે નિશ્ચય કરીને મને કહો. હું તમારો શિષ્ય છું, મને ઉપદેશ આપો. ॥ ૭ ॥

नहि प्रपश्यामि ममापनुद्याद्यच्छोकमुच्छो-षणमिंद्रियाणाम्। अवाप्यभूमावसपत्नमृद्धं राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् ॥ ८ ॥

સર્વ સમૃદ્ધિ યુક્ત આખી પૃથ્વીનું રાજ્ય તથા દેવોનું પણ મને આધિપત્ય મળે તો પણ ઇંદ્રિયોનું શોષણ કરનાર મારા હૃદયનો આ શોક મટે એવો ઉપાય મને જણાતો નથી.

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतपः ।
न योत्स्य इतिगोविंदमुक्त्वातूष्णींबभूवह ९

સંજય કહે છે કે;–હે શત્રુઓને જીતનાર ધૃતરાષ્ટ્ર ! આ પ્રમાણે હૃષીકેશને એટલે શ્રીકૃષ્ણને કહેતાં અર્જુન બોલ્યો કે “ હે ગોવિંદ ! હું યુદ્ધ નહિ કરૂં.” એમ કહી પછી ચુપ રહ્યો. ॥ ૯ ॥

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्येविषीदंतमिदंवचः ॥१०॥

પછી હે ભરતવંશી ધૃતરાષ્ટ્ર ! ભગવાને હસીને બે સૈન્યની વચ્ચે ઉભા રહી આ પ્રમાણે ખેદ કરનાર અર્જુનને નીચે પ્રમાણે વચન કહ્યાં. ॥ ૧૦ ॥

भगवानुवाच ।

अशोच्यानन्वशोचस्त्वंप्रज्ञावादांश्चभाषसे ।
गतासूनगतासूंश्च नानुशोचंतिपंडिताः ११

શ્રી ભગવાન કહે છે કે;–જેનો શોક કરવા યોગ્ય નથી તેઓને માટે તું શોક કરેછે અ-

ને પંડિતાઈની વાતો કરે છે, જ્ઞાની માણસો મુએલા તેમજ જીવતાઓનો શોક કરતા નથી. ॥ ૧૧ ॥

नत्वेवाहं जातु नासं नत्वंनेमेजनाधिपाः।
नचैवनभविष्यामः सर्वेवयमतःपरम् ॥१२॥

તું અથવા તો હું કે આ રાજાઓ આગળ કોઈવાર નહોતા એમ નથી; અને હવે પછી આપણે સઘળા નહિ હોઇએ એવું પણ નથી. ॥ ૧૨ ॥

देहिनोऽस्मिन्यथा देहेकौमारंयौवनंजरा।
तथा देहांतरप्राप्तिर्धीरस्तत्रनमुह्यति ॥१३॥

શરીરમાં રહેનાર જીવાત્માને જેમ આ દેહમાં બાળપણ, જુવાની તથા ઘડપણ આવે છે તેમજ તેને આ દેહમાંથી ગયા પછી બીજો દેહ પણ પ્રાપ્ત થાય છે; તેથી બુદ્ધિમાન મનુષ્ય તેનો શોક કરતો નથી. ॥ ૧૩ ॥

मात्रास्पर्शास्तुकौंतेयशीतोष्णसुखदुःखदाः ।
आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्वभारत

હે કુંતાના પુત્ર ! ટાઢ, તાપ, સુખ તથા દુઃખ એ સૌ ઇંદ્રિયોના સંબંધથી થાય છે તે આવે છે અને જાય છે અને અનિત્ય છે માટે હે ભારત ! તેને તું સહન કર. ॥ ૧૪ ॥

यं हि न व्यथयंत्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।
समदुःखसुखंधीरंसोऽमृतत्वायकल्पते १५

હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ અર્જુન ! જે મનુષ્યને એ સૌ પીડા કરતાં નથી તથા જેને સુખ દુઃખ સમાન છે અને જે ધીરજવાળો છે તે અમર થવાને યોગ્ય છે. ॥ ૧૫ ॥

नासतोविद्यते भावो नाभावोविद्यतेसतः ।
उभयोरपिदृष्टोऽतस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥

જે અસત્ છે તે સત્ થતું નથી; અને સત્ તે અસત્ થતું નથી; તત્વજ્ઞાનીઓએ આ

બંનેના તત્વજ્ઞાનનો નિશ્ચય કર્યો છે. ૧૬

अविनाशितु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ।
विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥

જે સર્વમાં વ્યાપ્ત છે તે વિનાશ રહિત છે એમ જાણ, અને જેનો નાશ થઈ શકે એમ નથી તેનો નાશ કરવાને કોઈ શક્તિમાન નથી. ૧૭

अंतवंत इमे देहानित्यस्योक्ताःशरीरिणः ।
अनाशिनोऽप्रमेयस्यतस्माद्युद्धयस्वभारत॥

શરીરમાં રહેનાર જીવાત્મા નિત્ય અવિનાશી અને ન સમજી શકાય એવો છે. તેનાં આ શરીર સર્વ નાશવંત છે માટે હે ભરતવંશી અર્જુન! તું યુદ્ધ કર. ॥ ૧૮ ॥

यएनं वेत्ति हंतारं यश्चैनं मन्यते हतम् ।
उभौतौनविजानीतोनायं हंतिनहन्यते।१९।

એને (જીવાત્માને) જે કોઈ મારનાર અ-

થવા મરનાર માને છે તે બંને વાત માનના-
રા અજ્ઞાન છે, કારણકે તે મારતો નથી ને તે
મરતો પણ નથી. ॥ ૧૯ ॥

न जायते म्रियते वा कदाचिन्नायं भूत्वा
भविता वा न भूयः। अजो नित्यः शाश्वतोऽयं
पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥२०॥

તે કદી જન્મતો નથી તેમ મરતો પણ ન-
થી તે એક વખત થઈ ને પછી ભવિષ્યમાં
થવાનો નથી એમ પણ નથી; તે અજન્મા,
નિત્ય, સતત્ અને પ્રાચીન છે. શરીરનો નાશ
થતાં તેનો નાશ થતો નથી. ॥ ૨૦ ॥

वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम्।
कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् २१

હે પાર્થ! (ત્યારે કહે કે) અવિનાશી નિ-
ત્ય, જન્મ વિનાનો, વધઘટ વિનાનો એવા તે
આત્માને જે મનુષ્ય જાણે છે તે કોને મારે

છે અથવા મરાયે છે ? ॥ ૨૧ ॥

वासांसि जीर्णानि यथाविहाय नवानि गृ-
ह्णातिनरोऽपराणि । तथा शरीराणिविहाय
जीर्णान्यन्यानिसंयाति नवानि देही ।२२।

જેમ મનુષ્ય જીર્ણ વસ્ત્ર તજી દઇને નવાં વસ્ત્ર ધારણ કરે છે, તેમ જીવાત્મા જીર્ણ દેહને છોડી દઇને નવા દેહને ધારણ કરે છે. ૨૨

नैनं छिंदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयंत्यापो न शोषयति मारुतः २३

શસ્ત્ર તેને છેદી શકતાં નથી, અગ્નિ તેને બાળી શકતો નથી, પાણી તેને પલાળી શકતું નથી અને વાયુ તેને શોષી શકતો નથી. ॥ ૨૩ ॥

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्यएवच।
नित्यःसर्वगतःस्थाणुरचलोऽयं सनातनः॥

તે નહિ છેદાય એવો, બળે નહિ તેવો પ-

બળી શકે નહિ તેવો અને શોષાય નહિ તેવો, નિત્ય સર્વવ્યાપ્ત, એકજ રૂપવાળો, અચળ અને સર્વથી જુનો છે. ॥ ૨૪ ॥

अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते
तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ।२५।

તે ન દેખી શકાય તેવો, ન સમજી શકાય તેવો અને બદલાય નહિ તેવો કહેવાય છે, તેથી તેને એવો જાણીને એનો શોક કરવો તને ઘટતો નથી. ॥૨૫॥

अथचैनंनित्यजातं नित्यं वामन्यसे मृतम् ।
तथापि त्वंमहाबाहो नैनंशोचितुमर्हसि २६

હે મહાબાહુ અર્જુન! જો તું એમ માનતો હોય કે એ હમેશા જન્મ લે છે અને હંમેશ મરણ પામે છે તોપણ તારે શોક કરવો યોગ્ય નથી. ॥ ૨૬ ॥

जातस्यहिध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।

तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥

કારણ કે જેનો જન્મ છે તેનું મરણ નક્કી જ છે અને મુએલાનો ફરી જન્મ પણ નક્કી જ છે, માટે જે વસ્તુ બન્યા વિના રહે એવી નથી તેને માટે શોક કરવો એ તને ઘટતું નથી. ॥ ૨૭ ॥

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना २८

હે ભારત ! ભૂતોનું મૂળ જોઈ શકાતું નથી, તેઓની વચલી સ્થિતિ જોઈ શકાય છે અને તેઓનો નાશ જોઈ શકાતો નથી ત્યારે તેને માટે શોક શો કરવો. ? ॥ ૨૮ ॥

आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेनमाश्चर्यवद्वदति
तथैव चान्यः । आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति
श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥ २९ ॥

તેને (આત્માને) કોઈ આશ્ચર્ય જેવો જુ-

એ છે, કોઈ તે આશ્ચર્ય જેવો છે એમ કહે છે, અને કોઇ તેને આશ્ચર્ય જેવો સાંભળે છે અને સાંભળવા છતાં પણ કોઇ તેને જાણી શકતું નથી ॥ ૨૯ ॥

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत।
तस्मात्सर्वाणिभूतानि नत्वंशोचितुमर्हसि॥

હે ભારત! દેહમાં રહેનારા તે (આત્મા) નો કદી નાશ થઈ શકતો નથી તેથી કોઇપણ જીવનો શોક કરવો યોગ્ય નથી. ॥ ૩૦ ॥

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकंपितुमर्हसि।
धर्म्याद्धियुद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्यनविद्यते

તારો પોતાનો ધર્મ વિચારતાં પણ તારે કંપારી ખાવી યોગ્ય નથી કારણ કે ધર્મયુદ્ધ વિના ક્ષત્રિયોને બીજું કાંઇ કલ્યાણદાયક નથી. ॥ ૩૧ ॥

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम्।

सुखिनः क्षत्रियाःपार्थ लभंते युद्धमीदृशम् ॥

હે પાર્થ! જાણે સ્વર્ગનું દ્વારજ ખુલ્લુ મુ-કયું હોય એવું યુદ્ધ પોતાની મેળે જે ભા-ગ્યશાળી ક્ષત્રિયો હોય તેનેજ પ્રાપ્ત થાય છે.

अथचेत्त्वामिमं धर्म्यं संग्रामं नकरिष्यसि ।
ततःस्वधर्मंकीर्तिंच हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥

પણ જો તું આ ધર્મ નહિ કરે તો તું તારા પોતાના ધર્મ તથા કીર્તિનો નાશકરી પાપી થઇશ. ॥ ૩૩ ॥

अकीर्तिंचापिभूतानिकथयिष्यंतितेऽव्ययाम्
संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥

સર્વ લોક તારી સદા અપકીર્તિ બોલશે, અને આબરૂદાર મનુષ્યની અપકીર્તિ મરણ કરતાં પણ નઠારી સમજવી. ॥ ૩૪ ॥

भयाद्रणादुपरतं मंस्यंते त्वां महारथाः ।
येषांच त्वंबहुमतोभूत्वा यास्यसिलाघवम् ॥

મહારથી યોદ્ધાઓ એમ માનશે કે તું ભયનો માર્યો યુદ્ધમાંથી નાશી ગયો, અને જેઓ તારે વિષે ઉંચો મત ધરાવે છે તેના આગળ તારી હલકાઇ જણાશે. ॥ ૩૫ ॥

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यंति तवाहिताः।
निंदंतस्तवसामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम्॥

જેઓ તારૂં અહિત ઇચ્છનારા છે તે તારે માટે નહિ બોલવાના બોલ બોલશે અને તારા બળની નિંદા કરશે, એથી મોટું દુઃખ બીજું કયું છે ? ॥ ૩૬

हतोवाप्राप्स्यसिस्वर्गं जित्वावाभोक्ष्यसेमहीम्
तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय युद्धाय कृतनिश्चयः॥

જો તું યુદ્ધમાં મરીશ તો તને સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થશે અને જીતીશ તો પૃથ્વીનું રાજ્ય ભોગવીશ. માટે હે કુંતાના પુત્ર ! યુદ્ધ કરવાને નિશ્ચય કરીને તું ઉભો થઈ જા. ॥ ૩૭ ॥

सुखदुःखेसमेकृत्वालाभालाभौजयाजयौ ।
ततोयुद्धाय युज्यस्व नैवंपापमवाप्स्यसि ॥

સુખ તથા દુઃખ, લાભ અને ખોટ, જીત ને હાર સૌ સમાન ગણીને યુદ્ધમાં જોડાઈ જા તેમ કરતાં તને પાપ લાગશે નહિ. ૩૮

एषातेऽभिहितासांख्येबुद्धिर्योगेत्विमांशृणु।
बुद्ध्यायुक्तोययापार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ॥

આ પ્રમાણે મેં તને સાંખ્ય શાસ્ત્રનો ઉપદેશ કર્યો છે; હવે યોગ શાસ્ત્રનો બોધ સાંભળ; હે પાર્થ ! જે બોધવડે કરીને તું કર્મ બંધનથી મુક્ત થઇશ. ॥ ૩૯ ॥

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायोनविद्यते ।
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतोभयात् ॥

એમાં કરેલો ઉદ્યોગ વૃથા થતો નથી અને તેમાં કાંઇ બાધ પણ નથી, એ ધર્મની અલ્પ ક્રિયા પણ મહા ભયમાંથી રક્ષણ કરેછે. ૪૦

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनंदन ।
बहुशाखाह्यनंताश्चबुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥

હે કુરૂનંદન ! અહીં નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ તે એકજ છે, અને અનિશ્ચયવાળી બુદ્ધિ અનંત અને બહુ શાખાવાળી હોય છે. ॥ ૪૧ ॥

यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदंत्यविपश्चितः ।
वेदवादरताःपार्थ नान्यदस्तीतिवादिनः ॥
कामात्मानःस्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।
क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिंप्रति ४३
भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसाम् ।
व्यवसायात्मिकाबुद्धिःसमाधौनविधीयते ॥

વેદ વાદમાં મગ્ન, ઇચ્છાઓથી ભરપૂર, સ્વર્ગપ્રાપ્તિના ઉદ્યમવાળા અને એ વિના અન્ય કાંઈ છેજ નહિ એમ વદનારા અજ્ઞાની મનુષ્યો અનેક જન્મમાં કરેલાં કર્મનાં ફળ આપનાર તથા ક્રિયાઓથી ભરપૂર એવી છટા-

દાર વાણી, ભોગ તથા ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિને માટે બોલેછે, તેવાઓની તથા તેમની વાણીથી જેઓનું ચિત્ત આકર્ષાયલું છે એવા ભોગ તથા ઐશ્વર્યમાં આસક્ત જનોની નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ સમાધિમાં સ્થિર થતી નથી. ॥ ૪૨–૪૪ ॥

त्रैगुण्यविषयावेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन।
निर्द्वंद्वोनित्यसत्वस्थोनिर्योगक्षेम आत्मवान्॥

વેદમાં (સત્ત્વ, રજ અને તમ) એ ત્રણ ગુણનું કથન છે. માટે હે અર્જુન ! તું એ ત્રણ ગુણથી રહિત, (સારૂં નઠારૂં, સુખ દુઃખ, ટાઢ તથા તડકો એ) દ્વંદ્વની લાગણી રહિત, હમેશાં સત્ત્વગુણમાંજ રહેનાર, અલભ્ય વસ્તુના લાભમાં તથા પ્રાપ્ત વસ્તુના રક્ષણમાં દરકાર રહિત અને તારા આત્મામાં રમી રહેનાર થા. ॥ ૪૫ ॥

यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके ।
तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥

કુવા વાવડી વગેરે થોડા પાણીના સ્થાનથી જે અર્થ સરે છે તે અર્થ મોટાં જળાશયથી પણ સરે છે; તેમજ વેદમાં કહેલાં કર્મથી જે ફળ મળે છે તે બધાં બ્રહ્મમાં એક નિષ્ઠા રાખ્યાથી પણ મળે છે. ॥ ૪૬ ॥

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते संगोऽस्त्वकर्मणि ॥

તને માત્ર કર્મ કરવાનો અધિકાર છે. તેના ફળનો વિચાર કદી રાખીશ નહિ કર્મ કરતી વેળા તેના ફળનો હેતુ તો રાખવોજ નહિ, તેમ કર્મ પણ કર્યા વિના રહેવુંજ નહિ. ૪૭

योगस्थःकुरु कर्माणि संगंत्यक्त्वाधनंजय ।
सिद्ध्यसिद्ध्योःसमोभूत्वासमत्वंयोगउच्यते

હે ધનંજય! સંગનો ત્યાગ કરીને અને

યોગમાં રહીને કર્મ કરનાર થા; કર્મની સિદ્ધિમાં તેમજ અસિદ્ધિમાં સમતા રાખી કર્મ કરવાં તેને યોગ કહે છે. ॥ ૪૮ ॥

दूरेणह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनंजय ।
बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः ॥

હે ધનંજય! બુદ્ધિયોગના કરતાં કર્મયોગ ઘણોજ ઉતરતો છે માટે બુદ્ધિનોજ આશ્રય લે ફળની ઇચ્છાથી કર્મ કરનારા દીન છે એમ સમજવું. ॥ ૪૯ ॥

बुद्धियुक्तोजहातीह उभे सुकृतदुष्कृते ।
तस्माद्योगाययुज्यस्वयोगः कर्मसुकौशलम् ॥

બુદ્ધિયોગવાળો સારાં કર્મ તથા નઠારાં કર્મ બંનેનો ત્યાગ કરે છે, માટે તું યોગનેજ વળગી રહે, કર્મ કરવામાં કુશળતા તેજ યોગ છે. ॥ ૫૦ ॥

कर्मजंबुद्धियुक्ताहि फलंत्यक्त्वामनीषिणः ।

जन्मबंधविनिर्मुक्ताः पदंगच्छंत्यनामयम् ॥

બુદ્ધિયોગમાં લીન થયેલા જ્ઞાનીઓ કર્મ-થી ઉત્પન્ન થતાં ફળને ત્યાગ કરીને જન્મ બંધનથી મુક્ત થાય છે અને પરમાનંદ પદ-ને પામે છે. ॥ ૫૧ ॥

यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।
तदागंतासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥

જ્યારે તારી બુદ્ધિ તારા મોહના મેલને તરી જશે ત્યારે સાંભળવાનું તેમજ સાંભ-ળેલું બંનેમાં તને વૈરાગ્ય થશે. ॥ ૫૨ ॥

श्रुतिविप्रतिपन्नाते यदास्थास्यतिनिश्चला ।
समाधावचला बुद्धिस्तदायोगमवाप्स्यसि ॥

શ્રુતિથી ગુંચવણમાં પડી ગયેલી તારી બુદ્ધિ જ્યારે અચલ થઇને સમાધિમાં સ્થિર થઈ રહેશે ત્યારે તને યોગની પ્રાપ્તિ થશે. ॥ ૫૩ ॥

अर्जुन उवाच ।

स्थितप्रज्ञस्यकाभाषा समाधिस्थस्य केशव ।
स्थितधीःकिंप्रभाषेतकिमासीतव्रजेतकिम् ॥

અરજુન કહે છે કે–હે કેશવ ! જેની બુદ્ધિ સ્થિર છે તથા જે સમાધિવાળો છે તેનાં શાં લક્ષણ છે તે મને કહો; સ્થિર બુદ્ધિવાળો કેવી રીતે બોલે છે, બેસે છે તથા કેવી રીતે ચાલે છે. ॥ ૫૪ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

प्रजहातियदाकामान्सर्वान्पार्थमनोगतान् ।
आत्मन्येवात्मनातुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥

શ્રી ભગવાન કહે છે–કે હે પાર્થ ! જ્યારે મનમાં ઉત્પન્ન થતી સર્વ કામનાને તજી દે છે અને પોતાના આત્માને વિષેજ પોતે સંતુષ્ટ રહે છે, ત્યારે તે સ્થિર બુદ્ધિવાળો કહેવાય છે. ॥ ૫૫ ॥

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।
वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥

દુઃખમાં જેનું મન ખેદયુક્ત થતું નથી, જે સુખની સ્પૃહા રાખતો નથી, રાગ, ભય અને ક્રોધ જેણે તજી દીધેલાં છે તે સ્થિર બુદ્ધિવાળો મુનિ કહેવાય છે. ॥ ૫૬ ॥

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
नाभिनंदति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥

જે સર્વ ઠેકાણે માયા રહિત છે, શુભ અથવા અશુભની પ્રાપ્તિથી જે સુખી અથવા દુઃખી થતો નથી તે માણસની બુદ્ધિ સ્થિર છે એમ જાણવું. ॥ ૫૭ ॥

यदा संहरते चायं कूर्मोऽगानीव सर्वशः ।
इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥

જેમ કાચબો સર્વ બાજુએથી પોતાનાં અંગ અંદર ખેંચી લે છે તેમ જ્યારે માણસ

પોતાની ઇંદ્રિયોને ઇંદ્રિયોના વિષયમાંથી ખેંચી લે છે ત્યારે તેની બુદ્ધિ સ્થિર થઇ છે એમ જાણવું. ॥ ૫૮ ॥

विषया विनिवर्तंते निराहारस्य देहिनः ।
रसवर्जंरसोऽप्यस्य परंदृष्ट्वा निवर्तते ॥ ५९

ભૂખ્યા માણુસનાથી ઇંદ્રિયોના વિષય દૂર જતા રહે છે, માત્ર રસ (સ્વાદ) એકલોજ વિષય રહે છે. અને તે રસ પણ પરબ્રહ્મનું દર્શન થતાંજ જતો રહે છે. ॥ ૫૯ ॥

यततो ह्यपि कौंतेय पुरुषस्य विपश्चितः ।
इंद्रियाणि प्रमाथीनि हरंति प्रसभं मनः ॥

હે કુંતાના પુત્ર ! યત્ન કર્યા છતાં પણ બુદ્ધિવાન માણુસના મનનું મંથન કરી ઇંદ્રિયો તેને જોરથી (વિષયો પ્રત્યે) ખેંચી જાય છે. ॥ ૬૦ ॥

तानिसर्वाणिसंयम्य युक्त आसीतमत्परः ।

वशेहियस्येंद्रियाणि तस्य प्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥

માટે સર્વ ઇંદ્રિયોને વશમાં રાખી, યોગમાં રહી, મારામાંજ ધ્યાન રાખીને બેસવું; કારણ કે જેણે ઇંદ્રિયો વશ કરી છે તેનીજ બુદ્ધિ સ્થિર છે. ॥ ૬૧ ॥

ध्यायतो विषयान्पुंसः संगस्तेषूपजायते ।
संगात्संजायतेकामःकामात्क्रोधोभिजायते॥

વિષયોનું ધ્યાન કરતાં પુરૂષને તેમાં આશક્તિ થાય છે અને આસક્તિથી તેનામાં કામના ઉત્પન્ન થાયછે અને કામનાથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૬૨ ॥

क्रोधाद्भवतिसंमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशोबुद्धिनाशात्प्रणश्यति

ક્રોધથી મોહ થાય છે, મોહથી સ્મૃતિનો ભ્રમ થાય છે, સ્મૃતિના ભ્રમથી બુદ્ધિ નાશ પામે છે અને બુદ્ધિ નાશ પામવાથી માણસ

પોતે નાશ પામે છે. ॥ ૬૩ ॥

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिंद्रियैश्चरन् ।
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥

પણુ રાગ અને દ્વેષથી મુક્ત થઇને, મનને વશ રાખી જે ઇંદ્રિયોના વિષયો ભોગવે છે અને પોતાના ઉપર અંકુશ રાખેછે તે શાંતિ પ્રાપ્ત કરેછે. ॥ ૬૪ ॥

प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ।
प्रसन्नचेतसोह्याशु बुद्धिःपर्यवतिष्ठते ॥ ६५

શાંતિ મળવાથી તેનાં સર્વ દુઃખનો નાશ થાય છે કારણુ કે જેનું મન શાંત હોયછે તેની બુદ્ધિ સ્થિર થઇ જાય છે. ॥ ૬૫ ॥

नास्तिबुद्धिरयुक्तस्य नचायुक्तस्यभावना ।
नचाभावयतःशांतिरशांतस्यकुतःसुखम् ॥

જેનું ચિત્ત સ્થિર હોતું નથી તેને બુદ્ધિ હોતી નથી અને તેનાથી ધ્યાન પણ થતું ન-

થી. જેને ધ્યાન નથી તેને શાંતિ નથી અને જેને શાંતિ નથી તેને સુખ ક્યાંથી હોય ?

इंद्रियाणां हि चरतांयन्मनोऽनुविधीयते ।
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवांभसि ॥

જેમ સમુદ્રમાં વહાણને પવન નાશ કરી નાંખેછે તેમજ વિષયોમાં ભટકતાં ઇંદ્રિયોવાળાનું મન એવું થઇ જાય છે કે તે તેની બુદ્ધિનો નાશ કરે છે. ॥ ૬૭ ॥

तस्माद्यस्यमहाबाहो निगृहीतानिसर्वशः ।
इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥

માટે હે મહાબાહુ અર્જુન ! વિષયોથી જેણે ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખીછે તેની બુદ્ધિ સ્થિર છે. ॥ ૬૮ ॥

यानिशा सर्वभूतानां तस्यांजागर्तिसंयमी ।
यस्यांजाग्रतिभूता. निसानिशापश्यतोमुनेः॥

સઘળા જીવોની જે રાત છે તેની વિષે યો-

ની જાગતો છે અને જેમાં સઘળા જીવો જા-
ગેછે તે સત્ય જ્ઞાનવાળા મુનિને મન રાત
છે. ॥ ૬૯ ॥

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं
समुद्रमापः प्रविशंति यद्वत् ।
तद्वत्कामा यं प्रविशंति सर्वे
स शांतिमाप्नोति न कामकामी ॥ ७० ॥

જેમ સંપૂર્ણ ભરેલા સમુદ્રમાં બીજાં પાણી
આવીને પડેછે છતાં તે પોતાની હદ મુકતો
નથી તેની પેઠે સર્વ મનકામનાઓ પ્રાપ્ત થ-
તાં જે ડગતો નથી તેને શાંતિ મળેછે. પણ
જેને નવી નવી કામનાઓ થાયછે તેને શાંતિ
મળતી નથી. ॥ ૭૦ ॥

विहायकामान्यः सर्वान्पुमांश्चरतिनिस्पृहः ।
निर्ममोनिरहंकारः स शांतिमधिगच्छति ॥

જે માણસ સર્વ ઇચ્છાઓને તજી દઇને કો-

ઈની દરકાર કર્યા વિના ચાલ્યો જાયછે, જેને અહંકાર નથી તેમજ સ્વાર્થ નથી તે શાંતિ મેળવેછે. ॥ ७१ ॥

एषाब्राह्मीस्थितिः पार्थनैनांप्राप्यविमुह्यति।
स्थित्वास्यामंतकालेऽपिब्रह्मनिर्वाणमृच्छति

હે પાર્થ ! આ ખરી બ્રહ્મ અવસ્થા છે, એની પ્રાપ્તિ થયા પછી મનુષ્યને મોહ થતો નથી માત્ર અંતકાળને સમયે પણ જો આ અવસ્થામાં હોય તો તે મનુષ્યનો બ્રહ્મ લય થાયછે. ॥ ७२ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे सांख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

॥ બીજો અધ્યાય સમાપ્ત ॥

अध्याय ३ जो.

अर्जुन उवाच।

ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ।
तत्किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ॥

અર્જુન કહે છે કે—હે જનાર્દન! જ્યારે આપનો એવો મત છે કે કર્મ કરતાં જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે, ત્યારે હે કેશવ! મને આવું ઘોર કર્મ કરવાને તમે શા માટે પ્રેરણા કરો છો? ૧

व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ।
तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥

ઉલટ સુલટ વાક્યોથી તમે મારી બુદ્ધિને ગુંચવણમાં નાંખી દો છો માટે કલ્યાણ થાય એવો એક માર્ગ નક્કી કરીને મને કહો. ૨

श्रीभगवानुवाच ।

लोकेऽस्मिन्द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ ।

ज्ञानयोगेनसांख्यानांकर्मयोगेनयोगिनाम् ॥

શ્રી ભગવાન કહેછે કે—હે પાપ રહિત અર્જુન! મેં તને પહેલાં કહ્યું કે આ લોકમાં બે માર્ગ છે, એક સાંખ્યનો જ્ઞાન યોગ અને બીજો યોગીઓનો કર્મયોગ ॥ ૩ ॥

न कर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ।
नचसंन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥

કર્મનો બીલકુલ આરંભ કર્યા વગર માણસ કર્મથી મુક્ત થઈ શકતો નથી તેમજ સર્વનો ત્યાગ કરવાથી પણ સિદ્ધ થતી નથી. ॥ ૪ ॥

नहिकश्चित् क्षणमपि जातुतिष्ठत्यकर्मकृत् ।
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥

કોઈ માણસ એક પળવાર પણ કર્મ કર્યા વિના રહી શકતો નથી, કેમકે સર્વને સ્વભાવથીજ પરવશ થઈને કર્મ કરવાં પડેછે. ૫

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य यआस्तेमनसास्मरन्

इंद्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारःस उच्यते

જે માણસ કર્મેન્દ્રિયોને વશ રાખી પાછો ઇંદ્રિયોના વિષયનું મનથી ધ્યાન કરતો રહે છે તે મુઢમતી મિથ્યા આચાર (ખોટીચાલ) વાળો કહેવાયછે. ॥ ૬ ॥

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन
कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥

પણ હે અર્જુન ! જે મનની ઇંદ્રિયોને વશ કરી તેમાં આશક્ત થયા વગર કર્મેન્દ્રિયોવડે કર્મ યોગનું આચરણ કરેછે તે શ્રેષ્ઠ છે. ૭

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्मज्यायो ह्यकर्मणः ।
शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥

માટે નિત્ય કરવાનાં કર્મ તું કર. કર્મ નહિ કરવાં તેના કરતાં કરવાં એ સારૂં છે, વળી કર્મ કર્યા વગર તો આ શરીર પણ રહી શકે એમ નથી. ॥ ૮ ॥

यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबंधनः।
तदर्थं कर्म कौंतेय मुक्तसंगः समाचर ९

યજ્ઞ સિવાય બીજું કર્મ છે તેજ લોકોને બંધનકારક છે માટે મમતા તજી, હે અર્જુન! યજ્ઞના હેતુથી તું કર્મ કર. ॥ ૯ ॥

सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः
अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक्

પૂર્વે યજ્ઞ કરનાર લોકોને ઉત્પન્ન કરીને પ્રજાપતીએ કહ્યું હતું કે યજ્ઞવડેજ તમારી વૃદ્ધિ થશે અને એજ તમારી કામધેનુ (સર્વ મનકામના પુરી પાડનાર કામદુર્ગા ગાય) છે. ॥ ૧૦ ॥

देवान् भावयंताऽनेन ते देवा भावयंतु वः
परस्परं भावयंतः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥

એનાથી તમે દેવોનું પોષણ કરશો એટલે દેવો તમારૂં પોષણ કરશે, એ પ્રમાણે પર-

સ્પર એક બીજાનું પોષણ કરતાં તમારૂં ક-લ્યાણ થશે. ॥ ૧૧ ॥

इष्टान् भोगान्हि वोदेवादास्यंतेयज्ञभाविताः
तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन एव सः॥

યજ્ઞ સંતોષ પામેલા દેવતાઓ તમને ઇચ્છીત ભોગ આપશે. તેઓ તમને આપે અને જ્યારે તેમને આપ્યા વિના જો કોઇ ભોગવે તો તેને ચોર જાણવો. ॥ ૧૨ ॥

यज्ञशिष्टाशिनः संतो मुच्यंते सर्वकिल्बिषैः
भुंजते ते त्वघं पापा ये पचंत्यात्मकारणात्

યજ્ઞનું ઉચ્છિષ્ટ જમનારા સંતો સર્વ પાપથી મુક્ત થાયછે, અને જે પાપી માણસો માત્ર પોતાનેજ કાજે રાંધેછે તે ખરેખર પાપનુંજ ભોજન કરનાર છે. ॥ ૧૩ ॥

अन्नाद्भवंति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ।
यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥

અન્નથી સર્વ જીવ ઉત્પન્ન થાય છે અને અન્ન વરસાદથી પેદા થાયછે, યજ્ઞથી વરસાદ થાયછે અને યજ્ઞ કર્મથી થાયછે. ॥ ૧૪ ॥

कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ।
तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम्

કર્મની ઉત્પત્તિ બ્રહ્માથી છે અને બ્રહ્માની ઉત્પત્તિ અક્ષર (નહિ નાશ પામે એવા) બ્રહ્મથી છે તેથી સર્વવ્યાપક એવુ જે બ્રહ્મ તે યજ્ઞમાં પણ રહેલું છે. ॥ ૧૫ ॥

एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।
अघायुरिंद्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति

હે પાર્થ ! આ પ્રમાણે ચક્ર ચાલી રહ્યું છે તેને અનુસરીને જે ચાલતો નથી. તેનું જીવન પાપથી ભરેલું છે, અને જે ઇંદ્રિયોના સુખમાં આશક્ત થઈ રહેછે તે વૃથા જીવેછે. ૧૬

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।

आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते

પણ જે પોતાના આત્મામાંજ પ્રીતિ રાખીને રહેલોછે અને પોતાના આત્માથીજ જેને તૃપ્તિ છે તથા પોતાના આત્મામાંજ જેને સંતોષ છે તેવા માણસને કંઇપણ કરવાનું છેજ નહિ. ॥ ૧૭ ॥

नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन ।
न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥

તેને તો જે કર્મ કર્યું તેમાં અને જે કર્મ નથી કર્યું તેમાં પણ કંઇ લાગતું વળગતું નથી તેમજ તેનું પોતાનું હિત કોઈ જીવ ઉપર આધાર રાખતું નથી. ॥ ૧૮ ॥

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।
असक्तो ह्याचरन् कर्म परमाप्नोति पुरुषः

માટે કંઈ પણ આસક્તિ રાખ્યા વગર જે કર્મ કરવાનું છે તે હમેશાં કર્યા કર કેમકે

આસક્તિ વિના કર્મ કરનાર મોક્ષ પામે છે.

कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः

लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन् कर्त्तुमर्हसि ॥

કારણ કે જનક અને બીજાઓ કર્મ વડેજ ઉંચી ગતિને પામ્યાછે, વળી લોકના ભલાને અર્થે પણ વિચાર કરતાં તારે કર્મ કરવાની જરૂર છે. ॥ ૨૦ ॥

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।

स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्त्तते ॥

મોટા માણસ જે જે કામ કરેછે તે તે કામ બીજા માણસો પણ કરેછે, અને તે જે પ્રમાણે કરેછે તે પ્રમાણે લોકો તેને અનુસરેછે. ॥ ૨૧ ॥

न मेपार्थास्ति कर्त्तव्यं त्रिषुलोकेषुकिंचन ।

नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त्त एव च कर्मणि ॥

હે પાર્થ! ત્રણે લોકમાં મારે કંઈપણ ક-

ર્મ કરવાની જરૂર નથી, અને કોઇ વસ્તુ મને નથી મળેલીને મારે મેળવવાની છે એ-મ પણ નથી તથાપી હું પણ કર્મ કર્યાજ, કરૂં છું ॥ ૨૨ ॥

यदि ह्यहं न वर्त्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रितः ।
ममवर्त्मानुवर्त्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥

આળસ દૂર કરીને જો હું કર્મ કરવામાં તત્પર ન થાઉં તો હે પાર્થ ! સર્વ લોકો મારાજ માર્ગને અનુસરશે. ॥ ૨૩ ॥

उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ।
संकरस्यच कर्त्तास्यामुपहन्यामिमाःप्रजाः ॥

જો હું કર્મ ન કરૂં તો આ દુનિઆનો નાશ થાય, વર્ણશંકર પ્રજા ઉત્પન્ન થાય અ-ને પ્રજાનો નાશ થઇ જાય એ સઘળું કરનાર હું થાઉં. ॥ ૨૪ ॥

सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वंति भारत ।

कुर्याद्विद्वांस्तथाऽसक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् ॥

હે ભારત! કર્મમાં આસક્તિ રાખીને અજ્ઞાની લોકો જેવી રીતે કર્મ કરેછે તેવી રીતે લોકોનું ભલું ઈચ્છીને કર્મમાં આસક્તિ રાખ્યા વગર જ્ઞાનીઓએ કર્મ કરવાં જોઇએ.

न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसंगिनाम् ।
जोषयेत्सर्वकर्माणिविद्वान्युक्तःसमाचरन् ॥

કર્મમાં આસક્ત એવા અજ્ઞાની લોકોનાં મન જ્ઞાની લોકોએ ભમાવવાં નહી પણ યોગ્ય વર્તણુંક રાખી સર્વ કર્મ ઉપર લોકોનું વલણ થાય એમ તેમણે કરવું જોઇએ. ૨૬

प्रकृतेः क्रियमाणानिगुणैः कर्माणि सर्वशः ।
अहंकारविमूढात्मा कर्त्ताहमिति मन्यते ॥

સર્વ કર્મ પ્રકૃતિના ગુણ વડેજ થાયછે, તોપણ અહંકારથી મૂઢ થયેલી બુદ્ધિથી 'હું જ તે કરનાર છું' એમ મનુષ્ય માનેછે. ૨૭

तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ।
गुणा गुणेषु वर्तंत इति मत्वा न सज्जते ॥

હે મહાબાહુ અર્જુન ! પણ ગુણ તથા કર્મનો ભેદ સમજનારા જ્ઞાનીઓ ઇંદ્રિયો પોતપોતાનું કર્મ કરી રહી છે એમ માની અહંકાર કરતા નથી. ॥ ૨૮ ॥

प्रकृतेर्गुणसंमूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु ।
तानकृत्स्नविदोमंदान्कृत्स्नविन्नविचालयेत्

પ્રકૃતિના ગુણ વડે જેઓની બુદ્ધિ મુઢ બની ગઇ છે તેઓને ઇંદ્રિયોનાં કર્મ ઉપર બહુ આસક્તિ રહે છે તેવા ટુંકી બુદ્ધિવાળાનાં મનને સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાળાએ ચલીત કરવાં નહી. ॥ ૨૯ ॥

मयिसर्वाणिकर्माणिसंन्यस्याध्यात्मचेतस
निराशीर्निर्ममोभूत्वायुध्यस्वविगतज्वरः ॥

પોતાના આત્મામાં મન રાખી સર્વ કર્મ મ-

ને અર્પણ કરી, આશા વિનાનો, મમતા વિનાનો અને સંતાપથી મુક્ત થઇને તું યુદ્ધ કર. ॥ ૩૦ ॥

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठंति मानवाः ।
श्रद्धावंतोऽनसूयंतोमुच्यंतेतेऽपिकर्मभिः ॥

આ મારા મત પ્રમાણે જે માણસો ચાલે છે તથા શ્રધ્ધા રાખી ઇર્ષ્યાનો ત્યાગ કરે છે તેઓ કર્મ બંધથી મુક્ત થાય છે. ૩૧

ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठंति मे मतम् ।
सर्वज्ञानविमूढांस्तान् विद्धि नष्टानचेतसः ॥

અને જેઓ મારા મતને ધિક્કારી કાઢી તે પ્રમાણે વર્તતા નથી, તેઓ સર્વ જ્ઞાનમાં મુર્ખ અને નષ્ટ બુદ્ધિવાળા જાણવા. ૩૨

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।
प्रकृतिं यांतिभूतानिनिग्रहः किंकरिष्यति॥

જ્ઞાની માણુસો પણુ પોતાની પ્રકુતિ પ્રમા-

ણેજ ચાલે છે. પ્રાણી માત્ર પ્રકૃતિનેજ અનુસરે છે તો ઇંદ્રિયો કેવી રીતે વશ રાખી શકાય ? ॥ ૩૩ ॥

इंद्रियस्येंद्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
तयोर्नवशमागच्छेत्तौह्यस्यपरिपंथिनौ ३४

ઇંદ્રિયોના વિષય ઉપરજ ઇંદ્રિયોની પ્રીતિ થાય છે તેથી તેને વશ થવું નહિ કારણ કે તે (પ્રીતિ અપ્રીતિ) મનુષ્યને (મોક્ષમાં) વિઘ્ન કર્તા છે. ૩૪

श्रेयान्स्वधर्मोविगुणःपरधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ३५

ઉચા ગુણવાળા પારકા ધર્મ કરતાં ઓછા ગુણવાળો પણ પોતાનો ધર્મ કલ્યાણદાતા છે, પોતાના ધર્મમાં મરણ થાય તે શ્રેય કરનાર છે અને પારકો ધર્મ જોખમકારક છે. ૩૫

अर्जुन उवाच

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।
अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नियोजितः ॥

અર્જુન કહે છે કે હે કૃષ્ણ ! જાણે બળથી કોઇ ખેંચતું હોય તેમ પોતાની ઈચ્છા વગર પણ મનુષ્ય પાપ કરે છે તે કરવાને તેને કોણ પ્રેરે છે? ૩૬

श्रीभगवानुवाच

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।
महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥

શ્રી ભગવાન કહે છે કે:-તે કામ છે તથા રજોગુણથી ઉત્પન્ન થયેલો ક્રોધ છે, તે સર્વનો નાશ કરનાર મહા પાપી અને આ લોકમાં આપણો શત્રુ છે એમ જાણજે. ૩૭

धूमेनाव्रियते वह्निर्यथाऽऽदर्शो मलेन च ।
यथोल्बेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ३८

જેમ ધુમાડાથી અગ્નિ ઢંકાઈ જાય છે તથા જેમ દર્પણ મેલથી ઢંકાઇ જાય છે તેમ આ (જ્ઞાન) તેનાથી ઢંકાઇ જાય છે. ૩૮

आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।
कामरूपेण कौंतेय दुष्पूरेणानलेन च ३९

હે કુંતાના પુત્ર ! વળી અગ્નિની પેઠે જેને કોઇ વેળા પણ તૃપ્તિ નથી થતી એવો અને જ્ઞાનીઓનો હમેશાનો શત્રુ જે કામ, તેનાથી જ્ઞાન ઢંકાઇ જાય છે. ૩૯

इंद्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।
एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ४०

ઇંદ્રિયો મન અને બુદ્ધિ એ તેનાં રહેવાનાં સ્થાન છે, અને તેમના વડે કરીને એ જ્ઞાનને ઢાંકી દઇને આત્માને મોહમાં નાંખે છે. ૪૦

तस्मात्त्वमिंद्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।
पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥

માટે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! પ્રથમથી જ ઇંદ્રિયોને વશ રાખીને જ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનનો નાશ કરનાર પાપથી ભરેલા કામનો તું નાશ કર. ૪૧

इंद्रियाणि पराण्याहुरिंद्रियेभ्यः परं मनः ।
मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥

ઇંદ્રિયો (સ્થુલ દેહથી) પર (શ્રેષ્ઠ) છે ઇંદ્રિયોથી મન પર છે, મનથી બુદ્ધિ પર છે અને બુદ્ધિથી પર તે (આત્મા) છે. ૪૨

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ४३

એ પ્રમાણે બુદ્ધિથી પણ જે પર છે તેને સમજીને, અને આત્મા વડે આત્માને વશ રાખીને હે મહાબાહુ અર્જુન ! જેને જીતવો છે એવા કામરૂપી શત્રુનો નાશ કર. ૪૩

ત્રીજો અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय ४ थो.

श्रीभगवानुवाच

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।
विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું કે જેનો ન નાશ થાય એવો આ યોગ મેં પ્રથમ વિવસ્વત (સૂર્ય) ને કહ્યો હતો, તેમણે મનુને કહ્યો હતો અને મનુએ ઇક્ષ્વાકુને કહ્યો હતો. ॥ ૧ ॥

एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।
स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥

એ પ્રમાણે પરંપરાથી મળેલા આ યોગને રાજર્ષિઓ જાણતા હતા; હે શત્રુઓને સંતાપ આપનાર અર્જુન ! તે યોગ હાલ દીર્ઘકાળે કરીને નાશ પામ્યો છે. ॥ ૨ ॥

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः।

भक्तोऽसि मे सखा चेतिरहस्यंह्येतदुत्तमम् ३

એ પુરાતન યોગ તને મારો ભક્ત તથા મિત્ર જાણીને મેં આજે કહ્યો છે કારણકે એ શ્રેષ્ઠ રહસ્ય છે. ॥ ૩ ॥

अर्जुन उवाच

अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ।
कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ४

અર્જુને કહ્યું કે, તમારો જન્મ તો પછીથી થયો છે અને વિવસ્વતનો જન્મ તો પહેલાં થઇ ગયો ત્યારે પહેલાં તેમને તમે આ યોગ કહ્યો હતો એ મારે શી રીતે સમજવું ? ૪

श्रीभगवानुवाच

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन।
तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप॥ ५

શ્રી ભગવાને કહ્યું કે,–હે અર્જુન ! તારા તથા મારા બહુ જન્મ થઈ ગયા છે, હું તે બ-

ધા જાણું છું અને હે શત્રુઓને તાપ કરનાર ! તું જાણતો નથી. ॥ ૫ ॥

अजोऽपिसन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपिसन्
प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया

જો કે હું જન્મ વિનાનો છું, અવિનાશી છું, સર્વ પ્રાણીનો ઇશ છું તથાપિ મારી પોતાની પ્રકૃતિના આશ્રયે કરીને મારી પોતાનીજ માયાથી હું જન્મ ધારણ કરૂં છું. ॥ ૬ ॥

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम्

હે ભારત ! જયારે જ્યારે ધર્મનું જોર નરમ પડી જાય છે અને અધર્મનો ઉઠાવ થાય છે ત્યારે ત્યારે હું પોતે અવતાર લઉં છું. ॥૭॥

परित्राणाय,साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम्
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ८

સાધુ પુરૂષોનું રક્ષણ કરવા અને દુષ્ટોનો

નાશ કરવા તથા ધર્મનું સારી રીતે સ્થાપન કરવા યુગે યુગે હું અવતાર લઉં છું ॥ ૮ ॥

जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ९

હે અર્જુન એ પ્રમાણેનાં મારાં દિવ્ય જન્મ તથા કર્મ જે તત્ત્વથી સમજે છે તે આ દેહ તજીને ફરીથી જન્મ લેતો નથી પણ તે મને પામે છે. ॥ ૯ ॥

वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ।
बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः १०

રાગ, ભય, અને ક્રોધથી મુક્ત અને મારામાંજ ચિત્ત રાખનારા તથા મારેજ આશ્રયે રહેલા, જ્ઞાનરૂપી તપથી પવિત્ર થયેલા ઘણાએ મારા સ્વરૂપને પામેલા છે. ॥ ૧૦ ॥

ये यथा मां प्रपद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।
मम वर्त्मानुवर्तंते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ११

જે માણુસો મને જેવી રીતે ભજે છે તેવી રીતે હું તેમને પ્રાપ્ત થઉં છું, કારણ કે હે પાર્થ! મનુષ્યો સર્વ તરફથી મારોજ માર્ગ પકડે છે. ॥ ૧૧ ॥

कांक्षंतः कर्मणां सिद्धिं यजंत इह देवताः ।
क्षिप्रंहिमानुषेलोकेसिद्धिर्भवतिकर्मजा १२

કર્મના ફળની ઇચ્છા રાખનારા આ સંસારમાં દેવતાઓનું પૂજન કરે છે, કારણ કે મૃત્યુલોકમાં કર્મનું ફળ શીઘ્ર મળી આવેછે. ૧૨

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।
तस्यकर्त्तारमपिमांविद्ध्यकर्त्तारमव्ययम् ॥

ગુણ અને કર્મના વિભાગવડે કરીને મેં ચાર વર્ણ પેદા કરી છે, જો કે તેનો કર્તા હું છું તોપણ હું અકર્તા અને અવિનાશી છું એમ જાણજે. ॥ ૧૩ ॥

न मां कर्माणिलिंपंतिन मे कर्मफले स्पृहा ।

इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते

મને કર્મ વળગતું નથી તેમજ હું કર્મના ફળની પણ ઇચ્છા રાખતો નથી; એ પ્રમાણે જે મને ઓળખે છે તે કર્મથી બંધાતો નથી.

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः।
कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् १५

પૂર્વે થઇ ગયેલા મુમુક્ષુઓ (મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારા) એ એવું જાણીનેજ કર્મ કરેલાં છે, તેથી અસલના વખતથી ચાલતા આવેલા રીવાજ પ્રમાણે તું પણ કર્મ કર. ॥ ૧૫ ॥

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः
तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात्

કર્મ શું અને અકર્મ એ શું એ વિષયમાં વિદ્વાનો પણ મોહ પામી ગયા છે, તેથી કર્મ એ શું તે હું તને કહીશ કે જે જાણવાથી અશુભ ફળથી તું મુક્ત થઈશ. ॥ ૧૬ ॥

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः।
अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः १७

કર્મ (કામ કરવું) તે શું તે જાણવું જોઇએ તેમજ વિકર્મ (ખોટું કામ) તે શું એ પણ જાણવું જોઇએ તથા અકર્મ (કર્મ નહિ કરવું તે) તે શું એ પણ જાણવાની જરૂર છે; કર્મની ગતિ ગહન (કોઇથી ન સમજી શકાય તેવી) છે. ॥ ૧૭ ॥

कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्माणि च कर्म यः।
स बुद्धिमान् मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत्

જે માણસ કર્મમાં અકર્મ અને અકર્મમાં કર્મ જુએ છે તે સર્વ મનુષ્યોમાં બુદ્ધિમાન છે, તે યોગી છે તથા સર્વ કર્મ કરી ચુક્યો છે એમ જાણવું. ॥ ૧૮ ॥

यस्य सर्वे समारंभाः कामसंकल्पवर्जिताः।
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पंडितं बुधाः॥

જેના સઘળા આરંભ ઇચ્છા તથા સંકલ્પ વિનાના છે, અને જ્ઞાનરૂપી અગ્નિથી જેનાં કર્મ બળી ગયાં છે તેને બુદ્ધિમાન મનુષ્યો ખરો જ્ઞાની કહે છે. ॥ ૧૯ ॥

त्यक्त्वा कर्मफलासंगं नित्यतृप्तो निराश्रयः
कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किंचित्करोति सः

કર્મના ફળમાં આસક્તિ તજી દઇને તેમજ સદા સંતોષી અને કોઇના આશ્રય વિનાનો રહીને જો કોઈ કર્મમાં પ્રવૃત્ત થયેલો હોય તો તે કંઈ પણ કર્મ કરતોજ નથી એમ જાણવું. ॥ ૨૦ ॥

निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम्

કંઇ પણ આશા વિનાનો, મન અને આત્માને નિયમમાં રાખીને રહેલો અને સર્વ મમતાનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે, અને માત્ર શ-

રીરજ જેનું કર્મ કર્યે જાય છે એવા મનુષ્યને પાપ લાગતુંજ નથી. ॥ ૨૧ ॥

यदृच्छालाभसंतुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः।
समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वापि न निबध्यते

ઈશ્વરેચ્છાથી જે કંઇ મળી આવ્યું તેનાથી સંતોષી (સુખ દુઃખ, લાભ ખોટ, ટાઢ તાપ વીગેરે) દ્વંદ્વો જેને બાધ કરતાં નથી એવો મત્સર વિનાનો, કાર્યની સિદ્ધિ તથા નાશમાં સમદૃષ્ટિવાળો એવો મનુષ્ય કર્મ કરવા છતાં પણ બંધાતો નથી. ॥ ૨૨ ॥

गतसंगस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः।
यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते २३

આસક્તિ રહિત, પાપથી મુક્ત અને જેનું મન જ્ઞાનમાંજ લાગી રહ્યું છે અને જે યજ્ઞને માટેજ કર્મ કરી રહ્યો છે (એટલે જે ઈશ્વરને નામેજ કર્મ કરે છે) તેનાં સઘળાં

કર્મ નાશ પામી જાય છે. ॥ ૨૩ ॥

ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।
ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ २४ ॥

બ્રહ્મનેજ અર્પણ કરવાનું, બલિદાન પણ બ્રહ્મ જેમાં હોમ કરવાનો તે અગ્નિ પણ બ્રહ્મ, અને હોમ કરનાર પણ બ્રહ્મ એ પ્રમાણે બ્રહ્મમાંજ એક ચિત્ત રાખીને કર્મ કરનારો પણ બ્રહ્મનેજ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૪ ॥

दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ।
ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति । २५ ।

કેટલાએક યોગીઓ દેવોને માટે યજ્ઞ કરે છે અને કેટલાક બ્રહ્મરૂપી અગ્નિમાં યજ્ઞનેજ હોમીને યજ્ઞ કરે છે. ॥ ૨૫ ॥

श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति ।
शब्दादीन्विषयानन्य इन्द्रियाग्निषु जुह्वति ॥

કેટલાક સંયમ (ઇંદ્રિયોને વશ રાખવી)

રૂપી અગ્નિમાં કાન ઈત્યાદિ (કાન, ત્વચા, નેત્ર, જીભ અને નાક) ઇંદ્રિયોને હોમે છે અને કેટલાક શબ્દાદિ (શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ) ઇંદ્રિયોના વિષયોને ઇંદ્રિયો રૂપી અગ્નિમાં હોમે છે. ॥ ૨૬ ॥

सर्वाणींद्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे।
आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते॥२७॥

અને વળી કેટલાક જ્ઞાનથી સતેજ થયેલા આત્મધ્યાનરૂપી અગ્નિમાં સઘળી ઇંદ્રિયોનાં કર્મ તથા શરીરમાં રહેલા પાંચ વાયુ-(પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન અને સમાન) નાં કર્મને હોમે છે. ॥ ૨૭ ॥

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे।
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः॥

કેટલાક દ્રવ્યયજ્ઞ કરનારા (શાસ્ત્ર વિધિ પ્રમાણે દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરનારા) છે, કેટલાક

તપરૂપી યજ્ઞ કરનારા છે, કેટલાક યોગ રૂપી યજ્ઞ કરનારા છે અને બીજાઓ વેદાભ્યાસ તથા જ્ઞાનરૂપી યજ્ઞ કરનારા છે અને કેટલાક વળી દૃઢ વ્રતવાળા યતિઓ હોય છે. ॥૨૮॥

अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथाऽपरे ।
प्राणापानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ॥

વળી બીજા કેટલાક અપાન (અધો માર્ગે નીકળનો વાયુ) માં પ્રાણ (હૃદયમાં રહેતો વાયુ) ને તથા પ્રાણમાં અપાનને હોમે છે, અને પ્રાણ અને અપાન બંનેની ગતિનો નિરોધ કરી પ્રાણાયામમાં લીન થાય છે. ॥૨૯॥

अपरे नियताहाराः प्राणान्प्राणेषु जुह्वति ।
सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ३०

વળી બીજાઓ મિતાહારી (નિયમિત ભોજન કરનારા) થઇ પ્રાણમાં પ્રાણનેજ હોમે છે, ઉપર કહ્યા તે સર્વ યજ્ઞને જાણનારા છે,

અને યજ્ઞોવડે કરીને તેઓનાં પાપ નાશ પામે છે. ॥ ૩૦ ॥

यज्ञशिष्टामृतभुजो यांति ब्रह्म सनातनम् ।
नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम

યજ્ઞમાં શેષ રહેલું તે અમૃત રૂપ છે, તેનું ભોજન કરનારાને સનાતન બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે, જે યજ્ઞ કરતા નથી તેમને માટે આ લોક પણ નથી તો, હે કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન! પરલોકની પ્રાપ્તિ તો તેમને કયાંથીજ થાય ?

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।
कर्मजान्विद्धि तान्सर्वानेवंज्ञात्वाविमोक्ष्यसे

એ પ્રમાણે વેદમાં બહુ પ્રકારના યજ્ઞ વર્ણવેલા છે, એ સર્વની ઉત્પત્તિ કર્મથી છે એમ તું જાણ અને એમ જાણવાથી તું મુક્ત થઈ જઈશ. ॥ ૩૨ ॥

श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परंतप ।

सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥

હે શત્રુઓને તાપ કરનાર અર્જુન! દ્રવ્યથી થતા યજ્ઞ કરતાં જ્ઞાન યજ્ઞ વધારે કલ્યાણ દાયક છે, કારણકે હે પાર્થ! સઘળાં કર્મ જ્ઞાનમાં સમાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૩ ॥

तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ।
उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्वदर्शिनः ॥

તે જ્ઞાન તું નમ્રતાથી વારંવાર પ્રશ્ન પૂછીને અને સેવા વડે કરીને શીખી લે, એમ કરવાથી તત્ત્વ જાણનાર જ્ઞાનીઓ તને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરશે. ॥ ૩૪ ॥

यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पांडव ।
येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥

અને હે પાંડવ! એ જાણ્યા પછી તું ફરીથી મોહમાં પડીશ નહિ, અને કોઈ પણ બાકી ન રહે એવી રીતે સઘળા પ્રાણીઓને તા-

રા આત્મામાં અને મારામાં જોઇશ. । ૩૫ ।

अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः।
सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि । ३६ ।

જો કે સર્વ પાપ કરનારાઓમાં તું સૌથી મોટો પાપ કરનાર હોઇશ તોપણ જ્ઞાનરૂપી નાવથી તું સર્વ પાપનો સમુદ્ર તરી જઇશ.

यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन।
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा॥

હે અર્જુન ! જેમ બળતો અગ્નિ તેમાં નાંખેલાં કાષ્ઠને ભસ્મ કરી દે છે, તેમ જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ સઘળા કર્મને ભસ્મ કરી દે છે. ૩૭

नहि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
तत्स्वयं योगसंसिद्धःकालेनात्मनि विंदति ॥

આ સંસારમાં જ્ઞાનના જેવું બીજું કંઈ પવિત્ર નથી, તે જ્ઞાન યોગમાં સિદ્ધ થયેલો મનુષ્ય કાળે કરીને પોતાના આત્મામાં પ્રાપ્ત

કરે છે. ॥ ૩૮ ॥

श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेंद्रियः ।
ज्ञानंलब्ध्वापरांशांतिमचिरेणाधिगच्छति ॥

ઈંદ્રિયોને વશ રાખી જ્ઞાન મેળવવામાં તત્પર અને શ્રદ્ધાવાળો મનુષ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી થોડાજ વખતમાં મોટામાં મોટી શાંતિને પ્રાપ્ત કરે છે.

अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति ।
नायंलोकोऽस्तिनपरोनसुखंसंशयात्मनः ॥

પણ અજ્ઞાની શ્રદ્ધાવિનાનો અને સંશયવાળો મનુષ્ય નાશ પામે છે, સંશયવાળા મનુષ્યને માટે તો આ લોક પણ નથી તેમ પરલોક પણ નથી અને સુખ પણ નથી. ૪૦

योगसंन्यस्तकर्माणं ज्ञानसंछिन्नसंशयम् ।
आत्मवन्तंनकर्माणिनिबध्नन्तिधनंजय ४१

જેણે યોગથી કર્મનો ત્યાગ કર્યો છે અને

જ્ઞાનથી સંશયનો નાશ કર્યો છે અને જે સદા આત્મામાંજ લીન છે તેને, હે ધનંજય કર્મના બંધ છેજ નહી. ॥ ૪૧ ॥

तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः।
छित्त्वैनंसंशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ४२

માટે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલા, અંતઃકરણમાં રહેલા પોતાના સંશયને જ્ઞાનરૂપ તરવારથી છેદી નાખી હે ભારત! તું યોગને વળગીને ઉભો થઇ જા. ॥ ૪૨ ॥

इतिश्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मब्रह्मार्पणयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः।

ચોથો અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय ५ मो.

अर्जुन उवाच ।

संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि ।
यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् १

અર્જુને કહ્યું:—હે કૃષ્ણ વળી કર્મનો ત્યાગ કહો છો અને વળી પાછી યોગની પ્રશંસાં કરો છો, માટે એ બેમાંથી જે કલ્યાણકારક હોય તે નક્કી કરીને મને કહો. ॥ ૧ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ।
तयोस्तुकर्मसंन्यासात्कर्मयोगो विशिष्यते २

શ્રીભગવાન બોલ્યા કે:—કર્મનો સંન્યાસ અને કર્મયોગ બંને કલ્યાણકારક છે, તેમાં જ્ઞાન વિનાના સંન્યાસ કરતાં કર્મયોગ ચઢીયાતો છે. ॥ ૨ ॥

ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न कांक्षति ।
निर्द्वंद्वो हि महाबाहो सुखं बंधात्प्रमुच्यते ॥

જે કોઇનો દ્વેષ કરતો નથી તેમજ કંઇ ઈ-
ચ્છા કરતો નથી અને જે દ્વંદ્વ રહિત છે તે
સદા સન્યાસી જાણવો; કારણકે તે સ્હેલાઇ-
થી બંધનમાંથી મુક્ત થઈ જાય છે. ॥ ૩ ॥

सांख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदंति न पंडिताः ।
एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विंदते फलम् ॥

સાંખ્ય અને યોગ જુદા છે એવું અજ્ઞાની
લોકો હોય તેજ બોલે છે, પંડિતો એમ કહે-
તા નથી; એ બેમાંથી એકને સારી રીતે વ-
ળગી રહેનારને પણ બંનેનાં ફળ મળે છે. ૪

यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।
एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥

જે પદની પ્રાપ્તિ સાંખ્યથી થાય છે તે યોગ
થી પણ થાય છે જે સાંખ્ય તથા યોગને એ-

કજ સમજે છે તેજ ખરૂં સમજે છે એમ જાણવું. ॥ ૫ ॥

संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः।
योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न चिरेणाधिगच्छति॥

હે મહાબાહુ અર્જુન! યોગ વિના સંન્યાસની પ્રાપ્તિ કરવી એ ઘણી કઠણ છે, પણ યોગ જાણનારો મુનિ જલ્દીથી બ્રહ્મપદની પ્રાપ્તિ કરે છે. ॥ ૬ ॥

योगयुक्तोविशुद्धात्माविजितात्माजितेंद्रियः
सर्वभूतात्मभूतात्म कुर्वन्नपिनलिप्यते।७।

શુદ્ધ અંતઃકરણવાળો, જેણે આત્માને તથા ઇંદ્રિયોને વશ કર્યા છે એવો અને સર્વ ભૂતોનો આત્મા એજ જેનો આત્મા છે એવો યોગી કર્મ કરવા છતાં પણ બંધન પામતો નથી.

नैव किंचित्करोमीतियुक्तोमन्येततत्त्ववित्।
पश्यन्शृण्वन्स्पृशन्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपन्श्वसन्

प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ।
इंद्रियाणींद्रियार्थेषु वर्तंत इतिधारयन् ।९।

તત્ત્વ જાણનારો યોગી, જોવામાં, સાંભળવામાં સ્પર્શ કરવામાં, સુંઘવામાં, ખાવામાં, ચાલવામાં, ઉંઘવામાં, શ્વાસ લેવામાં, બોલવામાં, કાઢી નાંખવામાં, ઝાલવામાં, આંખ ઉઘાડવામાં તથા મીંચવામાં, ઇંદ્રિયો પોતપોતાના વિષયોમાં પ્રવર્તી રહી છે એમ ધારી, હું કંઇ કરતો નથી એમ માને છે. ॥૮॥૯॥

ब्रह्मण्याधायकर्माणिसंगंत्यक्त्वाकरोतियः ।
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवांभसा १०

સંગનો ત્યાગ કરીને અને બ્રહ્મને અર્પણ કરીને જે મનુષ્ય કર્મ કરે છે. તેને, કમળપત્રને જેમ પાણી અડકતું નથી તેમ પાપ લાગતાં નથી. ॥ ૧૦ ॥

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिंद्रियैरपि ।

योगिनः कर्मकुर्वंतिसंगंत्यक्त्वात्मशुद्धये ॥

મમતાનો ત્યાગ કરી માત્ર આત્માની શુદ્ધિ નેજ અર્થે એકલાં શરીરથી, મનથી, બુદ્ધિથી અને ઇંદ્રિયોથી યોગીઓ કર્મ કરે છે. ૧૧

युक्तःकर्मफलंत्यक्त्वाशांतिमाप्नोतिनैष्ठिकीम्
अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते

યોગી કર્મના ફળનો ત્યાગ કરતાં સદાની શાંતિ એટલે મોક્ષ પામે છે, અને યોગરહિત મનુષ્ય ફળની આશાથી કર્મ કરતાં બંધનમાં પડે છે. ॥ ૧૨ ॥

सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ।
नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन ॥

જેને સર્વ ઇંદ્રિયો વશ છે એવા યોગીનો આત્મા સઘળાં કર્મનો મનથી ત્યાગ કરીને નવ દરવાજાવાળા દેહરૂપી નગરમાં નિરાંતે રહે છે અને કંઈ કરતો નથી તેમ કરાવતો

પણ નથી. ॥ ૧૩ ॥

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः।
न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥१४॥

સૃષ્ટિકર્તા પ્રભુ લોકમાં કર્તાપણું કર્મ તથા કર્મ અને ફળનો સંયોગ એમાંનું કાંઇ ઉત્પન્ન કરતો નથી એ સર્વ કુદરતથી થાયછે. ૧૪

नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः।
अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जंतवः ॥१५॥

સર્વવ્યાપક ઇશ્વર કોઇનાં પાપ કે પુણ્ય કંઇપણ લેતો નથી, મત્ર અજ્ઞાનને લીધે જ્ઞાન ઢંકાઇ ગયું છે તેથીજ પ્રાણી મોહમાં પડે છે. ॥ ૧૫ ॥

ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः।
तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥

આત્માના જ્ઞાનથી જેનું અજ્ઞાન નાશ પામ્યું છે તેનામાં તે જ્ઞાન સુર્યની પેઠે પરમા-

ત્માનો પ્રકાશ કરે છે. ॥ ૧૬ ॥

तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
गच्छंत्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः १७

ઈશ્વરમાંજ જેની બુદ્ધિ છે, તેનેજ જે પોતાનો આત્મા માને છે, તેનામાંજ જે ચિત્ત ચોઠવે છે; તેનાજ ઉપર જે આધાર રાખે છે અને જ્ઞાનથી જેનાં સઘળાં પાપ ધોવાઈ ગયાં છે એવા જ્ઞાનીઓ એવા પદને પામે છે કે જ્યાંથી અહીં પાછું આવવું પડતું નથી. ૧૭

विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव श्वपाके च पंडिताः समदर्शिनः॥

વિદ્યા તથા વિનયવાળો બ્રાહ્મણ, ગાય, હાથી શ્વાન અને ચાંડાળ એ સર્વને જ્ઞાનીઓ સમદૃષ્ટિથી જુએ છે. ॥ ૧૮ ॥

इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः।
निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः

જેઓનું મન સમતાવાળું થયું છે તેઓએ આ સંસારમાં સર્વ જીતી લીધું છે, સમતાવાળું બ્રહ્મ કંઇ પણ દોષ વિનાનું છે માટે એવા જ્ઞાનીઓ બ્રહ્મમાંજ રહેલા છે. ॥ ૧૯ ॥

नप्रहृष्येत्प्रियंप्राप्य नोद्विजेत्प्राप्यचाप्रियम्
स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः॥

વ્હાલી વસ્તુ મળવાથી જેને હર્ષ થતો નથી તેમજ અણગમતી વસ્તુથી જેને શોક નથી, જેની બુદ્ધિ સ્થિર છે, જેણે મોહનો નાશ કર્યો છે એવો બ્રહ્મજ્ઞાની બ્રહ્મમાંજ રહેલો છે.

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्माविंदत्यात्मनियत्सुखम्
स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते ॥

બહારની વસ્તુઓ ઉપર જેને મમતા નથી તેને પોતાના આત્મામાં સુખ જે મળે છે તે અક્ષય સુખને યોગવડે પોતાના આત્માને એક કરનારો ભોગવે છે. ॥ ૨૧ ॥

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते।
आद्यंतवंतः कौंतेय न तेषु रमते बुधः ॥

અહંકારના સબંધથી જે સુખ ઉત્પન્ન થાય છે તે સુખ દુઃખનું મુળ છે કારણકે તે ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે માટે હે કુંતાના પુત્ર ! જ્ઞાની તેમાં આસક્ત થતા નથી.

शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्षणात्।
कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः॥

આ શરીરમાં મુક્ત થતા પહેલાં કામ તથા ક્રોધથી જે વેગ ઉત્પન્ન થાય છે તે વેગને જે સહન કરી શકે છે તેજ યોગી અને સુખી જાણવો. ॥ ૨૩ ॥

योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथांतर्ज्योतिरेव यः।
स योगी ब्रह्म निर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति

જે પોતાના અંતરને વિષે સુખી છે, જે પોતાના અંતરમાંજ આરામ પામી રહ્યો છે અ-

ને જેનું હૃદય તેજથી પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે, તે યોગી બ્રહ્મરૂપ થઇને બ્રહ્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે.

लभंते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः।
छिन्नद्वैधायतात्मानःसर्वभूतहितेरताः २५

જેમનાં પાપ નાશ પામી ગયાં છે, જેમણે સુખ દુઃખાદિ દ્વંદ્વની લાગણીઓ ટાળી દીધી છે, જેણે પોતાનું મન વશ કરેલું છે અને ભુત માત્રના હિતમાં રહેલા છે એવા ઋષિઓ બ્રહ્મમાં લય પામી જાય છે. ॥ ૨૫ ॥

कामक्रोधविमुक्तानांयतीनांयतचेतसाम्।
अभितोब्रह्मनिर्वाणंवर्ततेविदितात्मनाम्॥

જેઓએ કામ તથા ક્રોધથી મુક્ત થઇ પોતાનું ચિત્ત વશ કરેલું છે અને જેઓએ પોતાના આત્માને ઓળખ્યો છે એવા યતિઓ બ્રહ્મનિર્વાણ પાસેજ રહેલા છે. ॥ ૨૬ ॥

स्पर्शान्कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवांतरे भ्रुवोः।
प्राणापानौ समौकृत्वानासाभ्यंतरचारिणौ

यतेंद्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ।
विगतेच्छाभयक्रोधोयः सदा मुक्तएव सः २८

બહારની વસ્તુઓને બહારજ રાખીને, આં-ખને ભમરોની વચ્ચે રાખીને, તથા પ્રાણ અ-ને અપાનને બરોબર રાખીને, અને, તેમને નસકોરાંમાં બરાબર ચલાવીને, ઇંદ્રિયો, મ-ન તથા બુદ્ધિને વશ રાખીને અને મોક્ષમાં-જ ચિત રાખીને, જે મુનિ ઈચ્છા, ભય અ-ને ક્રોધનો ત્યાગ કરે છે તે સદા મુક્તજ છે.

भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ।
सुहृदंसर्वभूतानांज्ञात्वा मांशांतिमृच्छति२९

સમુળા યજ્ઞ અને તપનો ભોક્તા, સર્વલોક-નો ઈશ્વર અને સર્વ પ્રાણીઓનો સ્નેહી એવો મને જાણનાર શાંતિ (સદાકાળનું સુખ) પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૨૯ ॥

પાંચમો અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय ६ ठो.

श्रीभगवानुवाच।

अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्मकरोति यः।
स संन्यासीचयोगी चन निरग्निर्नचाक्रियः

શ્રીભગવાન કહે છે કે—જે માણસ કર્મના ફળની ઇચ્છા રાખ્યા વિના પોતાનો ધર્મ છે એમ જાણી કર્મ કરે છે, તેજ સંન્યાસી અને તેજ યોગી છે, પણ જે યજ્ઞ કરતો નથી તેમજ કર્મ કરતો નથી તે સંન્યાસી અને યોગી નથી. ॥ ૧ ॥

यं संन्यासमिति प्राहुर्योगंतंविद्धि पांडव।
न ह्यसंन्यस्तसंकल्पोयोगी भवतिकश्चन २

હે પાંડવ! જેને સંન્યાસ કહે છે તેજ યોગ છે એમ તું જાણ; જેણે મનના સંકલ્પને વશ કર્યા નથી એવો કોઈપણ માણસ યોગી થઇ શકતો નથી. ॥ ૨ ॥

आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।
योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ३

યોગીની પદ્દવીએ ચઢવા ઈચ્છનારા માણસને કર્મ એજ તે પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન છે; અને જે યોગની પદવીએ પહોંચેલો છે તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન શમ (શાંતી રાખવી) એજ છે ॥ ૩ ॥

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ।
सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ४

જ્યારે ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં તથા કર્મમાં માણસ આસક્ત થતો નથી અને સર્વ મનના સંકલ્પને દાબી રાખે છે ત્યારે તે યોગપદને પહોંચેલો છે એમ કહેવાય છે. ॥ ૪ ॥

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ५

આત્મા (પરમાત્મા) વડેજ આત્મા (જી-

વાત્મા) નો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ, અને આત્મા એજ આત્માનો બંધુ છે અને તેનો શત્રુ પણ તેજ છે. ॥ ૫ ॥

बंधुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ६

આત્માવડે જેણે પોતાના આત્મા ઉપર જય મેળવ્યો છે તેના આત્માનો તે આત્મા મિત્રજ છે, પણ જેણે આત્માના ઉપર જય મેળવ્યો નથી અને જે પોતાના આત્માના શત્રુ રૂપે છે તેનો તો આત્મા શત્રુજ છે. ॥ ૬ ॥

जितात्मनःप्रशांतस्य परमात्मासमाहितः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषुतथामानापमानयोः ७

જેણે પોતાના આત્માને જીતેલો છે અને જેનું મન ટાઢ અને તાપ, સુખ અને દુઃખ તથા માન અને અપમાનમાં શાંત થઇ ગયું છે તેનામાંજ પરમાત્મા રહેલો છે. ॥ ૭ ॥

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थोविजितेंद्रियः ।
युक्त इत्युच्यतेयोगीसमलोष्टाश्मकांचनः ८

જે જ્ઞાન તથા અનુભવવાળા જ્ઞાનથી તૃપ્ત-થઇ ગયેલો છે, સાક્ષી રૂપે વર્તે છે, જેણે ઇં-દ્રિયો વશ કરી લીધી છે, અને જે માટી પ-થ્થર તથા સોનાને સમાન માને છે તે ખરે-ખરો યોગી કહેવાય છે. ॥ ૮ ॥

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबंधुषु ।
साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ९

પ્રીતિ રાખનારા, મિત્ર, અલગ શત્રુ, મધ્ય-સ્થ રહેનારા, (બે પક્ષની વચ્ચે રહેનારા) દ્વેષીઓ, સગાં, સત્પુરૂષો તેમજ પાપીઓ એ સર્વ ઉપર સમાન દૃષ્ટિથી જોનાર સહુથી શ્રેષ્ઠ છે. ॥ ૯ ॥

योगी युंजीत सततमात्मानं रहसि स्थितः।
एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः१०

એકાંત સ્થાનમાં, એકલા રહીને ચિત્ત તથા આત્માને વશ રાખીને, આશાનો ત્યાગ કરીને કંઈપણ ગ્રહણ કરવાનું તજી દઈને, યોગીએ સદાકાળ યોગ સાધનામા તત્પર રહેવું.

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥

પવિત્ર સ્થાનમાં, બહુ ઉંચું નહી તેમ બહુ નીચું નહી એવું અને વસ્ત્રનું, મૃગચર્મનું કે કુશનું બનાવેલું પોતાનું આસન સ્થાપવું.

तत्रैकाग्रं मन कृत्वा यतचित्तेंद्रियक्रियः ।
उपविश्यासने युंज्याद्योगमात्मविशुद्धये १२

પછી મનને એકાગ્ર કરીને, ચિત્ત અને ઇંદ્રિયોથી ક્રિયાઓને અટકાવીને તથા આસન ઉપર દૃઢતાથી બેશીને, આત્માની શુદ્ધિને અર્થે યોગની સાધના કરવી. ॥ ૧૨ ॥

समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।

संप्रेक्ष्यनासिकाग्रंस्वंदिशश्चानवलोकयन् १३

શરીર, મસ્તક અને ડોક સમાન અને સ્થિર રાખવાં અને પોતે સ્થિર થઇને આસપાસ જોયા વિના પોતાના નાકની અણી તરફ જોયા કરવું. ॥ ૧૩ ॥

प्रशांतात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः।
मनःसंयम्य मच्चित्तोयुक्तआसीतमत्परः १४

તદન શાંત તથા નિર્ભય થઈને બ્રહ્મચર્ય વ્રતમાં રહીને, મનને નિયમરૂાં રાખીને, સર્વ રીતે સજ થઇને મારોજ વિચાર કરતાં મારાજ ધ્યાનમાં બેસવું. ॥ ૧૪ ॥

युंजन्नेवं सदात्मानं योगी नियतमानसः।
शांतिंनिर्वाणपरमांमत्संस्थामधिगच्छति ॥

આ પ્રમાણે મનને વશ રાખીને જે યોગી સદા આત્માની સાથે જોડાઈ રહે છે, તે મારામાં રહેલી ઉંચાં પ્રકારના નિર્વાણની શાંતિને પામે છે. ॥ ૧૫ ॥

नात्यश्नतस्तुयोगोऽस्तिनचैकांतमनश्नतः ।
नचातिस्वप्नशीलस्यजाग्रतोनैवचार्जुन १६

જે અતિ ભોજન કરે છે, અથવા તો જે ઘણુંજ થોડું ભોજન કરે છે, અથવા જે ઘણું જ ઉંઘે છે તેમજ જે ઘણુંજ જાગે છે તેને માટે હે અર્જુન! યોગ છેજ નહિ. ॥ ૧૬ ॥

युक्ताहाराविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
युक्तस्वप्नावबोधस्ययोगोभवतिदुःखहा १७

જે નિયમસર અહાર તથા વિહાર (ભોગ ભોગવવા તે) કરનારો છે અને જે કર્મ કરવામાં પણ નિયમિત છે તથા જે નિયમસર ઉંઘે તથા જાગે છે તેને માટેજ દુઃખનો નાશ કરનાર યોગ થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।
निःस्पृहःसर्वकामेभ्योयुक्तइत्युच्यते तदा ॥

જ્યારે નિયમમાં રાખેલું મન આત્મામાંજ

સ્થિર રહે છે અને સર્વ મન કામનાઓની ઈચ્છા કરતું નથી ત્યારે માણુસ ખરેખરો યોગી થયો એમ કહેવાય છે. ॥ ૧૮ ॥

यथादीपोनिवातस्थोनेंगतेसोपमा स्मृता ।
योगिनोयतचित्तस्ययुंजतोयोगमात्मनः ॥

જેણે ચિત્તને વશ કર્યું છે અને આત્મામાં-જ જેને ધ્યાન લાગી રહેલું છે એવા યોગીને પવન ના આવે એવા સ્થાને રાખેલો દીવો હાલતો નથી તેવા દીવાની ઉપમા આપવામાં આવેલી છે. ॥ ૧૯ ॥

यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।
यत्रचैवात्मनात्मानंपश्यन्नात्मानितुष्यति ॥

યોગના અભ્યાસથી સ્થિર કરેલું તેનું મન આત્મામાંજ રમી રહે છે અને આત્માવડે આત્માનેજ જુએ છે અને આત્મામાંજ સં-તોષ પામે છે. ॥ ૨૦ ॥

सुखमात्यंतिकं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतींद्रियम् ।
वेत्तियत्रनचैवायंस्थितश्चलतितत्त्वतः॥२१॥

ઇંદ્રિયો જેને પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી અને બુદ્ધિ માત્ર જેને પ્રાપ્ત કરી શકે છે એવું અત્યંત સુખ જ્યારે તે જાણે છે ત્યારે તેમાં સ્થિર રહીને ખરેખરા તત્વમાંથી ચળતો નથી. ॥ ૨૧ ॥

यंलब्ध्वाचापरंलाभंमन्यतेनाधिकंततः ।
यस्मिन्स्थितोनदुःखेनगुरुणापिविचाल्यते ॥

તે તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને, એના કરતાં બીજી કોઇ વસ્તુએ મોટો લાભ છે એમ માનતો નથી અને તેમાં રહીને મહા ભયંકર દુઃખમાં આવી પડતાં પણ તે ડગતો નથી. ॥ ૨૨ ॥

तंविद्याःदुःखसंयोगवियोगंयोगसंज्ञितम् ।
सनिश्चयेनयोक्तव्योयोगोऽनिर्विण्णचेतसा

દુઃખના સંબંધનો જેમાં આવી રીતે નાશ

થાય છે તેજ યોગ છે એમ જાણવું, માટે પ્રસન્ન મનથી ખાત્રી રાખીને એ યોગની સાધના કરવી. ॥ ૨૩ ॥

संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः
मनसैवेंद्रियग्रामं विनियम्य समंततः २४
शनैःशनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थंमनःकृत्वानकिंचिदपिचिंतयेत्

મનના સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થતી સર્વ મન કામનાઓ એક પણ બાકી ન રહે એમ તજી દઇને અને ઇંદ્રિઓના સમૂહને સર્વ તરફથી તાબે કરી લઇને; ધારણાથી સ્થિર થયેલી બુદ્ધિવડે ધીમે ધીમે શાંતિ પ્રાપ્ત કરવી અને આત્મામાંજ મન રાખીને બીજી કોઇ વાતનો વિચાર કરવો નહિ. ॥ ૨૪–૨૫ ॥

यतो यतो निश्चरति मनश्चंचलमस्थिरम् ।
ततस्ततोनियम्यैतदात्मन्येववशंनयेत् २६

જ્યારે જ્યારે ચંચળ અને એક જગાએ ના રહી શકે એવું મન બીજી જગા ઉપર દોડી જાય છે ત્યારે ત્યારે દોડી તેને વશમાં રાખીને આત્મામાં જોડી દેવું. ॥ ૨૬ ॥

प्रशांतमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।
उपैति शांतरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् २७

જેનું મન અત્યંત સ્થિર થયેલું છે, જેનો રજોગુણ નાશ પામી ગયો છે, જે પાપ વિનાનો થઇ ગયો છે અને જે બ્રહ્મના જેવો થઇ ગયો છે તે યોગી સહુથી શ્રેષ્ઠ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૨૭ ॥

युंजन्नेवं सदात्मानं योगी विगतकल्मषः ।
सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यंतं सुखमश्नुते २८

પોતાના આત્માને સદા એ પ્રમાણે જોડી રાખનાર, પાપરહિત થઈ ગયેલો યોગી બ્રહ્મના સંબંધમાં આવીને સહેલાઇથી અપાર સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૨૮ ॥

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः २९

યોગમાં નિપુણ થયેલો યોગી સર્વમાં સમ દૃષ્ટિવાળો થઇને સર્વ ભૂતોને આત્મામાં અને આત્માને સર્વ ભૂતોમાં જુએ છે. ા ૨૯ ા

यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।
तस्याहंनप्रणश्यामि सचमे न प्रणश्यति ३०

જે સર્વમાં મને જુએ છે અને મારામાં સર્વને જુએ છે તેના આગળથી હું કદી દૂર નથી અને તે મારાથી પણ વેગળો નથી.

सर्वभूतस्थितं योमां भजत्येकत्वमास्थितः ।
सर्वथावर्तमानोऽपि स योगीमयिवर्तते ३१

સર્વ ભૂતોમાં રહેલા મને જે એક ભાવથી ભજે છે તેવો યોગી ગમે તે સ્થિતિમાં રહેનારો હોય તોપણ તે મારામાંજ છે. ા ૩૧ ા

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यतियोऽर्जुन ।

सुखं वायदिवादुःखंसयोगीपरमोमतः ३२

હે.અર્જુન! સર્વ સ્થાનમાં આત્માજ છે એવી રીતે જે સમદૃષ્ટિથી જુએ છે, પછી ગમે તો સુખ હોય કે દુઃખ હોય, તે યોગી મોટામાં મોટો મનાય છે. ॥ ૩૨ ॥

अर्जुन उवाच ।

योऽयंयोगस्त्वया प्रोक्तःसाम्येनमधुसूदन

एतस्याहंनपश्यामिचञ्चलत्वास्थितिंस्थिराम्

અર્જુને કહ્યું કે,–હે મધુસૂદન! સમચિત્ત રાખવાથી થતો યોગ જે તમે મને કહ્યો તેની સ્થિતિ ચંચળતાને લીધે મને સ્થિર લાગતી નથી. ॥ ૩૩ ॥

चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथिबलवद्दृढम् ।

तस्याहं निग्रहंमन्येवायोरिव सुदुष्करम् ३४

કારણ કે હે કૃષ્ણ! મન ચંચળ છે, જુસ્સાવાળું છે, બળવાન છે અને વશ કરવું કઠણ

છે. વાયુને રોકવો જેવું કઠણ કામ છે તેવુંજ મનને રોકવાનું ઘણુંજ કઠણ કામ છે. ૩૪

श्रीभगवानुवाच।

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम्।
अभ्यासेनच कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ३५

શ્રી ભગવાન બોલ્યા કે,—હે મહાબાહુ અર્જુન! ખરેખર મન ચંચળ અને ન રોકી શકાય એવુંજ છે, તથાપિ સદાકાળના અભ્યાસથી અને વૈરાગ્યથી હે કુંતીપુત્ર! તેને વશ કરી શકાય છે. ॥ ૩૫ ॥

असंयतात्मनायोगो दुष्प्रापइति मेमतिः।
वश्यात्मनातुयततोशक्योऽवाप्तुमुपायतः॥

જેને આત્મા વશ નથી તેને યોગની પ્રાપ્તિ થવી મુશ્કેલ છે એમ હું માનું છું, પણ જેણે આત્મા વશ કરેલો છે અને તેજ ઉપાયથી જે યત્ન કર્યા કરે છે તે યોગ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ॥ ૩૬ ॥

अर्जुन उवाच ।

अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ।
अप्राप्ययोगसंसिद्धिं कां गतिंकृष्णगच्छति

અર્જુને કહ્યું કે,-હે કૃષ્ણ ! જેણે આત્મા ઉપર સત્તા મેળવી નથી, તથા યોગીથી જેનું મન ચલિત થયેલું છે, તેમજ જે યોગની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકયો નથી છતાં તેમાં શ્રદ્ધાવાળો છે તેની શી ગતિ થાય છે ? ૩૭

कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।
अप्रतिष्ठोमहाबाहो विमूढोब्रह्मणःपथि ३८

હે મહાબાહુ શ્રી કૃષ્ણ ! બંનેમાં ભ્રષ્ટ થયેલો અને બ્રહ્મ પ્રાપ્તિનો માર્ગ ભુલેલો, આધાર વિનાનો તે છુટાં પડી ગયેલાં વાદળાંની પેઠે શું નાશ પામે છે ? ॥ ૩૮ ॥

एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।
त्वदन्यः संशयस्यास्यच्छेत्तानह्युपपद्यते ३९

હે કૃષ્ણ! આ મારો સંશય તદ્દન ટાળીનાંખવા કૃપા કરવી જોઇએ, કારણ કે આ સંશય દૂર કરનાર તમારા વિના બીજું કોઈ મળનાર નથી. ॥ ૩૯ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
न हि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिंतातगच्छति॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું કે,—હે પાર્થ! હીવા માણસનો આ લોકમાં કે પરલોકમાં નાશ છેજ નહિ. હે ભાઇ! કલ્યાણનું કામ કરનાર કોઇ પણ નઠારી ગતિને તો પામતોજ નથી. ૪૦

प्राप्य पुण्यकृतांल्लोकानुषित्वाशाश्वतीःसमाः
शुचीनांश्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते॥

મહા પુણ્ય કરનારા લોકમાં જઇને અને ત્યાં ઘણા કાળ સુધી રહીને યોગથી ભ્રષ્ટ થયેલો માણસ કોઈ પવિત્ર અને ધનવાનને ઘેર ફરી જન્મ લે છે. ॥ ૪૧ ॥

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।
एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ४२

અથવા તો કોઇ બુદ્ધિમાન યોગીના કુટુંબમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ લોકમાં આવો જન્મ મળવો ઘણોજ દુર્લભ છે. ॥ ૪૨ ॥

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।
यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ४३

ત્યાં તેને આગલા જન્મની બુદ્ધિ પાછી પ્રાપ્ત થાય છે અને પછી હે કુરૂનંદન ! પાછી સંપૂર્ણ સિદ્ધિ મેળવવાને તે યત્ન કરે છે. ૪૩

पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि सः
जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ४४

પોતે નહિ જાણવા છતાં પણ પૂર્વના અભ્યાસથી તે દોરાય છે, માત્ર યોગ જાણવાની ઇચ્છાથીજ તે (શબ્દબ્રહ્મ) વેદને પણ ઓળંગી જાય છે. ॥ ૪૪ ॥

प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः।
अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥

આગ્રહ પૂર્વક પ્રયત્ન કરનારો અને પાપથી મુક્ત થયેલો યોગી અનેક જન્મમાં સિદ્ધ થતો પરમગતિ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરે છે. ૪૫

तपस्विभ्योऽधिको योगी
ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ।
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी
तस्माद्योगी भवार्जुन ॥ ४६ ॥

યોગી તપસ્વીઓથી અધિક છે જ્ઞાનીઓ કરતાં પણ અધિક મનાય છે અને કર્મ કરનારાઓથી પણ અધિક છે માટે હે અર્જુન! તું યોગી થા. ॥ ૪૬ ॥

योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना ।
श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ४७

સઘળા યોગીઓમાં પણ જે યોગી મારામાં પોતાના અંતરાત્માને રાખે છે તથા શ્રદ્ધાપૂર્વક મને ભજે છે તેને મેં ખરેખરો યોગી માનેલો છે. ॥ ૪૭ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अभ्यासयोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ।

॥ છઠ્ઠો અધ્યાય સમાપ્ત. ॥

अध्याय ७ मो.

श्रीभगवानुवाच ।

मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः ।
असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु १

શ્રી ભગવાને કહ્યું કે,—હે પાર્થ ! મારામાંજ ચિત્ત રાખીને તથા મારા આશ્રયે રહિને યોગ સાધતાં ખરેખર તું મને કેવી રીતે ઓળખીશ તે હું તને કહું છું તે સાંભળ. ॥ ૧ ॥

ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ।
यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते २

તેની સમજુતી તથા જ્ઞાન હું તને કંઇપણ બાકી રાખ્યા વિના કહીશ તે જાણ્યા પછી આ લોકમાં બીજું કાંઇ જાણવા જેવું રહેતું નથી. ॥ ૨ ॥

मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।
यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ३

હજાર માણસોમાં કોઇકજ મોક્ષને માટે પ્રયત્ન કરે છે, અને તે યત્નમાં સિદ્ધ થયેલાઓમાંથી કોઈકજ મારૂં ખરેખરૂં તત્ત્વ (રૂપ) જાણે છે. ॥ ૩ ॥

भूमिरापोऽनलोवायुः खं मनो बुद्धिरेव च।
अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ४

પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, મન, બુદ્ધિ તથા અહંકાર આ આઠ મારી પ્રકૃતિના વિભાગ છે. ॥ ૪ ॥

अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम्।
जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ५

એ મારી ચીની પ્રકૃતિ છે, અને હે મહાબાહુ અર્જુન! મારી બીજી ઉચી પ્રકૃતિ જીવ છે, જેનાવડે આખું જગત ધારણ થયેલું છે તેને તું જાણ. ॥ ૫ ॥

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय।

अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ६

સર્વ ભૂતનું તે મુગ ઉત્પત્તિ સ્થાન છે અને હું આખા જગતનો ઉત્પન્ન કર્ત્તા તથા લય કર્ત્તા છું એમ સમજ. ॥ ૬ ॥

मत्तः परतरं नान्यत्किंचिदस्ति धनंजय ।
मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ७

હે ધનંજય ! મારા કરતાં કોઈ શ્રેષ્ઠ છેજ નહિ, સુતરના દોરામાં મણિઓ પરોવેલાં હોય છે તે માફક સઘળું મારામાંજ ગુંથાયલું છે. ॥ ૭ ॥

रसोऽहमप्सु कौन्तेयप्रभास्मि शशिसूर्ययोः ।
प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ।८।

હે કુંતિપુત્ર ! પાણીમાં જે રસ છે તે હું છું, ચંદ્ર તથા સૂર્યનું તેજ તે પણ હું છું, સર્વ વેદમાં જે ઓંકાર છે તે હું છું, આકાશમાં શબ્દ અને પુરૂષોમાં પુરૂષાતન તે પણ હું છું. ॥ ૮ ॥

पुण्योगन्धःपृथिव्यांचतेजश्चास्मिविभावसौ
जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु । ९॥

પૃથ્વીમાં જે સ્વચ્છ ગંધ છે તથા અગ્નિમાં જે તેજ છે તે પણ હું છું, સઘળાં પ્રાણીઓનું જીવન તેમજ તપસ્વીઓનું તપ તે પણ હું છું ॥ ૯ ॥

बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम्
बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मितेजस्तेजस्विनामहम् १०

હે પાર્થ ! સર્વ જીવોનું હું સનાતન (અનાદિ અનંત) બીજ છું, બુદ્ધિવાનની બુદ્ધિ અને તેજસ્વીઓનું તેજ પણ હું છું એમ તું જાણ. ॥ ૧૦ ॥

बलं बलवतामस्मि कामरागविवर्जितम् ।
धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ११

ઇચ્છા તથા મમતા રહિત બળવાનોનું બળ હું છું, હે ભારતકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! ધર્મ

વિરૂદ્ધ નહિ એવી સર્વ ભુતોની ઈચ્છા તે પણ હું છું. ॥ ૧૧ ॥

ये चैव सात्विका भावा राजसास्तामसाश्चये
मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि १२

સત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ ભાવ મારાથીજ ઉત્પન્ન થયા છે એમ તું જાણ, હું તેમનામાં નથી પણ તેઓ મારામાં છે. ॥ ૧૨ ॥

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ।
मोहितंनाभिजानातिमामेभ्यःपरमव्ययम्॥

એ ત્રણ ગુણથી થયેલા ભાવથી મોહિત થયેલું આ આખું જગત, હું કે જે તેમનાથી શ્રેષ્ઠ અને વિકાર રહિત છું તેને ઓળખતું નથી. ॥ ૧૩ ॥

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते १४

એ ત્રણ ગુણોથી થયેલી જે મારી દૈવી મા-

યા છે તે તરીજવી ઘણી કઠણ છે, જેઓ મને પામે છે તેઓ એ માયા તરી જાય છે. ૧૪

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः
माययापहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः १५

દુષ્ટ કર્મ કરનારા, મુર્ખ અને નીચ સ્વભાવના માણસો મને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, કારણકે માયાથી તેમનું જ્ઞાન હરાઇ ગયેલું હોય છે અને તે આસુરી (દૈત્યની પ્રકૃતિ પામેલા હોય છે. ॥ ૧૫ ॥

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाःसुकृतिनोऽर्जुन।
आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ १६

હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન! સત્કર્મ કરનાર ચાર પ્રકારના મનુષ્યો મને ભજે છે, દુઃખી, જ્ઞાન પ્રાપ્તિની ઇચ્છાવાળો, સ્વાર્થની ઇચ્છાવાળો અને ચોથો જ્ઞાની. ॥ ૧૬ ॥

तेषांज्ञानीनित्ययुक्तएकभक्तिर्विशिष्यते ।

प्रियोहिज्ञानिनोऽत्यर्थमहंसचममप्रियः १७

તેઓમાં સદાકાળ યોગને વિષે રહેલો અને એકજની ભક્તિ કરનારો જ્ઞાની સૌથી શ્રેષ્ઠ છે, જ્ઞાનીને હું અતી પ્રિયે છું તેમ તે પણ ઘણો પ્રિય છે. ॥ ૧૭ ॥

उदाराःसर्व एवैतेज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।
आस्थितःसहियुक्तात्मामामेवानुत्तमां गतिम्

એ સર્વ ઉદાર મનવાળા સમજવા પણ તેમાં જ્ઞાની એ હું પોતેજ છું એમ માનું છું હું એજ સૌથી શ્રેષ્ઠ ગતિ છે એમ જાણી તે સ્થિર મનથી મારામાંજ વિશ્વાસ રાખીને રહે છે. ॥ ૧૮ ॥

बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।
वासुदेवःसर्वमितिसमहात्मासुदुर्लभः।१९।

ઘણા જન્મ લીધા પછી જ્ઞાની મને પ્રાપ્ત કરે છે; સઘળું વાસુદેવ (વસુદેવના પુત્ર શ્રી

કૃષ્ણુપરમાત્માજ) છે એમ તે માને છે, એ-
વા મહાત્મા દુર્લભ હોય છે. ॥ ૧૯ ॥

कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाःप्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।
तंतंनियममास्थायप्रकृत्यानियताःस्वया२०

વિવિધ ઇચ્છાઓથી જેઓનાં ચિત્ત આઠ-
પાયલાં હોય છે તે બીજા દેવતાઓને ભજે
છે; અને પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે ભિન્ન ભિ-
ન્ન નિયમો પાળે છે. ॥ ૨૦ ॥

योयोयांयांतनुंभक्तःश्रद्धयार्चितुमिच्छति ।
तस्यतस्याचलांश्रद्धांतामेवविदधाम्यहम् ॥

જે માણસ જે દેવનો ભક્ત થઇ શ્રદ્ધાથી તે
ને પૂજવાની ઇચ્છા કરે છે, તે માણસની તે
દેવ ઉપરની શ્રદ્ધાને હું દઢ બનાવું છું. ૨૧

स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ।
लभतेचततःकामान्मयैवविहितान्हि तान्२२

દઢ શ્રદ્ધા થતાં તે માણસ તે દેવનું પૂજન

કરે છે, અને મેં નક્કી કરેલી તે માણસની ધારેલી કામનાઓ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૨

अन्तवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ।
देवान्देवयजोयान्तिमद्भक्तायान्तिमामपि॥

એ અલ્પ બુદ્ધિવાળાઓને જે ફળ મળે છે તે નાશવંત હોય છે; જેઓ દેવોને ભજે છે તે દેવોને પામે છે, અને જે મારા ભક્તો હોય છે તે મને પામે છે. ॥ ૨૩ ॥

अव्यक्तंव्यक्तिमापन्नंमन्यन्तेमामबुद्धयः ।
परं भावमजानन्तो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥

અવ્યક્ત (બહાર ન દેખાય તેવા) રૂપને બુદ્ધિ વિનાના માણસો વ્યક્ત (પ્રગટ થયેલું) માને છે, તેથી કેવળ જુદુંજ, અવિનાશી અને સૌથી શ્રેષ્ઠ એવું જે મારૂં રૂપ છે તેને તેઓ જાણી શકતા નથી. ॥ ૨૪ ॥

नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ।

मूढोऽयंनाभिजानातिलोकोमामजमव्ययम्

મારી યોગ માયાંથી ઢંકાયલો હું બધાને દેખાઈ શકતો નથી, મુઢ લોકો જાણુતા નથી કે હું જન્મ વિનાનો તેમજ નાસ વિનાનો છું.

वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।
भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन

હે અર્જુન! ભુતકાળમાં થઇ ગયેલા વર્ત-માનકાળમાં જે છે તે અને ભવિષ્યમાં થના-સર્વ જીવોને હું જાણું છું, પણ મને કોઈ જા-ણુતું નથી. ॥ ૨૬ ॥

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वन्द्वमोहेन भारत ।
सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यान्ति परंतप ॥

હે ભારત! ઇચ્છા તથા દ્વેષથી જે દ્વંદ્વ (સુ-ખ દુઃખાદિ) ઉત્પન્ન થાય છે તેનાથી મો-હિત થઇને, હે શત્રુને સંતાપ કરનાર! આ સૃષ્ટિમાં સર્વ પ્રાણીઓ ગોથાં ખાયા કરે છે.

येषां त्वन्तगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।
ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः ॥

જે સત્કર્મ કરનારા છે અને જેનાં પાપનો અંત આવેલો છે તેઓ એ દ્વંદ્વના મોહમાંથી મુક્ત થઇને દૃઢ મનથી મને ભજે છે. ૨૮

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये ।
ते ब्रह्मतद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥

જન્મ મરણથી મુક્ત થવાને માટે જેઓ મારે આશ્રયે રહીને યત્ન કરે છે તેઓ જાણે છે કે સર્વ કર્મ તથા સઘળું અધ્યાત્મ એ બ્રહ્મ છે.

साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।
प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः

જેઓ મને અધિભૂત અધિદૈવ અને અધિયજ્ઞ જાણે છે તેઓ સ્થિર ચિત્તવાળા થઇને મરણ સમયે પણ મને જાણે છે. ॥ ૩૦ ॥

સાતમો અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय ८ मो.

अर्जुन उवाच ।

किं तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ।
अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते १

અર્જુને કહ્યું કે,–હે પુરૂષોત્તમ! બ્રહ્મ એ શું? અધ્યાત્મ એ શું? અને કર્મ એ શું? વળી અધિભૂત અને અધિદેવ કોને કહે છે?

अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन्मधुसूदन ।
प्रयाणकालेचकथंज्ञेयोऽसिनियतात्माभिः २

હે મધુસૂદન! આ દેહમાં અધિયજ્ઞ કયું અને કેવી રીતે છે? અને મનને વશ કરનારા મરણ કાલે આપને કેવી રીતે જાણે છે.

श्रीभगवानुवाच

अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ।
भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः ३

શ્રી ભગવાને કહ્યું કે,–જે નાશ પામે નહિ અને સૌથી શ્રેષ્ઠ છે તે બ્રહ્મ છે, તેનો સ્વભાવ તે અધ્યાત્મ અને જે ભાવથી સર્વ ભૂતની સૃષ્ટિ થાય છે તેને કર્મ કહે છે. ॥ ૩ ॥

अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ।
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥४॥

જેમાં નાશ પામવાનો ગુણ છે તે અધિભુત કહેવાય છે, જે પુરૂષ (ઉત્પન્ન કરનાર શક્તિ) છે તે અધિદૈવ કહેવાય છે અને હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! મનુષ્યોના દેહમાં અધિયજ્ઞ તે હું જ છું. ॥ ૪ ॥

अंतकाळे च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ।
यः मयाति समद्भावं यातिनास्त्यत्र संशयः ५

મરણ સમયે મારૂં સ્મરણ કરતાં જે દેહનો ત્યાગ કરે છે તે મારાજ રૂપને પામે છે એમાં કંઇ પણ સંશય નથી. ॥ ૫ ॥

यं यं वापि स्मरन्भावं त्यजंत्यंते कलेवरम् ।
तं तमेवैति कौंतेय सदा तद्भावभावितः॥६॥

'હે કુંતાના પુત્ર! મરણ કાળે શરીરનો ત્યાગ કરતાં મનુષ્ય જે જે ભાવનું સ્મરણ કરે છે, તે તે ભાવને યોગ્ય થઇને તેને તે પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૬ ॥

तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युद्ध्य च ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयम्॥७॥

માટે સર્વ કાળમાં મારૂં જ સ્મરણ કર અને યુદ્ધ કર; મન તથા બુદ્ધિ મારામાંજ અર્પણ કરવાથી તું મનેજ પામશે એમાં સંશય નથી. ॥ ૭ ॥

अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना।
परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिंतयन् ८

હે પાર્થ! યોગાભ્યાસથી દૃઢ કરેલા અને બીજી કોઈ વસ્તુથી આકર્ષાય નહિ એવા મ-

નથી ધ્યાન કરતો મનુષ્ય દિવ્ય એવા પરમ પુરૂષ (પરમાત્મા) ને પામે છે. ॥ ૮ ॥

कविं पुराणमनुशासितार-
मणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः ।
सर्वस्य धातारमचिंत्यरूप-
मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥ ९ ॥
प्रयाणकाले मनसाऽचलेन
भक्त्या युतो योगबलेन चैव ।
भ्रुवोमध्ये प्राणमावेश्य सम्यक्
स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् १०

સર્વ જાણનાર, સહુથી જુનો (જેના પહેલાં કોઇ છેજ નહિ એવો), સર્વના ઉપર અમલ કરનાર, ઝીણાથી પણ ઝીણો, સર્વને ઉત્પન્ન કરનાર, જેનું રૂપ કલ્પી ન શકાય તેવો, સુર્ય સમાન તેજસ્વી અને અંધકાર જેને કદી સ્પર્શ કરી શકતું નથી એવો જે

પરમ પુરૂષ છે, તેનું સ્મરણ જે કોઇ મરણકાળે દૃઢ મનથી ભક્તિપૂર્વક, યોગબળથી પ્રાણવાયુને બે ભમરો વચ્ચે લાવી બરાબર રીતે કરે છે તે માણસ દિવ્ય એવા પરમ પુરૂષને પામે છે. ॥ ૯–૧૦ ॥

यदक्षरं वेदविदो वदंति
विशंति यद्यतयो वीतरागाः ।
यदिच्छंतो ब्रह्मचर्यं चरंति
तत्ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥ ११ ॥

જેને વેદ જાણનારા અક્ષર (અવિનાશી) કહે છે, જેનામાં મમતાનો જેણે ત્યાગ કરેલો છે એવા યતિઓ પ્રવેશ કરે છે. અને જેને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી મુનિઓ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે તે પદ હું તને સંક્ષેપમાં કહીશ. ॥ ૧૧ ॥

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ।

मूर्ध्न्याधायात्मनःप्राणमास्थितोयोगधारणाम्
ॐमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।
यःप्रयातित्यजन्देहंसयातिपरमांगतिम् १३

સર્વ ઇંદ્રિયોનાં દ્વાર બંધ કરીને, મનને હૃદયમાં રોકીને, પ્રાણુને મસ્તકમાં ધારણ કરીને યોગ ધારણામાં દૃઢ રહીને, એકાક્ષરી " ઓમ્ " શબ્દ જે બ્રહ્મને વાચક છે તે બોલતાં અને મારૂં સ્મરણ કરતાં, જે માણુ-સ શરીર છોડીને જાય છે તે પરમ ગતિને પામે છે. ॥ ૧૨–૧૩ ॥

अनन्यचेताः सततंयो मां स्मरतिनित्यशः ।
तस्याहंसुलभःपार्थनित्ययुक्तस्य योगिनः ॥

હે પાર્થ ! બીજી કોઈ પણ વસ્તુમાં ચિત્ત રાખ્યા વિના જે મારૂંજ સ્મરણ સદા કરે છે તેવા સદા યોગમાંજ જોડાઇ રહેલા યોગીને હું સુલભ છું. ॥ ૧૪ ॥

मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ।
नाप्नुवंति महात्मानः संसिद्धिं परमांगताः ॥

મને પ્રાપ્ત કરીને મહાત્માઓ પરમ સિદ્ધિ ને પામી જવાથી દુઃખનું સ્થાન અને નાશવંત એવા જન્મમાં ફરીથી આવતા નથી.

आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।
मामुपेत्य तु कौंतेय पुनर्जन्मनविद्यते ॥१६॥

હે અર્જુન ! બ્રહ્મલોકથી માંડીને સઘળા લોક ફરીથી જન્મ લેનારા છે પણ હે કુંતિના પુત્ર! જે મને પામે છે તેને ફરી જન્મ થતોજ નથી. ॥ ૧૬ ॥

सहस्रयुगपर्यंतमहर्यद्ब्रह्मणो विदुः ॥
रात्रिं युगसहस्रां तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥

એક હજાર યુગ સુધીમાં બ્રહ્માનો એક દિવસ થાય છે અને એક હજાર યુગ સુધીની બ્રહ્માની એક રાત્રી થાય છે, એમ જે જાણે

છે તેજ દિવસ ને રાતના જાણુનારા છે.

अव्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवंत्यहरागमे ।
रात्र्यागमे प्रलीयंते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके १८

દિવસના આરંભમાં અવ્યક્ત (જે પ્રગટ નથી તે) માંથી સઘળા વ્યક્ત (પ્રગટ) પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, અને જ્યારે રાત પડે છે ત્યારે તે અવ્યક્તમાં સઘળા વ્યક્ત પદાર્થ સમાઇ જાય છે. ॥ ૧૮ ॥

भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।
रात्र्यागमेऽवशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे १९

હે પાર્થ ! ભૂતોનો સમૂહ વારંવાર એમ ઉત્પન્ન થઇને લય પામી જાય છે, એ પ્રમાણે રાત પડતાં પરવશ થઇને પ્રલયને પામે છે અને ફરી દિવસ થતાં પાછો ઉત્પન્ન થાય છે ॥ ૧૯ ॥

परस्तस्मात्तु भावोऽन्यो व्यक्तोऽव्यक्ता-

स्सनातनः । यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥ २० ॥

તેથી વ્યક્તના કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ કોઈ અવ્યક્ત ભાવ છે કે જે સદાકાળ રહે છે અને સર્વ પ્રાણીઓનો નાશ થતાં પણ જેનો નાશ થતો નથી. ॥ ૨૦ ॥

अव्यक्तोऽक्षरइत्युक्तस्तमाहुःपरमांगतिम् ।
यं प्राप्य न निवर्तंते तद्धाम परमं मम॥२१॥

તેજ અવ્યક્ત (પ્રગટ નહિ તેવો) અને અક્ષર (નાશ નહિ પામે એવો) ને પરમ ગતિ કહે છે; જેને પ્રાપ્ત કરીને પાછું આવવું પડતું નથી તે સૌથી શ્રેષ્ઠ મારૂંજ ધામછે.

पुरुषः सपरःपार्थ भक्त्यालभ्यस्त्वनन्यया ।
यस्यांतःस्थानि भूतानियेनसर्वमिदंततम् ॥

હે પાર્થ ! જેનામાં સર્વ ભૂત રહેલાં છે અને જે સર્વ જગતમાં વ્યાપ્ત છે તેજ પુરૂષ

છે; અને તે માત્ર અનન્ય ભક્તિથીજ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ॥ ૨૨ ॥

यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ।
प्रयाता यांति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥

હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! કયે વખતે ગયેલા યોગીઓ પાછા આવતા નથી અને કયે વખતે ગયેલા પાછા આવે છે તે વખત હવે હું તને કહું છું. ॥૨૩

अग्निर्ज्योतिरहःशुक्लःषण्मासा उत्तरायणम् ।
तत्रप्रयातागच्छंतिब्रह्मब्रह्मविदोजनाः ॥

અગ્નિ, તેજ, દિવસ, શુકલપક્ષ, ઉત્તરાયણના ૭ માસ, તે વખતે બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ મરણ પામીને બ્રહ્મનેજ પહોંચી જાય છે. ॥ ૨૪ ॥

धूमोरात्रिस्तथाकृष्णःषण्मासादक्षिणायनम्
तत्रचांद्रमसंज्योतिर्योगीप्राप्यनिवर्तते २५

ધૂમાડો, રાત કૃષ્ણપક્ષ અને દક્ષિણાયનના

છ માસ એ વખતે જે યોગી મરણ પામે છે તે ચંદ્રના જેવું તેજ પ્રાપ્ત કરીને અહીં પાછો આવે છે. ॥ ૨૫ ॥

शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते।
एकया यात्यनावृत्तिमन्ययाऽऽवर्तते पुनः २६

શુક્લ (અજવાળાવાળી અને કૃષ્ણ (અંધારાવાળી) એ બેજ ગતિ જગતમાં પરંપરાથી ચાલતી આવેલી મનાય છે, જેની પહેલી ગતિ થાય છે તે પાછો આવતો નથી અને બીજી ગતિવાળો પાછો આવે છે. ૨૬

नैते गती पार्थ जानन् योगी मुह्यति कश्चन।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन २७

હે પાર્થ ! એ માર્ગ જાણનાર યોગી કદી પણ મોહમાં પડતો નથી તેથી હે અર્જુન ! સર્વ કાળને વખતે તું યોગમાં દૃઢ થા. ૨૭

वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव

दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम् ।
अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा
योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् २८

વેદમાં, યજ્ઞમાં, તપમાં અને દાનમાં જે શુભ ફળ થવાનું કહેલું છે, તે સર્વને આ ગતિ જાણનાર યોગી ઓળંગીને ચાલ્યો જાય છે અને સૌથી શ્રેષ્ઠ એવું આદ્યસ્થાન પામી જાય છે. ॥ ૨૮ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अक्षरब्रह्मयोगो नामाष्टमोऽध्याय:

આઠમો અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय ९ मो.

श्रीभगवानुवाच।

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।
ज्ञानंविज्ञानसहितंयज्ज्ञात्वामोक्ष्यसेऽशुभात्॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું કે,—હે અર્જુન ! તું દો-
ષદર્શી નથી તેથી હું તને ગુહ્યમાં ગુહ્ય એવું
શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન કહીશ જે જાણીને તું પાપથી મુ-
ક્ત થઇશ. ॥ ૧ ॥

राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।
प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥

તે રાજ વિદ્યા તથા રાજરહસ્ય છે, પવિત્ર
અને શ્રેષ્ઠ છે, પ્રત્યક્ષ સમજાય તેવું છે, ધર્મ
યુક્ત છે, કરવું સહેલું છે તથા અવિનાશી
છે. ॥ ૨ ॥

अश्रद्दधानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप ।

अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥

હે શત્રુઓને તાપ કરનાર ! એ ધર્મ ઉપર જેને શ્રદ્ધા નથી તે મને પ્રાપ્ત કરીશ કતા નથી અને મૃત્યુ લોકને રસ્તે પાછા જાય છે.

मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।
मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थितः ॥

મારૂં રૂપ પ્રગટ નથી અને મારાથી આ સર્વ જગત વિસ્તારને પામ્યું છે, સર્વ પ્રાણી માત્ર મારામાં છે પણ હું તેઓમાં રહેલો નથી. ॥ ૪ ॥

न च मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ।
भूतभृन्न च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ॥

મારા યોગનું ઐશ્વર્ય તું જો કે સર્વ જીવો મારામાં પણ નથી; પણ સર્વ જીવોને પાળનાર હું છું, તથાપિ તેઓમાં હું રહેલો નથી અને મારો આત્મા એ સર્વ જીવોનુ કા-

રણુ છે. ॥ ૫ ॥

यथाकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ।
तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥

જેમ આકાશને આધારે સર્વ ઠેકાણે ફરનારો મહાન વાયુ રહેલો છે તેમ સઘળા જીવોનો આધાર મારામાં છે એમ તું જાણુ. ॥૬॥

सर्वभूतानि कौन्तेय प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् ।
कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥

હે કુંતીપુત્ર! જ્યારે કલ્પ પુરો થાય છે એટલે પ્રલય થાય છે, ત્યારે સર્વ ભૂત માત્ર મારી પ્રકૃતિમાં સમાઇ જાય છે અને જ્યારે કલ્પનો આરંભ થાય છે ત્યાંરે તેમને હું ફરીથી પેદા કરૂં છું. ॥ ૭ ॥

प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ।
भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥

હું મારી પ્રકૃતિનો આશ્રય લઇને આ સર્વ

ભૂતનો સમૂહ કે જે કર્મને આધીન છે તેને પ્રકૃતિવડે ફરીથી પેદા કરૂં છું. ॥ ८ ॥

न च मां तानि कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय।
उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥

હે ધનંજય! વળી મમતા તથા આસક્તિ વિનાના મને તે કર્મ (સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાનું) બંધન કરી શકતું નથી. ॥ ९ ॥

मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम्।
हेतुनानेन कौन्तेय जगद्विपरिवर्तते ॥

મારા અધ્યક્ષપણા નીચે પ્રકૃતિ એટલે માયા સ્થાવર જંગમ ભૂતોને ઉત્પન્ન કરે છે અને એજ કારણથી હે કુંતીપુત્ર! જગત ફરતું ને ફરતું રહે છે. १० ॥

अवजानन्ति मां मूढा मानुषींतनुमाश्रितम्।
परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम्॥११॥

સર્વ જીવોનો હું ઈશ્વર છું એ મારો ઉંચો

ગુણુ નહિ જાણુનારા મૂઢ લોકો મનુષ્ય દેહ ધારી એવો જે હું તેની અવજ્ઞા કરે છે. ૧૧

मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः।
राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः॥

તેમની આશાઓ તથા કર્મ નિષ્ફળ છે, તેમનું જ્ઞાન પણુ નિષ્ફળ છે અને તેમના વિચાર ઉંધા છે, અને મોહમાં નાંખનારી જે રાક્ષસી અને આસુરી પ્રકૃતિ તેને આશ્રયે તેઓ રહેલા છે. ॥ ૧૨ ॥

महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः।
भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम्॥

દિવ્ય પ્રકૃતિને આશ્રયે રહેલા મહાત્માઓ તો હે પાર્થ ! બીજા કશા ઉપર મન નહિ રાખતાં સર્વ વસ્તુઓનું અવિનાશી કારણુ હું છું એમ જાણી મને ભજે છે. ॥ ૧૩ ॥

सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रताः।

नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते

તેઓ સદા મારૂં કીર્તન કરે છે, દૃઢ નિયમો પાળે છે, અને સ્થિર મનથી ભક્તિપૂર્વક મને નમે છે તથા ભજે છે. ॥ ૧૪ ॥

ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजन्तो मामुपासते ।
एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् १५

હું એક છું, અનેક રૂપે છું અને સર્વ ઠેકાણે વ્યાપ્ત છું એમ જાણીને કેટલાક જ્ઞાનયજ્ઞ વડે મારી ઉપાસના કરે છે. ॥ ૧૫ ॥

अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् ।
मन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥

યજ્ઞ દેવતા તે હું, યજ્ઞ એટલે હોમ તે હું, પિતૃઓની આહુતિ તે પણ હું, યજ્ઞમાં વપરાતી ઔષધી (વનસ્પતી) તે પણ હું, મંત્ર, ઘૃત, અગ્નિ અને હોમેલું દ્રવ્ય તે પણ હું છું. ॥ ૧૬ ॥

पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ।
वेद्यं पवित्रमोंकार ऋक् साम यजुरेव च ॥

જગતનો પિતા, માતા, ધારણ કરનાર, તથા પિતામહ (દાદો,) તથા પવિત્ર કરનાર ઓંકાર, ઋગ્વેદ, સામવેદ અને યજુર્વેદ પણ હું છું. ॥ ૧૭ ॥

गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षीनिवासः शरणं सुहृत् ।
प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥

ગતિ આપનાર, પોષણ કરનાર, સાક્ષી (જોનાર), રહેવાનું સ્થાન, શરણ, મિત્ર, ઉત્પત્તિકારણ, પ્રલયનું કારણ, ભંડાર તથા નાશ ન પામે એવું બીજ પણ હું છું. ॥ ૧૮ ॥

तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।
अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥

તાપ આપનાર હું છું, વર્ષાદને વરસાવનાર તથા રોકી રાખનાર પણ હું છું અને હે અ-

ર્જુન ! અમૃત અને મૃત્યુ તે પણ હું છું,
તથા સત્ અને અસત્ તે પણ હું છું. ૧૯

त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा
यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ।
ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोक-
मश्नन्ति दिव्यान्दिवि देवभोगान्॥२०।

ત્રણ વેદ જાણનારા, સોમ પાન કરનારા, પાપથી મુક્ત થયેલા યજ્ઞ વડે મારું યજન કરીને સ્વર્ગને માટે મારી પ્રાર્થના કરે છે તેઓ પવિત્ર એવા ઇંદ્રલોકને પામીને ત્યાં દેવોના દિવ્ય ભોગ ભોગવે છે. ॥ ૨૦ ॥

ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं
क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।
एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना
गतागतं कामकामा लभन्ते ॥

એ મોટા વિશાળ સ્વર્ગ લોકમાં ભોગ ભો-

ગવીને પુણ્યનો ક્ષય થતાં તેઓ પાછા મૃત્યુ લોકમાં આવે છે; એ પ્રમાણે ત્રણ વેદમાં બતાવેલા ધર્મ પ્રમાણે ચાલનારા કામનાવાળા પુરૂષો વારંવાર આવ જા કરે છે. ॥ ૨૧ ॥

अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते।
तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम्॥

બીજા કશા ઉપર ચિત્ત નહિ રાખતાં જેઓ મારીજ ઉપાસના કરે છે અને જેમનું ચિત્ત બરાબર સ્થિર છે તેઓના યોગનું રક્ષણ હું કરૂં છું. ॥ ૨૨ ॥

येऽप्यन्यदेवताभक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः
तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम्॥२३॥

હે કુંતીપુત્ર! અને વળી જે શ્રદ્ધાપૂર્વક ભક્તિવડે બીજા દેવોને ભજે છે તેઓ પણ વિધિ વિના મનેજ ભજે છે. ॥ ૨૩ ॥

अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च।

न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातश्च्यवन्ति ते॥

સર્વ યજ્ઞોને ભોક્તા તથા પ્રભુ (ફળ આ-પનાર ધણી) હુંજ છું; પણ તેઓ મને તત્વતઃ જાણતા નથી તેથીજ તેઓ નીચે પડે છે. ॥ ૨૪ ॥

यान्ति देवव्रता देवान्पितृन्यान्ति पितृव्रताः।
भूतानियांतिभूतेज्यायांतिमद्याजिनोऽपिमाम्

જેઓ દેવોને ભજે છે તેઓ દેવોને પામે છે, પિતૃઓને ભજનારા પિતૃઓને પામે છે, ભૂતને ભજનારા ભૂતને પામે છે પણ જેઓ મારી ઉપાસના કરે છે તેઓ મનેજ પામે છે.

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति।
तदहं भक्त्युपहृतमश्नामिप्रयतात्मनः॥२६॥

જે કોઇ ભક્તિથી મને પત્ર, પુષ્પ, ફળ જળ ઇત્યાદિ અર્પણ કરે છે, તે શુદ્ધ અંતઃક-રણવાળાનું ખરા ભાવથી અર્પણ કરેલું હું

અંગીકાર કરૂં છું. ॥ ૨૬ ॥

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत्।
यत्तपस्यासि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदर्पणम्॥२७॥

તું જે કંઈ કરે, જે કંઈ ભોગવે, જે કંઈ હોમે, જે કંઇ આપે તથા જે કંઇ તપ કરે તે સઘળું હે કુંતાના પુત્ર! તું મનેજ અર્પણ કર. ॥ ૨૭ ॥

शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्मबन्धनैः।
संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि॥

એ રીતે કર્મનાં સારાં નઠારાં ફળના બંધનથી તું મુક્ત થઇશ; સંન્યાસ યોગમાં જોડાયલો રહીને જ્યારે તું મુક્ત થઇશ ત્યારે તું મને પ્રાપ્ત કરી શકીશ. ॥ ૨૮ ॥

समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः।
ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम्॥

સર્વ ભૂત તરફ હું સમાન દૃષ્ટિવાળો છું

મારે કોઈ વ્હાલું અળખામણું છે નહિ; જેઓ મને ભક્તિથી ભજે છે તેઓ મારામાં રહેલા છે અને હું તેમનામાં રહેલો છું. ૨૯

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक्।
साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः॥

કદાપિ કોઈ ઘણુંજ દુષ્ટ કર્મ કરનારો હોય તથાપિ બીજા કશા ઉપર ચિત્ત નહિ રાખતાં જો મનેજ ભજતો હોય તો તેને સાધુ પુરૂષજ માનવો કારણ કે તેનો નિશ્ચય ખરો છે.

क्षिप्रं भवतिधर्मात्माशश्वच्छान्तिंनिगच्छति।
कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तःप्रणश्यति॥

જલદીથી તેનું ચિત્ત ધર્મમાં ચોંટી જાય છે અને તેને સદા કાળની શાંતિ મળે છે; હે કુંતીપુત્ર ! તું એમ જાણ કે મારો ભક્ત કદી નાશ પામતોજ નથી. ॥ ૩૧ ॥

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य

येऽपि स्युः पापयोनयः ।
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रा-
स्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥ ३२ ॥

હે પાર્થ ! મારે આશ્રયે રહેલા જો કે પાપ કરનારી જાતિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા હોય, અથવા તો સ્ત્રી, વૈશ્ય કે શુદ્ર હોય તોપણ ઉંચામાં ઉંચી ગતિને પામે છે. ॥ ૩૨ ॥

किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा।
अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम्॥

તો પછી પવિત્ર બ્રાહ્મણો તથા ભક્ત રાજર્ષિઓનું તો કહેવુંજ શું ? માટે અનિત્ય અને સુખ વિનાના આ મૃત્યુ લોકને પામીને તું મારૂં ભજન કર. ॥ ૩૩ ॥

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु।
मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः॥

તું મારામાંજ મન રાખ, મારોજ ભક્ત

થા, મારોજ યજ્ઞ કરનાર થા, અને મને નમસ્કાર કર; એ પ્રમાણે દ્રઢ મનથી સદા મારામાંજ ચિત્ત રાખનારો તું મનેજ પામીશ.

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ।

નવમો અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय १० मो.

श्रीभगवानुवाच ।

भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः ।
यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामिहितकाम्यया ।

શ્રીભગવાન બોલ્યા કે,-હે મહાબાહુ અર્જુન! વળી મારૂં શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ વાક્ય તું સાંભળી લે; તું મને પ્રિય છે તેથી તારા કલ્યાણને અર્થે હું તને તે કહીશ. ॥ ૧ ॥

न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ।
अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥

સર્વ દેવતાઓ તથા મોટા મોટા ઋષિઓ પણ હું પ્રગટ થાઉં છુ તે જાણતા નથી; કારણ કે સર્વ દેવોનું તથા મહર્ષિઓનું આદી કારણ હું જ છું. ॥ ૨ ॥

यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।

असंमूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते । ३ ।

જે મને જન્મ વિનાનો, અનાદિ અને સર્વ લોકોનો મહાન ઈશ્વર જાણે છે, તે મર્ત્યલો-કમાં મોહ વિનાનો છે અને સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે. ॥ ૩ ॥

बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ।
सुखं दुःखं भवो भावो भयं चाभयमेव च ॥
अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ।
भवन्तिभावाभूतानांमत्तएवपृथग्विधाः ।५।

બુદ્ધિ, જ્ઞાન, અસંમોહ (ભોળવાવું નહિ તે), ક્ષમા, સત્ય, દમ (ઈંદ્રિયોને વશ રાખવી તે), શમ (શાંતિ), સુખ, દુઃખ, જન્મવું, જીવવું, ભય તથા અભય, અહિંસા, સમતા, સંતોષ, તપ, દાન, જશ અને અપજશ એ સર્વ જુદા જુદા ભૂતોના ભાવ મારાથીજ થયેલા છે. ॥ ૪ ॥ ૫ ॥

महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ।
मद्भावामानसाजातायेषांलोकइमाःप्रजाः॥

પૂર્વે સપ્ત મહર્ષિઓ, તથા ચાર સનકાદિક અને મનુઓ મારા ભાવથી મનમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા હતા અને તેઓની પ્રજા આ સર્વ લોક છે. ॥ ૬ ॥

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।
सोऽविकम्पेनयोगेनयुज्यतेनात्रसंशयः ।७।

એ મારી વિભૂતિ તથા યોગનું તત્ત્વ જે કોઈ જાણે છે તે નહિ ડગે એવા યોગમાં જોડાય છે એમાં કંઈ સંશય નથી. ॥ ૭ ॥

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।
इतिमत्वाभजन्तेमांबुधाभावसमन्विताः ८

હું સર્વનો ઉત્પન્ન કર્તા છું અને સર્વ મારામાંથી થાય છે એમ માનીને જ્ઞાનીજનો ભાવ પૂર્વક મને ભજે છે. ॥ ૮ ॥

मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।
कथयन्तश्चमांनित्यंतुष्यन्तिचरमन्तिच ९

મારામાંજ મન રાખીને, મારામાંજ પ્રાણને મોકલીને, એક બીજાને બોધ કરતા અને સદા મારીજ વાત કરતા તેઓ સંતોષ પામે છે તથા આનંદમાં રહે છે. ॥ ૯ ॥

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।
ददामि बुद्धियोगंतंयेनमामुपयान्तिते ।१०।

એવા જે સદા સ્થિર મનવાળા છે અને પ્રીતિથી મને ભજે છે તેઓને હું બુદ્ધિ યોગ આપુછું કે જે યોગ વડે તેઓ મને પામે છે.

तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः ।
नाशयाम्यात्मभावस्थोज्ञानदीपेनभास्वता ।

દયાથી તેઓના આત્મામાં રહીને અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલા તેઓના મનના અંધારાને જ્ઞાનરૂપી દીવાના તેજથી હું મટાડી દઉંછું.

अर्जुन उवाच

परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।
पुरुषंशाश्वतंदिव्यमादिदेवमजंविभुम् ।१२।
आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ।
असितोदेवलोव्यासःस्वयंचैवब्रवीषिमे १३

અર્જુને કહ્યું;-તમે પરબ્રહ્મ, પરમધામ, પરમ પવિત્ર, પરમપુરૂષ, સદાકાળ રહેનારા, દિવ્ય, આદિદેવ, જન્મરહિત, સર્વ વ્યાપ્ત, દેવ છો એ પ્રમાણે સર્વ ઋષિઓ તથા દેવર્ષિ નારદ, તેમજ અસિત દેવલ અને વ્યાસ પણ કહે છે, અને આપ પોતે પણ મને એ પ્રમાણે કહો છો. ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥

सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ।
नहि ते भगवन्व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥

હે કેશવ! તમે જે મને કહોછો તે સઘળું હું ખરૂં માનું છું હે ભગવાન! તમારા રૂપનું

પ્રાગટ્ય દેવ અને દાનવ કોઈ જાણતા નથી.

स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।
भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥१५॥

હે પુરૂષોત્તમ ! સર્વ જીવોના કારણરૂપ ! સર્વ ભૂતના ઇશ્વર ! હે દેવોના પણ દેવ ! હે જગતનાપતિ ! તમે પોતેજ પોતાને જાણો-છો. ॥ ૧૫ ॥

वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि

તમારી દિવ્ય વિભૂતિઓ કંઈ પણ બાકી રાખ્યા વિના મને કહેવા કૃપા કરશો કે જે વિભૂતિઓથી તમે આ સર્વ લોકોમાં વ્યાપ્ત થઈ રહ્યાછો. ॥ ૧૬ ॥

कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिन्तयन् ।
केषु केषु च भावेषु चिन्त्योऽसि भगवन्मया॥

હે યોગી ! સદાકાળ ધ્યાન ધરીને હું તમ-

ને શી રીતે જાણી શકું ? અને હે ભગવાન ! આપના કયા કયા ગુણનું મારે ચિંતન કરવું. ૧૭

विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन।
भूयः कथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम्॥

હે જનાર્દન ! તમારી વિભૂતિ તથા યોગ વિસ્તારવડે ફરીને ફરીથી મને કહો, કારણ કે એ અમૃત જેવાં વાકયો સુણતાં મને તૃપ્તિ થતી નથી. ૧૮

श्रीभगवानुवाच।

हन्त ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः।
प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું-હે કુરૂ કુળમાં શ્રેષ્ઠ ! મારી નાની વિભૂતિના વિસ્તારને તો પારજ નથી માટે જે મારી મુખ્ય વિભૂતિઓ છે તે

હું તને કહીશ. ૧૯

अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ।
अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ॥

હે ગુડાકેશ ! સર્વ જીવોમાં જે આત્મા રહેલો છે તે હું છું; સર્વ ભૂતનું આદિ, મધ્ય અને અંત પણ હું છું ૨૦

आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषांरविरंशुमान्।
मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी २१

બાર આદિત્યમાં હું વિષ્ણુ છું, સર્વ તેજસ્વી પદાર્થોમાં કીરણવાળો રવિ હું છું, મરુતો (વાયુ દેવો) માં હું મરિચી છું, અને નક્ષત્રોમાં ચંદ્રમા તે પણ હું છું. ૨૧

वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः।
इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना॥

વેદોમાં સામવેદ હું છું, દેવતાઓમાં ઇંદ્ર

હું છું, ઇંદ્રિયોમાં મન હું છું અને બધા જીવોમાં ચૈતન્ય તે પણ હું છું. ૨૨

रुद्राणां शंकरश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।
वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥

રૂદ્રોમાં શંકર હું છું, યક્ષ તથા રાક્ષસોમાં કુબેર હું છું, વસુઓમાં પાવક (પવિત્ર કરનાર) હું છું, અને પર્વતોમાં મેરૂ પણ હું છું ૨૩

पुरोधसां चमुख्यं मां विद्धि पार्थबृहस्पतिम्।
सेनानीनामहं स्कन्दः सरसामस्मि सागरः॥

હે પાર્થ! પુરોહિતોમાં મુખ્ય બૃહસ્પતિ તું મને જાણ, સેનાપતિઓમાં કાર્તિકસ્વામી હું છું, અને જલાશયોમાં સમુદ્ર પણ હું છું.

महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ।
यज्ञानांजपयज्ञोऽस्मिस्थावराणांहिमालयः॥

મહર્ષિઓમાં હું ભૃગુ છું, વાણીમાં હું ઓંમ્ શબ્દ છું, યજ્ઞમાં જપયજ્ઞ હું છું અને સ્થાવરમાં હિમાલય પણ હું છું ૨૫

अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ।
गन्धर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः

સર્વ વૃક્ષોમાં હું પીંપળો છું, દેવર્ષીઓમાં નારદ હું છું, ગંધર્વોમાં ચિત્રરથ હું છું અને સિદ્ધોમાં કપિલ મુનિ તે પણ હું છું.

उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ।
ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥

ઘોડાઓમાં અમૃતથી ઉત્પન્ન થયેલો ઉચ્ચૈઃશ્રવા નામનો ઘોડો તું મને જાણ, હાથીઓમાં ઐરાવત હાથી અને માણસોમાં રાજા પણ મને જાણ. ૨૭

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ।

प्रजनश्चास्मि कंदर्पःसर्पाणामस्मि वासुकिः॥
શસ્ત્રોમાં વજ્ર હું છું, ગાયોમાં કામદુર્ગા ગાય હું છું, પ્રજા ઉત્પન્ન કરનારમાં કામદેવ તે હું છું, અને સર્પોમાં વાસુકી પણ હું છું.

अनन्तश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम्।
पितॄणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम्॥
નાગલોકમાં અનંત એટલે શેષનાગ તે હું છું, પાણીમાં રહેનારાઓમાં વરૂણ હું છું, પિતૃઓમાં અર્યમા હું છું અને નિયમમાં રાખનારા ન્યાયાધીશોમાં યમ પણ હું છું. ૨૯

प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम्।
मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम्॥
દૈત્યોમાં પ્રલ્હાદ હું છું. અને ગણતરી કરનારમાં કાળ હું છું, પશુઓમાં સિંહ તે હું છું, અને પક્ષીઓમાં ગરૂડ તે પણ હું છું.

पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् ।
झषाणां मकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि जाह्नवी ॥

પવીત્ર કરવાવાળામાં પવન તે હું છું, શસ્ત્ર ધારણ કરનાર યોદ્ધાઓમાં રામ હું છું, જળચરોમાં મગર અને નદીઓમાં જાન્હવી તે પણ હું છું. ૩૧

सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ।
अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥

હે અર્જુન ! સૃષ્ટિનું આદિ મધ્ય અને અંત તે હું છું, સર્વ વિદ્યાઓમાં અધ્યાત્મ વિદ્યા હું છું અને વાદ કરનારાઓનો વાદ તે પણ હું છું. ૩૨

अक्षराणामकारोऽस्मि द्वन्द्वः सामासिकस्य च ।
अहमेवाक्षयः कालो धाताऽहं विश्वतोमुखः ॥

સઘળા અક્ષરોમાં અ અક્ષર હું છું અને

સમાસમાં દ્વંદ્વ સમાસ તે હું છું, અક્ષય કાળ તે હું છું અને સઘળી બાજુએ જોનારો વિધાતા તે પણ હું છું. ૩૩

मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ।
कीर्तिःश्रीर्वाक्चनारीणांस्मृतिर्मेधाधृतिःक्षमा

સર્વનો નાશ કરનાર મૃત્યુ અને ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થનારનું ઉત્પત્તિસ્થાન તે હું છું; સ્ત્રીઓમાં કીર્તિ, લક્ષ્મી, સરસ્વતી, સ્મૃતિ, બુદ્ધિ, ધૃતિ અને ક્ષમા પણ હું છું ૩૪

बृहत्साम तथासाम्नांगायत्रीछन्दसामहम् ।
मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः ॥

સામગાનમાં બૃહત્સામ હું છું, છંદોમાં ગાયત્રી હું છું, મહિનામાં માગશર મહિનો હું છું, અને ઋતુઓમાં ફુલવાળી વસંતઋતુ પણ હું છું. ૩૫

द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ।
जयोऽस्मिव्यवसायोऽस्मिसत्त्वंसत्त्ववतामहम्

છળ કરનારાઓનું દ્યૂત તે હું છું, અને તેજસ્વીઓનું તેજ હું છું, જય તથા ઉદ્યોગ તે પણ હું છું અને સત્ત્વવાળા માણસોનું સત્ત્વ પણ હું છું. ૩૬

वृष्णीनांवासुदेवोऽस्मिपाण्डवानांधनंजयः
मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥

જાદવ વંશમાં વાસુદેવ હું છું, પાંડવમાં અર્જુન હું છું, મુનિઓમાં વ્યાસ હું છું અને કવીઓમાં શુક્ર તે પણ હું છું. ૩૭

दण्डोदमयतामस्मि नीतिरस्मिजिगीषताम् ।
मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥

નિયમમાં રાખનારાઓના દંડ તે હું છું જય પ્રાપ્તિની ઇચ્છાવાળાની રાજનીતિ તે હું

છું, ગુહ્ય રાખવાની વસ્તુઓમાં મૌન તે હું છું, અને જ્ઞાનીઓનું જ્ઞાન પણ હું છું. ૩૮

यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ।
नतदस्तिविनायत्स्यान्मयाभूतंचराचरम् ॥

હે અર્જુન ! સર્વ જીવોનું જે જે કંઇ બીજ છે તે હું જ છું, અને સ્થાવર તથા જંગમ એવી એક પણ વસ્તુ નથી કે જે મારામાં ન હોઇ શકે. ॥ ૩૯ ॥

नान्तोऽस्तिममदिव्यानांविभूतीनां परंतप ।
एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥

હે શત્રુઓને તાપ કરનાર ! મારી દિવ્ય વિભૂતિઓનો પાર નથી, આ જે વિભૂતિઓ મેં તને કહી છે તે માત્ર સંક્ષેપમાં કહી છે.

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।
तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंशसंभवम् ॥

જે જે કંઇ વિભૂતિવાળું, તેજવાળું અથવા બળવાળું સત્ત્વ (પ્રાણી) છે, તે તે સઘળું મારા તેજના અંશમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે ૪૧

अथवा बहुनैतेन किं ज्ञानेन तवार्जुन ।
विष्टभ्याहमिदंकृत्स्नमेकांशेनस्थितोजगत् ॥

અથવા હે અર્જુન ! આ બધા જ્ઞાનની તારે શી જરૂર છે ? મારા એકજ અંશ વડે આખા જગતમાં વ્યાપ્ત થઇને હું રહેલો છું.

દસમો અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय ११ मो.

अर्जुन उवाच ।

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ।
यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥

અર્જુને કહ્યું:—મારા ઉપર કૃપા કરીને મોટું ગુહ્યજ્ઞાન કે જેને અધ્યાત્મ જ્ઞાન કહે છે તે તમે મને કહ્યું તે તમારાં વચનોથી મારો અત્યંત મોહ નાશ પામ્યો છે. ૧

भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ।
त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥

હે કમળપત્રના સરખાં લોચનવાળા શ્રીકૃષ્ણ જીવોની ઉત્પત્તિ અને નાશ તથા તમારૂં અવિનાશી માહાત્મ્ય એ સૌ તમે વિસ્તારથી કહ્યું તે મેં સાંભળ્યું. ૨

एवमेतद्यथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।

द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥३॥

હે પરમેશ્વર! હે પુરૂષોત્તમ! તમે પોતે જે મને કહ્યું તે તમારૂં ઇશ્વરી સ્વરૂપ જોવાની મારી ઈચ્છા થઇ છે. ૩

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो।
योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययम्॥

હે પ્રભુ! તમે ધારતા હો કે તે મારાથી જોઇ શકાશે તો હે યોગેશ્વર! તે તમારૂં અવિનાશી સ્વરૂપ મને બતાવો. ॥ ૪ ॥

श्रीभगवानुवाच।

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः।
नानाविधानिदिव्यानिनानावर्णाकृतीनिच

શ્રી ભગવાને કહ્યું:–હે પાર્થ! મારાં સેંક-ડો તથા હજારો વિવિધ પ્રકારનાં, દિવ્ય, વિ-વિધ વર્ણનાં તથા આકારનાં રૂપ તું જો. ૫

पश्यादित्यान्वसून्रुद्रानाश्विनौ मरुतस्तथा।

વિશ્વરૂપદર્શન.

बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ६

(બાર) આદિત્ય, (આઠ) વસુ, (એકાદશ) રૂદ્ર, બે અશ્વિનીકુમાર તથા (ઓગણપચાશ) વાયુ તું જો; તેમજ પૂર્વે નહિ જોયેલી એવી અદ્ભુત વસ્તુઓ પણ તું જો. ૬

इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।
मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ७

હે ગુડાકેશ! આજે અહીં એકજ સ્થાને, મારા શરીરમાં સ્થાવર જંગમ સહિત આખું જગત અને બીજું જે જે જોવાની ઈચ્છા હોય તે તું જો. ૭

न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ।
दिव्यंददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥

પણ આ તારી આંખથી તું મને જોઇ શકીશ નહિ માટે હું તને દિવ્ય ચક્ષુ આપું છું તે વડે તું મારા યોગનું બળ જો. ૮

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वा ततो राजन्महायोगेश्वरोहरिः ।
दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ९

સંજય કહે છે કેઃ—હે રાજા ! એ પ્રમાણે કહીને મોટા યોગીઓના ઇશ્વર એવા શ્રી હરીએ અર્જુનને પોતાનું પરમ ઇશ્વરી સ્વરૂપ દેખાડ્યું. ૯

अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ।
अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥

તે રૂપ ઘણાં મુખવાળું, ઘણાં નેત્રવાળું, ઘણા આશ્ચર્યકારક દેખાવવાળું, ઘણા દિવ્ય અલંકારથી શણગારેલું, અને ઘણાં દિવ્ય શસ્ત્રવાળું. ૧૦

दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ।
सर्वाश्चर्यमयं देवमनन्तं विश्वतोमुखम् ११

દિવ્યમાળા તથા વસ્ત્ર ધારણ કરેલું, દિવ્ય

સુગંધિના લેપવાળું, સર્વ આશ્ચર્યથી પૂર્ણ તેજોમય, અનંત (છેડાવગરનું) અને બધી તરફ મુખવાળું હતું. ૧૧

दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।
यदि भाःसदृशीसास्याद्भासस्तस्यमहात्मनः

આકાશમાં હજાર સુર્યનું તેજ એકી વખતે ઉભું થાય તો તે તેજ તે મહાત્માના તેજ સરખું થાય. ૧૨

तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा ।
अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पाण्डवस्तदा १३

ત્યાં એકજ સ્થાને દેવતાઓના પણ દેવના શરીરમાં, અર્જુને જુદા જુદા ભાગમાં આખું જગત જોયું. ૧૩

ततः स विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनंजयः ।
प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिरभाषत १४

તે વખતે આશ્ચર્ય પામેલા તથા હર્ષથી જે-

નાં રોમ ઉભાં થઇ ગયાં છે એવા અર્જુને પોતાનું મસ્તક નમાવીને તથા બે હાથ જોડીને ભગવાનને કહ્યું. ૧૪

अर्जुन उवाच ।

पश्यामि देवांस्तव देव देहे
सर्वांस्तथा भूतविशेषसंघान् ।
ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थ-
मृषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान् १५

અર્જુન કહે છેઃ—હે દેવ ! તમારા શરીરમાં દેવતાઓને, તથા જુદા જુદા જીવોનાં ટોળાંને, વળી કમળમાં જેનું આસન છે એવા અધિપતિ બ્રહ્માને, ઋષિઓને તથા દિવ્ય સર્પોને હું જોઉં છું. ૧૫

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं
पश्यामि त्वां सर्वतोऽनन्तरूपम् ।
नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादिं

पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूपम् १६

અનેક હાથ, અનેક પેટ, અનેક મુખ, અને અનેક નેત્રવાળું, જેનો અંત દેખાતો નથી એવું તમારૂં રૂપ હું સર્વ જગાએ જોઉં છું; તેનો અંત, મધ્ય, અને આદિ ભાગ નથી, એવા હે વિશ્વના અધિપતિ તમને હું વિશ્વ રૂપ દેખું છું. ૧૬

किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च
तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम् ।
पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्ता-
द्दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम् ॥ १७ ॥

મુગટવાળા, ગદાવાળા, સર્વ બાજુએ ચળકતા તેજના ઢગલા જેવા, અગ્નિ અને સૂર્યના સરખા તેજવાળા, જેના સામું જોઈ શકાતું નથી એવા અને જેનું માપ જણાતું નથી એવા હું તમને જોઉં છું. ૧૭

त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं
त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता
सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥ १८ ॥

તમે નાશ વિનાના, સૌથી શ્રેષ્ઠ, જાણવાને યોગ્ય, વિશ્વના મોટા ભંડાર રૂપ છો. તમે વિકાર રહિત, સદા ધર્મનું રક્ષણ કરનાર, સૌથી પહેલા એટલે અસલમાં અસલ પુરૂષ તમે છો એમ હું માનું છું. ૧૮

अनादिमध्यान्तमनन्तवीर्य-
मनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ।
पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं
स्वतेजसा विश्वमिदं तपन्तम् ॥ १९ ॥

જેને આદિ, મધ્ય ને અંત નથી એવા, અપાર બળવાળા, જેના બાહુ ગણી શકાતા નથી એવા, સૂર્ય અને ચંદ્ર જેની આંખો છે,

અને તેજથી પ્રકાશીત અગ્નિના જેવું જેનું મુખ છે એવા અને પોતાના તેજથી આખા વિશ્વને તાપ કરતા એવા તમને હું જોઉં છું. ૧૯

द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं हि
व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः।
दृष्ट्वाद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं
लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ॥२०॥

આકાશ તથા પૃથ્વીની વચ્ચેનો ભાગ અને સર્વ દિશાઓ તમે એકલાએજ વ્યાપ્ત કરી દીધી છે. હે મહાત્મા ! આવું તમારૂં અદ્ભુત અને ઉગ્ર સ્વરૂપ જોઇને ત્રણે લોક ભયભીત થઇ ગયા છે. ૨૦

अमी हि त्वा सुरसंघा विशन्ति
केचिद्भीताः प्राञ्जलयो गृणन्ति।
स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसंघाः

स्तुवन्तित्वांस्तुतिभिः पुष्कलाभिः ॥

આ દેવોનાં ટોળાં તમારામાં પ્રવેશ કરેછે, કેટલાક ભયથી હાથ જોડે છે અને મહર્ષિઓ તથા સિધ્ધોનાં ટોળાં સ્વસ્તિ શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરતાં અનેક સ્તુતિઓ વડે તમારા ગુણનું ગાન કરે છે. ૨૧

रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या
विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च ।
गन्धर्वयक्षासुरसिद्धसंघा ।
वीक्षन्ते त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे २२

રૂદ્ર, આદિત્ય, વસુ, સાધ્ય, વિશ્વદેવો, અશ્વિનીકુમારો, મરૂત, ઉષ્મપ, ગંધર્વ યક્ષ, સિદ્ધ અને અસુરોનાં ટોળાં તમને જોઇને ચકિત થાય છે. ૨૨

रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रम्
महाबाहो बहुबाहूरुपादम् ।

बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालम्
दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाहम् २३

હે મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણ ! અનેક મુખ, અનેક ચક્ષુ, અનેક હાથ, ઝાંઘ તથા પગ અનેક પેટ તથા અતિ ભયંકર ઘણાએક દાંત વાળું તમારૂં મહાન રૂપ જોઈને હું તથા સર્વ લોક ભયભીત થઈ ગયા છીએ. ૨૩

नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णम्
व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ।
दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितान्तरात्मा
धृतिं न विन्दामि शमं च विष्णो २४

આકાશને અડકી રહેલું, અનેક વર્ણથી ચળકતું, પહોળાં કરેલાં અનેક મુખવાળું અને તેજથી ઝળકતી અનેક આંખોવાળું તમારૂં રૂપ જોઇને મારો અંતરાત્મા વ્યાકુળ થઈ ગયો છે, અને હે વિષ્ણુ ! મને ધીર-

જ તથા શાંતિ રહેતી નથી. ૨૪

दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि
दृष्ट्वैव कालानलसंनिभानि ।
दिशो न जाने न लभे च शर्म
प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ २५ ॥

ભયંકર દાઢોવાળાં અને પ્રલયાગ્નિ જેવાં તમારાં મુખ જોતાંજ હું કયી જગાએ છું તેનું પણ મને ભાન નથી તથા મને ચેન પડતું નથી, માટે હે દેવોના અધિપતિ! હે જગતના આધાર પ્રભુ! મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૨૫

अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः
सर्वे सहैवावनिपालसंघैः ।
भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस्तथासौ
सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः ॥२६॥

वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति

दंष्ट्राकरालानि भयानकानि ॥
केचिद्विलग्ना दशनान्तरेषु
संदृश्यन्ते चूर्णितैरुत्तमाङ्गैः ॥ २७ ॥

આ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો અને તેમની સાથેના રાજાઓના સમૂહ, ભીષ્મ, દ્રોણ, કર્ણ અને વળી અમારા પણ મુખ્યમુખ્ય યોદ્ધાઓ, ભયંકર દાઢવાળાં, અને બીહામણાં એવાં તમારાં મુખમાં ઝટપટ પેશી જાય છે, કેટલાક તો દાંતની વચ્ચે આવી ગયેલા છે અને તેઓના માથાના ચુરેચુરા થઈ ગયેલા હોય એમ જણાય છે. ૨૬–૨૭

यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः
समुद्रमेवाभिमुखा द्रवन्ति ।
तथा तवामी नरलोकवीरा
विशन्तिवक्त्राण्यभिविज्वलन्ति २८

જેમ ઘણી નદીઓના જળના વેગો સમુદ્ર

તરફ દોડતા તેમાંજ જઇને પડે છે, તેમજ આ મૃત્યુ લોકના યોદ્ધાઓ તમારાં ઘણીજ જવાળા નીકળતાં મુખોમાં આવીને પેશી જાય છે. ૨૮

यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतङ्गा
विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ।
तथैव नाशाय विशन्ति लोका-
स्तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः २९

જેમ પતંગીયાં બહુ વેગવાળાં થઇને નાશ પામવાને માટે બળતા દીવામાં આવી પડે છે, તેજ પ્રમાણે નાશ પામવાને માટે આ લોકો ઉતાવળા તમારા મુખમાં આવીને પેશી જાય છે. ૨૯

लेलिह्यसे ग्रसमानः समन्ता-
ल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः ।
तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रम्

भासस्तवोग्राः प्रतपन्ति विष्णो ३०

ચારે બાજુએથી પકડતા લોકોને તમે જ્વા-ળાવાળા મુખવડે સઘળા ચાટી જાવ છો. આખું જગત તમારા તેજથી પૂર્ણ થઇ ગયું છે; હે વિષ્ણુ ! તમારા ઉગ્ર તેજથી આખું જગત અત્યંત તાપ પામી રહ્યું છે. ૩૦

आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो
नमोस्तु ते देववर प्रसीद ।
विज्ञातुमिच्छामि भवन्तमाद्यम्
नहि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ॥३१॥

આવા ઉગ્ર સ્વરૂપવાળા તમે કોણ છો તે મને કહો. હે દેવોમાં શ્રેષ્ઠ ! હું તમને નમું છું, તમે પ્રસન્ન થાઓ; સર્વમાં આદ્ય એવા જે તમે તેમનું વિશેષ જ્ઞાન મેળવવા હું ઇચ્છું છું કેમકે તમારી પ્રવૃત્તિને હું સમજી શકતો નથી. ૩૧

श्रीभगवानुवाच ।

कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धो
लोकान्समाहर्तुमिह प्रवृत्तः ।
ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे
येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः ३२

શ્રી ભગવાને કહ્યું કે–સર્વ લોકનો નાશ કરનાર વૃદ્ધિ પામતો જે કાળ તે હું છું અને લોકનો નાશ કરવાને માટેજ જગતમાં પ્રવૃત થયો છું. અને સેનામાં જે યોદ્ધા ગોઠવાઇને ઉભા છે તેમાં તારા સિવાય એક પણ આ સ્થાને રહેવાનો નથી. ૩૨

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व
जित्वा शत्रून्भुङ्क्ष्व राज्यं समृद्धम् ।
मयैवैते निहताः पूर्वमेव
निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन ३३

તે માટે તું ઉઠ અને કીર્તી પ્રાપ્ત કર, શત્રુ-

ઓને જીતીને સમૃદ્ધિવાળું રાજ્ય ભોગવ; એ સર્વને મેં આગળથીજ મારી મૂકેલાં છે, હે ડાબે હાથે ધનુષ્ય મારનાર અર્જુન! તેઓને મારવામાં તું નિમિત્ત માત્ર થા. ૩૩

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च
कर्णं तथान्यानपि योधवीरान् ।
मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठा
युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ३४

દ્રોણ, ભીષ્મ, જયદ્રથ, કર્ણ અને બીજા શુર યોદ્ધાઓને મેં આગળથી મારેલાજ છે માટે તું શોક તજી યુદ્ધ કર અને રણસંગ્રામમાં તું શત્રુઓને જીતીશ. ૩૪

संजय उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य
कृताञ्जलिर्वेपमानः किरीटी ।
नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णम्

सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥३५॥

સંજય કહે છેઃ—કેશવનાં એ વચન સાંભળીને, મુગટધારી અર્જુન બે હાથ જોડી ધ્રુજતો ધ્રુજતો અને બ્હીતો બ્હીતો શ્રી કૃષ્ણને નમીને ગદ્‌ગદ્ કંઠે ફરીથી કહેવા લાગ્યો.

अर्जुन उवाच ।

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या
जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ।
रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति
सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंघाः॥३६॥

અર્જુને કહ્યુંઃ—હે હૃષીકેશ ! તમારા કીર્તનથી આખું જગત આકર્ષાય છે તથા હર્ષ પામે છે તે યોગ્ય છે; રાક્ષસો ભય પામીને દશે દિશાઓમાં નાશી જાય છે અને સિદ્ધજનોના સમૂહ આપને નમસ્કાર કરે છે. ૩૬

कस्माच्च ते न नमेरन्महात्म-

न्गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ।
अनन्त देवेश जगन्निवास
त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥ ३७ ॥

હે મહાત્મા ! તેઓ તમને શા માટે નમે નહિ ? શ્રી બ્રહ્માના કરતાં પણ તમે મહાન છો, સર્વનું મૂળ કારણ છો, હે અંતરહિત દેવના દેવ ! હે જગતને વસવાના સ્થાન રૂપ પ્રભુ ! આપ અવિનાશી છો, સત્ છો અસત્ છો, અને તેથી પણ પર એટલે શ્રેષ્ઠ છો. ૩૭

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराण-
स्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम्
वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम
त्वया ततं विश्वमनन्तरूप ॥ ३८ ॥

સહુથી પહેલા દેવ તમે છો, જુનામાં જુના પુરૂષ તમે છો, આખા વિશ્વના મોટા ભંડાર રૂપ છો, જાણનાર તમે છો જાણવાનું પે તમે

છો અને હે અનંત રૂપવાળા ભગવાન ! આ-
ખા જગતમાં તમે વ્યાપી રહેલા છો. ૩૮

वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशाङ्कः
प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ।
नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः
पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥३९॥

વાયુ, યમ, અગ્નિ, વરૂણ, ચંદ્ર, બ્રહ્મા, અને સર્વના પ્રપિતામહ (મોટા દાદા) તમે છો; આપને મારા નમસ્કાર છે, હજાર વાર નમસ્કાર છે અને વારંવાર તમને મારા નમસ્કાર છે. ૩૯

नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते
नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ।
अनन्तवीर्यामितविक्रमस्त्वम्
सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः॥४०॥

આગળથી તમને નમસ્કાર છે, પાછળથી ત-

મને નમસ્કાર છે, તમે અપાર બળવાળા છો, અપાર પરાક્રમવાળા છો, સર્વમાં તમે વ્યાપ્ત છો માટે તમે સર્વ રૂપ છો. ૪૦

सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तम्
हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।
अजानता महिमानं तवेदम्
मया प्रमादात्प्रणयेन वापि ॥४१॥

મારા મિત્ર છો એમ માનીને, તમારો મહિમા જાણ્યા વિના અને તમારા ઉપર પ્રેમને લીધે અથવા મોહને લીધે ઘેલાઇથી હે કૃષ્ણ! હે યાદવ! હે મીત્ર! એમ જે મારાથી બોલાયું હોય. ૪૧

यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि
विहारशय्यासनभोजनेषु ।
एकोऽथ वाप्यच्युत तत्समक्षम्
तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥४२॥

અને હે અચ્યુત ! રમતાં સુતાં, બેસતાં, જમતાં, એકલા હોઇએ ત્યારે અથવા કોઇની સમક્ષ પરિહાસમાં મારાથી જે કંઇ તમારૂં અપમાન થયું હોય તો હે અપ્રેમય ! (જેનું માપ ન કરી શકાય એવા) તે મારા અપરાધ ક્ષમા કરો. ૪૨

पितासि लोकस्य चराचरस्य
त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।
न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो
लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभावः ॥ ४३ ॥

સર્વ જગતના સ્થાવર જંગમના તમે પિતા છો, ગુરૂના કરતાં પણ વધારે પુજ્ય છો, તમારા સમાન કોઇ નથી, તો પછી અધિક તો હોયજ કોણ ? ત્રણ લોકમાં સરખાવી ન શકાય એવો તમારો પ્રભાવ છે. ૪૩

तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायम्

प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् ।
पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः
प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ॥ ४४ ॥

તેથી મારા શરીરને નીચે પાડીને–પ્રણામ કરીને આપ પૂજ્ય ઈશ્વરની હું સ્તુતિ કરૂં છું; તમે મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ; પિતા જેમ પુત્રના, મિત્ર મિત્રના અને પ્રિય જેમ પ્રિયાના તેમ તમે મારા અપરાધ કૃપા કરીને ક્ષમા કરો. ૪૪

अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा
भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ।
तदेव मे दर्शय देव रूपम्
प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ ४५ ॥

પૂર્વે નહિ જોએલું એવું જોઇને હું ઘણોજ ખુશી થયો છું, પણ ભયથી મારૂં મન ગભરાઈ ગયું છે; માટે હે દેવ ! હે જગતના નિ-

વાસરૂપ ભગવાન ! હે દેવોના પણ ઈશ્વર ! મારા ઉપર પ્રસન્ન થઇને મને આપનું પૂર્વનું રૂપ પાછું બતાવો. ૪૫

किरीटिनं गदिनं चक्रहस्त-
मिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ।
तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन
सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥ ४६ ॥

માથે મુગટવાળા હાથમાં ચક્ર તથા ગદા-ધારણ કરેલા એવા આપને જોવાને હું ઈચ્છું છું. હે હજાર હાથવાળા, હે વિશ્વમૂર્તીરૂપ ભગવાન! આપનું પૂર્વનું ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ ફરીથી ધારણ કરો. ૪૬

श्रीभगवानुवाच ।

मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदम्
रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ।
तेजोमयं विश्वमनन्तमाद्यम्

यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥ ४७ ॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું કેઃ—હે અર્જુન ! તારા ઉપર પ્રસન્ન થઇને મેં મારા યોગના બળથી તને મારૂં જે પરમ સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, તે તેજોમય, વિશ્વમાં વ્યાપ્ત તથા અનાદિ અનંત સ્વરૂપ તારા વિના બીજા કોઇએ પહેલાં જોયું નથી. ૪૭

न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानै-
र्न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः ।
एवंरूपः शक्य अहं नृलोके
द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥ ४८ ॥

હે કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! એ સ્વરૂપને આ મનુષ્ય લોકમાં તારા વિના બીજો કોઇ પણ, વેદથી, યજ્ઞથી, દાનથી, ક્રિયાથી કે મોટા તપથી પણ જાણવાને શક્તિમાન નથી.

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो

दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ्ममेदम् ।
व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वम्
तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥ ४९ ॥

મારૂં આ ભયંકર રૂપ જોઇને તું ગભરાઇશ નહિ તથા મૂઢ બનીશ નહિ; ભય તજી દઇને, મન પ્રસન્ન રાખીને મારૂં પૂર્વનું રૂપ તું ફરીથી જો. ૪૯

संजय उवाच ।

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा
स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ।
आश्वासयामास च भीतमेनम्
भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥५०॥

સંજય કહે છેઃ—એ પ્રમાણે અર્જુનને કહીને શ્રીકૃષ્ણે તેને પોતાનું પ્રથમનું રૂપ ફરીથી બતાવ્યું અને પોતાનું શાંતરૂપ ફરીથી ધારણ

કરીને મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ભયભીત થયેલા અર્જુનને આશ્વાસન આપ્યું. ૫૦

अर्जुन उवाच ।

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ।
इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः॥

અર્જુને કહ્યું કે,–તમારૂં મનુષ્યનું શાંતરૂપ જોઇને હે જનાર્દન! મારૂં ચિત્ત હવે શાંત થયું છે અને હું સ્થિર થયો છું. ॥ ૫૧ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ।
देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकांक्षिणः॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું કેઃ–તેં જે મારૂં રૂપ જોયું તે જોવું ઘણુંજ દુર્લભ છે; દેવો પણ એ રૂપ જોવાને સદા આતુર રહે છે. ૫૨

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ।
शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा॥

તેં મને જેવો જોયો તેવો જોવાને વેદથી, તપથી, દાનથી કે યજ્ઞથી પણ બનવું અશક્ય છે. ૫૩

भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ।
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ॥५४॥

હે શત્રુઓને તાપ કરનાર અર્જુન ! માત્ર મારી અનન્ય ભક્તિથીજ એ પ્રકારે મને જાણી શકાય છે, જોઇ શકાય છે તથા મારામાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. ૫૪

मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः सङ्गवर्जितः ।
निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पाण्डव ॥

હે પાંડવ ! જે સર્વ કર્મ મારેજ માટે કરે છે, જેને પરમહિત તે હુંજ છું, જે મારો ભક્ત છે, જે સંગ રહિત છે, જેને કોઇના ઉપર વેર નથી, તે મનુષ્ય મને પામે છે. ૫૫

અગીઆરમો અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय १२ मो.

अर्जुन उवाच ।

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः॥

અર્જુને કહ્યું કેઃ—એ પ્રમાણે પોતાનું મન સદાકાળ સ્થિર રાખનારા જે ભક્તો તમારી ઉપાસના કરે છે તે તથા જે અક્ષર (નાશ રહીત) અને અવ્યક્ત (બહાર ના દેખાય એવા) બ્રહ્મનું ધ્યાન ધરે છે એ બેમાંથી શ્રેષ્ઠ યોગવાળો કોને કહેવો? ॥ ૧ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।
श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः॥२॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું;—જે મારામાં મન રાખીને અરે સદા સમાન ચિત્તવાળા રહીને પરમ

શ્રદ્ધાથી મારી ઉપાસના કરે છે તે મારા મા-
નવામાં સૌથી શ્રેષ્ઠ યોગી છે. ॥ ૨ ॥

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।
सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥३॥

(ક્ષયરહિત), અનિર્દેશ્ય (ન દેખાડી શ-
કાય એવા), અવ્યક્ત, સર્વ સ્થાનમાં વ્યાપ્ત
વિચારમાં નહિ આવે એવા, તટસ્થ રહેલા,
અચળ અને સદાકાળ રહેનારા બ્રહ્મની જે
ઉપાસના કરે છે. ॥ ૩ ॥

संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।
ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥४॥

તે સર્વ ઇંદ્રિયોને વશમાં રાખનારા, સર્વમાં
સમાન દૃષ્ટિવાળા તથા સર્વ જીવોના હિતમાં
રાજી રહેતા મનેજ પામે છે. ॥ ૪ ॥

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥

અવ્યક્ત (રૂપ નામ વગરના) બ્રહ્મમાં જે-નું ચિત્ત લાગેલું છે તેઓને ઘણીજ મહેનત પડે છે કારણ કે દેહ ધારણ કરનારા જીવોને અવ્યક્ત બ્રહ્મમાં મતિ કરવી ઘણીજ કઠણ પડે છે. ॥ ૫ ॥

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः।
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते॥६॥
तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम्॥

પણ જેઓ સર્વ કર્મ મને અર્પણ કરીને અ-ને મારામાંજ મન રાખીને બીજો કોઈ પણ યોગ નહિ સાધતાં મારૂંજ ધ્યાન ધરે છે તથા મનેજ ભજે છે; એવા મારામાંજ મન રાખનારા. આ મૃત્યુવાળાનો સંસાર રૂપી સમુદ્રમાંથી અલ્પ કાળમાંજ હુ ઉદ્ધાર કરૂં છું.

मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ।

निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः॥

મારે મારામાંજ મન લગાડ, મારામાંજ તારી બુદ્ધિને દાખલ કર એટલે હવે પછી ઉંચી ગતિ પામીને તું મારામાંજ વાસ કરીને રહીશ એમાં સંશય નથી. ॥ ૮ ॥

अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम्।
अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनंजय॥

જો કદાચ મારામાં મન સ્થિર કરવાને તું સમર્થ ન થઇ શકું તો હે ધનંજય! વારંવાર અભ્યાસવડે કરીને મને પ્રાપ્ત કરવાને તું યત્ન કર. ॥ ૯ ॥

अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव।
मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि॥

અને જો અભ્યાસ કરવામાં પણ અશક્ત હોય તો સઘળાં કર્મ તું મારે નામેજ કરતો રહે, અને મારે નામે કર્મ કરવા માત્રથી પણ

તું સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકીશ. ॥ ૧૦ ॥

अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः ।
सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ॥

અને તેમ કરવાને પણ અશક્ત હોય તો મારે આશ્રયે રહીને અને સર્વ કર્મ ફળનો ત્યાગ કરીને ચિત્તને વશ રાખી કર્મ કર. ૧૧

श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते
ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनन्तरम्

કારણ કે અભ્યાસના કરતાં જ્ઞાન વધારે કલ્યાણદાયક છે અને જ્ઞાનથી ધ્યાન વિશેષ છે, ધ્યાનથી કર્મના ફળનો ત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે કારણ કે કર્મ ફળના ત્યાગથી સદાકાળની શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।
निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥

જેને કોઇ પણ પ્રાણી ઉપર દ્વેષ નથી, સ-

ર્ણના ઉપર પ્રીતિ અને દયા છે જેને મમતા તથા અહંકાર નથી, સુખ દુઃખ જેને સમાન છે અમે જે બધું સહન કરે છે. ॥ ૧૩ ॥

संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मे भक्तः स मे प्रियः॥

જે સંતોષવાળો છે, જેનું ચિત્ત સદા સ્થિર છે, પોતાનું મન જેણે વશ કરેલું છે જેનો નિશ્ચય દૃઢ છે અને મન અને બુદ્ધિ જેણે મનેજ અર્પણ કરેલાં છે તેજ મારો ભક્ત છે, અને તે મને ઘણો પ્રિય છે. ૧૪

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः।
हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥

જેનાથી લોકોને કંઇ દુઃખ થતું નથી અને લોકથી પણ જેને કંઇ દુઃખ થતું નથી, અને હર્ષ, ઈર્ષ્યા, ભય તથા ઉદ્વેગથી જે મુક્ત છે તે મને ઘણો પ્રિય છે. ૧૫

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।
सर्वारम्भपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः॥

જેને કોઈ વસ્તુની ઈચ્છા નથી, જે પવિત્ર ચતુર અને દરકાર વગરનો છે, જેના મનની પીડાઓ સર્વ ટળી ગઈ છે તથા જેણે સર્વ કામના આરંભ છોડી દીધા છે એવો મારો ભક્ત મને ઘણોજ પ્રિય છે. ૧૬

यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न कांक्षति।
शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः॥

જે હર્ષ પામતો નથી, દ્વેષ રાખતો નથી, શોક કરતો નથી તથા કાંઇ ઈચ્છા કરતો નથી, શુભ તથા અશુભ સર્વનો ત્યાગ કરે છે એવો મારો ભક્ત મને ઘણોજ પ્રિય છે. ૧૭

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः
शीतोष्णसुखदुःखेषु समः सङ्गविवर्जितः॥

જેને મિત્ર તથા શત્રુ, માન તથા અપમાન,

ટાઢું અને ઉનું, સુખ અને દુઃખ સૌ સમા-
ન છે અને જે સંગ રહિત છે. ૧૮

तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येन केनचित्।
अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः॥

નિંદા તથા સ્તુતિ જેને સમાન છે, જે મૌ-
ન ધારણ કરી રહ્યો છે, કાંઇ આવી પડે તે-
નાથી જેને સંતોષ છે, જે ઘર વિનાનો છે,
જેનું મન સ્થિર છે, એવો મારો ભક્ત મને
બહુ વ્હાલો છે. ૧૯

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते।
श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः॥

મેં તને જે આ ધર્મ કહ્યો તે ધર્મ રૂપી
અમૃતનું જે સેવન કરે છે, તથા શ્રદ્ધા રાખી
મારીજ પ્રાપ્તિ કરવી એજ જેનો હેતુ છે તે
મારા ભકતો મને ઘણાજ વ્હાલા છે. ૨૦

બારમો અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय १३ मो.

अर्जुन उवाच ।

प्रकृतिं पुरुषं चैव क्षेत्रं क्षेत्रज्ञमेव च ।
एतद्वेदितुमिच्छामि ज्ञानं ज्ञेयं च केशव ॥

અર્જુને કહ્યું:—હે કેશવ ! પ્રકૃતિ, પુરૂષ, ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞ તે શું ? અને જ્ઞાન તથા જ્ઞેય શું તે જાણવાની મારી ઇચ્છા થઇ છે.

श्रीभगवानुवाच ।

इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।
एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥

શ્રી ભગવાન્ બોલ્યાઃ-હે કૌંતેય ! આ શરીરને ક્ષેત્ર કહે છે અને તેને જે જાણે છે તે ક્ષેત્રજ્ઞ છે એમ વિદ્વાનો કહે છે. ॥ ૧ ॥

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥२॥

હે ભારત ! સઘળાં ક્ષેત્રમાં મને તું ક્ષેત્રજ્ઞ જાણ; ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞની સમજણ તેને જ્ઞાન કહે છે એમ મારો મત છે. ॥ ૨ ॥

तत्क्षेत्रं यच्च यादृक् च यद्विकारि यतश्च यत् ।
स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे शृणु ॥

તે ક્ષેત્ર શું છે, કેવું છે, તેમાં શા શા વિકાર થાય છે અને તે ક્યાંથી છે; અને ક્ષેત્રજ્ઞ શું છે, તથા તેની શી શક્તિ છે તે સઘળું હું ટુંકામાં તને કહું છું તે સાંભળ. ॥ ૩ ॥

ऋषिभिर्बहुधा गीतं छन्दोभिर्विविधैः पृथक् ।
ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥४॥

બહુ રીતે, વિવિધ છંદોમાં, બ્રહ્મસુત્રના શબ્દોમાં, વિચારથી નક્કી કરીને ઋષિઓ તેને ગાઈ ગયેલા છે. ॥ ૪ ॥

महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च ।
इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥

પાંચ મોટાં તત્વો (પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ અને આકાશ), અહંકાર, બુદ્ધિ, માયા અથવા જેનું રૂપ પ્રગટ દેખાતું નથી, તે દશ ઇંદ્રિયો; એક મન અને પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષય. ॥ ૫ ॥

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः ।
एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥६॥

ઇચ્છા, દ્વેષ, સુખ, દુઃખ, શરીર, ચેતન અને ધીરજ આ બધા ક્ષેત્રના વિવિધ વિકાર તને કહ્યા. ॥ ૬ ॥

अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् ।
आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥

નમ્રતા, પ્રમાણિકતા, અહિંસા, ક્ષમા, સરળતા, ગુરૂની સેવા, પવિત્રતા, દૃઢતા અને આત્માના ઉપર અંકુશ રાખવો તે. ॥ ૭ ॥

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च ।

जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥

ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં વૈરાગ્ય, અહંકારનો ત્યાગ, જન્મ, મરણુ, વૃદ્ધાવસ્થા, વ્યાધિ, દુઃખ, અને દોષ સમજવા તે. ॥ ૮ ॥

असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु ।
नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥

મમતાનો નાશ, પુત્ર, સ્રી તથા ઘરમાં આસક્તિનો ત્યાગ અને ઇષ્ટ અથવા અનિષ્ટવસ્તુ બનાવામાં સદા સમાન ચિત્ત રાખવું તે. ૯

मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी।
विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥१०॥

મારા ઉપર કોઇ વસ્તુમાં ના થાય એવી એકજ અનન્ય ભક્તિ, એકાંત સ્થાનનું સેવન કરવું, અને જનમંડળમાં અપ્રીતિ. ॥૧૦॥

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम्।
एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा॥

સદા અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં રમવું, તત્ત્વજ્ઞાનનો અર્થ સમજવો એને જ્ઞાન કહેલું છે, એથી બીજું તે અજ્ઞાન છે. ॥ ૧૧ ॥

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ।
अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥

હવે જે જ્ઞેય છે તે હું તને કહું છું તે જાણવાથી અમરપણું મળે છે. તે અનાદિ, પર એવું બ્રહ્મ છે, તે છે એમ પણ કહેવાતું નથી તેમ નથી એમ પણ કહેવાતું નથી. ॥ ૧૨ ॥

सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।
सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १३ ॥

તેને સર્વ બાજુએ હાથ પગ છે, સર્વ જગાએ આંખ માથાં અને મુખ છે, લોકમાં સઘળી જગાએ તે કાનથી સાંભળે છે અને સર્વને ઢાંકીને તે રહેલો છે. ॥ ૧૩ ॥

सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।

असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥

સર્વ ઇંદ્રિયોના ગુણ તેમાં દેખાય છે પણ તે સર્વ ઇંદ્રિયોથી રહિત છે, કોઈપણ સાથે સંબંધ રહિત છતાં સર્વનો તે આધાર છે અને પોતે ગુણ વિનાનો છે છતાં તે ગુણનો ભોક્તા છે. ॥ ૧૪ ॥

बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।
सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिके च तत् ॥

સર્વ ભૂતોમાં, અંદર અને બહાર, સ્થાવર તથા જંગમમાં બધે તે વ્યાપ્ત છે, અતિશય સુક્ષ્મ, હોવાથી તે જાણવામાં આવતો નથી, પાસે તેમજ દૂર પણ તેજ છે. ॥ ૧૫ ॥

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ।
भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥

સર્વ ભૂતોમાં તે વ્હેંચાયલો નથી છતાં વ્હેંચાયલા જેવો જણાય છે, તે જીવોનો

આધાર છે, તથા તેજ પેદા કરનાર અને નાશ કરનાર છે એમ જાણવું. ॥ ૧૬ ॥

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते।
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्यधिष्ठितम् १७

તે તેજનું પણ તેજ અને અંધકારથી વેગળો છે એમ કહેવાય છે. જ્ઞાન, જ્ઞેય (જાણવાની વસ્તુ) અને જ્ઞાનથી જાણી શકાય તેવો, અને સર્વના હૃદયમાં રહેલો છે. ॥ ૧૭ ॥

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।
मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥१८॥

એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર તથા જ્ઞાન અને જ્ઞેય મેં તને ટુંકામાં કહ્યાં એ સઘળું જાણીને મારો ભક્ત મારા સ્વરૂપને પામે છે. ॥ ૧૮ ॥

प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि ।
विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान्॥

પ્રકૃતિ અને પુરૂષ એ બંનેનો કોઇ વખત

આરંભ નથી એમ તું જાણ અને વિકાર તથા ગુણ પણ પ્રકૃતિથી થયેલા છે એમ સમજ. ॥ ૧૯ ॥

कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।
पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥

કાર્ય તથા કારણને ઉત્પન્ન કરનાર જે મુળ તે પ્રકૃતિ છે એમ કહેવાય છે, અને સુખ તથા દુઃખના ભોગનો હેતુ પુરૂષ કહેવાય છે.

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुंक्ते प्रकृतिजान्गुणान्।
कारणं गुणसंगोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥

પ્રકૃતિમાં રહીને પુરૂષ પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલા ગુણોને ભોગવે છે, અને પ્રકૃતિના ગુણોમાં આસક્તિ રાખવી એજ સારા નરસાં જન્મનું કારણ છે. ॥ ૨૧ ॥

उपद्रष्टानुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।
परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुषः परः॥

જોનાર, કરવાહેનાર, પાલન કરનાર, ભોગવનાર જે પરમેશ્વર છે તેને પરમાત્મા કહે છે અને શરીરમાં તે ઉંચામાં ઉંચો પુરૂષ છે. ૨૨

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह।
सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते॥

એ પ્રમાણે પ્રકૃતિ, પુરૂષ તથા પ્રકૃતિના ગુણોને જે જાણે છે તે હાલ ગમે તે સ્થિતિમાં હોય તોપણ ફરી જન્મ ધારણ કરતો નથી.

ध्यानेनात्मनिपश्यन्तिकेचिदात्मानमात्मना।
अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे॥

કેટલાક ધ્યાનથી પોતાનામાંજ આત્મા વડે આત્માને જુએ છે, અને કેટલાક સાંખ્ય યોગથી અને કેટલાક કર્મ યોગથી જુએ છે.૨૪

अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वान्येभ्य उपासते।
तेऽपि चातितरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः॥

બીજા જેઓ આ પ્રમાણે જાણતા નથી તે-

ઓ બીજાઓની પાસેથી સાંભળીને તેની ઉ-
પાસના કરે છે, અને જેઓ સાંભળવામાં શ્ર-
દ્ધાવાળા છે, તે પણ મૃત્યુ તરી જાય છે. ૨૫

यावत्संजायते किंचित्सत्त्वं स्थावरजंगमम्।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥२६॥

હે ભરત કુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! સ્થાવર તથા
જંગમ જે કંઇ ઉત્પન્ન થાય છે તે ક્ષેત્રજ્ઞ અ-
ને ક્ષેત્રના સંયોગથી થાયછે એમ જાણવું.૨૬

समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।
विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति॥

સઘળા જીવોમાં એક સરખો પરમેશ્વર રહે
લો છે, નાશ પામનારી ચીજોમાં નહિ નાશ
પામનાર તે છે એ રીતે જે તેને જુએ છે તે-
જ ખરૂં જુએ છે. ॥ ૨૭ ॥

समं पश्यन्हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।
नहिनस्त्यात्मनात्मानंततो याति परां गतिम्

ઇશ્વરને સર્વ સ્થાને અને એક સરખી રીતે રહેલો જે જુએ છે તે પોતે પોતાનો નાશ કરતો નથી અને ઉંચામાં ઉંચી ગતિને તે પામે છે. ॥ ૨૮ ॥

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः।
यः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति॥

સર્વ સ્થાને જે કંઇ કર્મ થાય છે તે સર્વ પ્રકૃતિથી થાય છે અને આત્મા કંઈજ કરતો નથી એમ જે જુએ છે તેજ જુએ છે. ।૨૯।

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।
तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥

જુદા જુદા ભૂતોના ભાવ એકમાંજ રહેલા છે અને તેમાંથી વિસ્તાર પામેલા છે એમ જે જાણે છે તે બ્રહ્મ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૩૦ ॥

अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः ।
शरीरस्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्यते

આરંભ વિનાનો, ગુણ વિનાનો, નાશ નહિ પામે તેવો અને જો કે શરીરમાં રહેલો છે તોપણ હે કુંતાના પુત્ર! તે કંઇ કરતો નથી, અને તેને કંઇ લેપ થતો નથી. ॥૩૧॥

यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते।
सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नोपलिप्यते॥

જેમ સર્વ સ્થાનમાં વ્યાપ્ત આકાશને, તે સૂક્ષ્મ હોવાના કારણથી કાંઇ લેપ થતો નથી, તેમ સર્વ જગાએ શરીરમાં રહેલા આત્માને કાંઇ લેપ થતો નથી. ॥ ૩૨ ॥

यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः।
क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत॥

જેમ એક સૂર્ય આખી પૃથ્વીને પ્રકાશવાળી કરે છે તેમ હે ભરતવંશી અર્જુન! ક્ષેત્રજ્ઞ સઘળાં ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે. ॥ ૩૩ ॥

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।

भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यान्ति ते परम्॥

એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર તથા ક્ષેત્રજ્ઞનો તફાવત અને આત્મા પ્રકૃતિથી કેમ મુક્ત થાય છે તે જે જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુથી જુએ છે તે ઉંચામાં ઉંચી ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૪ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ।

તેરમો અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय १४ मो.

श्रीभगवानुवाच ।

परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ।
यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितोगताः॥

શ્રી ભગવાને કહ્યુ કેઃ—વળી બધા જ્ઞાનમાં જે ઉત્તમ જ્ઞાન છે તે હું તને ફરીથી કહું છુ જે જાણીને લોકો ઉંચામાં ઉંચી સિદ્ધિને પામ્યા છે. ॥ ૧ ॥

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।
सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च॥

આ જ્ઞાનનો આશ્રય લઇને તેઓ મારા સ્વરૂપને પામ્યા છે, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ વખતે તેઓ જન્મ લેતા નથી અને જગતના પ્રલય વખતે તેઓને પીડા થતી નથી. ॥ ૨ ॥

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन्गर्भं दधाम्यहम् ।

संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥

મહદ્ બ્રહ્મ એટલે પ્રકૃતિ એ મારી યોનિ-રૂપ છે અને તેમાં હું ગર્ભ મૂકું છું અને હે ભારત! તેમાંથી સર્વ ભૂતની ઉત્પત્તિ થાય છે. ॥ ૩ ॥

सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः संभवन्ति याः।
तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता॥

હે કુંતીપુત્ર! સઘળી યોનિઓમાં જેજે પ્રાણી ઉત્પન્ન થાય છે તેમનો ગર્ભ ધારણ કરનાર મહદ્ બ્રહ્મ (પ્રકૃતિ) છે અને હું તે-માં બીજ મૂકનાર તેઓનો પિતા છું. ॥૪॥

सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः।
निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥

સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણ પ્રકૃતિ થી ઉત્પન્ન થયેલા છે, હે મહાન્ હાથવાળા અર્જુન! એ ગુણો અવિનાસી આત્માને શ-

રીરની સાથે બાંધી રાખે છે. ॥ ૫ ॥

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्मकाशकमनामयम् ।
सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन चानघ॥६॥

એ ગુણોમાં સત્ત્વગુણ એ મલ વિનાનો, તેજવંત અને શાંત છે, તેથી હે પાપ રહિત અર્જુન ! એ સુખ અને જ્ઞાનમાં આસક્તિ કરાવીને આત્માને બાંધી લે છે. ॥ ૬ ॥

रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासंगसमुद्भवम् ।
तान्निबध्नाति कौन्तेय कर्मसंगेन देहिनम्७

રજોગુણ પ્રીતિથી ભરેલો છે અને તૃષ્ણાના સંગથી તેની ઉત્પત્તિ છે તેથી હે કુંતાના પુત્ર ! તે આત્માને કર્મની મમતાથી બાંધી લે છે. ॥ ૭ ॥

तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
प्रमादालस्यनिद्राभिस्तान्निबध्नाति भारत॥

તમોગુણ અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલો છે અ-

ને તે સર્વ પ્રાણીઓનો મોહક છે તેથી હે ભારત ! તે પ્રમાદ, આળસ, અને ઉંઘથી આત્માને બાંધી લે છે. ॥ ૮ ॥

सत्त्वं सुखे संजयति रजः कर्मणि भारत।
ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे संजयत्युत॥९।

સત્ત્વગુણ સુખનો સંજોગ કરાવે છે અને હે ભારત ! રજોગુણ કર્મનો યોગ કરાવે છે અને તમો ગુણ જ્ઞાનને ઢાંકી દઈને પ્રમાદની સાથે આત્માને જોડી દે છે. ॥ ૧૦ ॥

रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।
रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥

હે ભારત ! રજોગુણ તથા તમોગુણ જ્યારે નિર્બળ થાય છે ત્યારે સત્ત્વગુણનું પ્રબળ થાય છે, રજોગુણ અને સત્ત્વગુણ દબાતાં તમો ગુણ પ્રધાન થાય છે અને સત્ત્વગુણ અને તમોગુણ દબાય છે ત્યારે રજોગુણ બળવાન

થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ।
ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्वमित्युत॥

જ્યારે આ શરીરમાં સર્વ દ્વારમાં પ્રકાશ ઉત્પન્ન થાય છે અને જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાયછે ત્યારે સત્વગુણની વૃદ્ધિ થઈ છે એમ સમજવું. ॥ ૧૧ ॥

लोभः प्रवृत्तिरारम्भः कर्मणामशमः स्पृहा।
रजस्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ॥१२॥

હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! અને જ્યારે રજોગુણ વધે છે ત્યારે લોભ, પ્રવૃત્તિ, કાર્યનો આરંભ, કર્મોની શાંતિ ન થવી તે અને સ્પૃહા (ઇચ્છાઓ) ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ।
तमस्येऽतानि जायन्ते विवृद्धे कुरुनन्दन ॥

અંધકાર, ઉદ્યમ હીનતા, પ્રમાદ અને મોહ

એટલાં વાનાં જ્યારે થાય છે ત્યારે હે કુરુ-વંશજ! તમોગુણ વધ્યો છે એમ જાણવું. ૧૩

यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत्।
तदोत्तमविदांल्लोकानमलान्प्रतिपद्यते॥१४॥

જ્યારે સત્વગુણ વધી ગયો હોય ત્યારે જો માણસ મરી જાય તો ઉત્તમ જ્ઞાનવાળા પવિત્ર લોકમાં તે જાય છે. ॥ ૧૪ ॥

रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसंगिषु जायते।
तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते॥

અને રજોગુણના પ્રબળ વખતે જો નાશ પામે તો કર્મની આસક્તિવાળા લોકમાં તે જન્મ પામે છે, અને જો તમોગુણની વૃદ્ધિ વખતે તેનો લય થાય તો મૂઢ લોકોમાં તે અવતાર લે છે. ॥ ૧૫ ॥

कर्मणःसुकृतस्याहुःसात्त्विकं निर्मलं फलम्।
रजसस्तु फलं दुःखमज्ञानं तमसः फलम्॥

સત્ત્વગુણથી થયેલાં સુકૃતનું ફળ નિર્મળ હોય છે, રજોગુણનું ફળ દુઃખ અને તમોગુણનું ફળ અજ્ઞાન છે એમ કહેવાય છે. ૧૬

सत्त्वात्संजायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ।
प्रमादमोहौ तमसो भवतोऽज्ञानमेव च ॥

સત્ત્વગુણથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, રજોગુણથી લોભ થાય છે અને તમોગુણથી પ્રમાદ મોહ અને અજ્ઞાન થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः
जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः

સત્ત્વગુણમાં રહેનારા ઉંચે ચઢે છે, રજોગુણવાળા મધ્યે રહે છે અને હલકા ગુણ તથા વૃત્તિમાં રહેનારા તમોગુણી નીચે પડે છે. ૧૮

नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टानुपश्यति ।
गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति॥

જ્યારે જોનાર આ ત્રણ ગુણ સિવાય બીજા

કોઇને કર્તા જોતો નથી અને ગુણથકી પર હું છું એમ જે જાણે છે તે મારી ગતિને પામે છે. ॥ ૧૯ ॥

गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ।
जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥

આત્મા જ્યારે દેહમાં ઉત્પન્ન થતા આ ત્રણ ગુણોને ઓળંગી જાય છે ત્યારે જન્મ મરણ વૃદ્ધાવસ્થા અને દુઃખથી મુક્ત થઈ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૨૦ ॥

अर्जुन उवाच ।

कैर्लिङ्गैस्त्रीन्गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ।
किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥

અર્જુને કહ્યું:–હે પ્રભુ ! એ ત્રણ ગુણને ઓળંગી જનારનાં શાં ચિન્હ છે, તેનો આચાર કેવો હોય છે અને એ ત્રણ ગુણને શી રીતે ઓળંગી જાય છે ? ॥ ૨૧ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पाण्डव ।
न द्वेष्टि संप्रवृत्तानि न निवृत्तानि कांक्षति ॥

શ્રી ભગવાન બોલ્યાઃ—હે પાંડવ ! જ્ઞાન, પ્રવૃત્તિ અને મોહ એ આવ્યાં હોય તો તેનો તે તિરસ્કાર કરતો નથી અને ગયાં હોય તો તેની ઇચ્છા પણ કરતો નથી. ॥ ૨૨ ॥

उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ।
गुणा वर्तन्त इत्येव योऽवतिष्ठति नेंगते ॥

જે દરકાર વિનાનો થઇને ગુણોથી ચલાયમાન થતો નથી અને ગુણો પોતાનું કામ કર્યા જાય છે એમ ધારીને દૂર રહેલો છે અને વિકારવાળો થતો નથી. ॥ ૨૩ ॥

समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः

સુખ તથા દુઃખ જેને સમાન છે, માટી પ-

થ્થર તથા સોનું એ જેને મન સરખી કીંમતનું છે, પ્રિય અને અપ્રિય તથા નિંદા અને સ્તુતિ એ સૌ જેને સમાન છે અને જે ધીરજવાળો છે. ॥ ૨૪ ॥

मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।
सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥

તથા માન અને અપમાન, મિત્ર અને શત્રુ એ સૌ જેને સમાન છે અને સર્વ કાર્યના આરંભ જેણે તજી દીધા છે તે ગુણોને ઓળંગી ગયેલો કહેવાય છે. ॥ ૨૫ ॥

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।
स गुणान्समतीत्यैतान्ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥

વળી અનન્ય ભક્તિથી જે મારી ઉપાસના કરે છે તે પણ આ ત્રણ ગુણોને ઓળંગીને બ્રહ્મ સ્વરૂપને યોગ્ય થાય છે. ॥ ૨૬ ॥

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च ।

शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकान्तिकस्य च॥

કારણ કે બ્રહ્મનું, અમરતાનું અવિનાશી-
પણાનું, સદાકાળ રહેનારા ધર્મનું અને કદી
નાશ ન પામે એવા સુખનું સ્થાન હું છું.૨૭

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मवि-
द्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
त्रिगुणविभागयोगो नाम
चतुर्दशोऽध्यायः १४

ચૌદમો અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय १५ मो.

श्रीभगवानुवाच ।

ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ।
छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित्

શ્રી ભગવાને કહ્યું;–અવિનાશી બ્રહ્મને પીપળાના ઝાડની ઉપમા આપી છે, જેનું મૂળ ઉંચું છે અને શાખાઓ નીચી છે, અને વેદ જેનાં પાંદડાં છે, આ પ્રમાણે જે જાણે છે તેને વેદ જાણનાર કહેવાય છે. ॥ ૧ ॥

अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा
गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ।
अधश्च मूलान्यनुसंततानि
कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके ॥ २ ॥

તેની શાખાઓ ઉંચે તેમજ નીચે ફેલાઇ રહી છે. ગુણથી તેની વૃદ્ધિ થયેલી છે અને

વિષયો તેની કળીઓ છે અને લોકમાં કર્મનાં બંધન કરનાર તેનાં મૂળ નીચે ફેલાયેલાં છે.

न रूपमस्येह तथोपलभ्यते
नान्तो न चादिर्न च संप्रतिष्ठा ।
अश्वत्थमेनं सुविरूढमूल-
मसंगशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा ॥ ३ ॥

એ વૃક્ષનું રૂપ આ લોકમાં બરાબર જાણી શકાતું નથી તેમજ તેમાં આદિ, અંત તથા તેની સ્થિતિ પણ જોઇ શકાતી નથી. સજડ મૂળવાળા એવા પીપળાના વૃક્ષને દૃઢ વૈરાગ્ય રૂપી શસ્ત્રથી કાપીને. ॥ ૩ ॥

ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं
यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः ।
तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये
यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥ ४ ॥

પછી એવું પદ શોધવું કે જ્યાં ગયા પછી

પાછું આવવું પડતુ નથી; અને જુના વખતથી જેમાંથી પ્રકૃતિ નીકળી છે તે મૂળ પુરૂષને પ્રાપ્તી કરવો. ॥ ૪ ॥

निर्मानमोहा जितसंगदोषा
अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।
द्वन्द्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञै-
र्गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥५॥

માન અને મોહ જેનાં નાશ પામ્યાં છે, સંગના દોષ જેણે જીત્યા છે, આત્મજ્ઞાનમાંજ જે રમી રહ્યા છે, જેની કામનાઓ બધી જતી રહી છે, સુખ દુઃખાદિ દ્વંદ્વથી જો મુક્ત છે અને જે મૂઢ નથી એવા જનો તે અવિનાશી પદને પામે છે. ॥ ૫ ॥

न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः ।
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥६॥

ત્યાં સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અગ્નિનો પ્રકાશ પહોં-

ચતો નથી. ત્યાં ગયા પછી પાછું આવવું પડતું નથી તેજ મારૂં સૌથી શ્રેષ્ઠ ધામ છે.૬

ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ।
मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति॥

જીવલોકમાં મારોજ અનાદિ અનંત એવો જીવરૂપે થઈ ગયેલો અંશ પ્રકૃતિમાં રહેલી પાંચ ઇંદ્રિયો તથા છઠું મન તે મને આકર્ષે છે

शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ।
गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात्॥

જીવ એક શરીરને પ્રાપ્ત કરે છે અને એક શરીરનો ત્યાગ કરે છે એમ તે વાયુ જેમ ઠેકાણે ઠેકાણેથી ગંધ લઇને જાય છે તેમ કરે છે

श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ।
अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥९॥

કાન, આંખ, ત્વચા (સ્પર્શેંદ્રિય), જીભ, નાક તથા મન એમના ઉપર અમલ ચલાવ-

તો તે જીવ ઇંદ્રિયોના વિષયોને ભોગવે છે. ૯

उत्क्रामन्तं स्थितं वापि भुञ्जानं वा गुणान्वितम्
विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः

તેને જતાં, રહેતાં તથા ઇંદ્રિયોથી વિંટળાઈને ભોગ ભોગવતાં મૂઢ માણુસો જોતા નથી પણુ જેને જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુ છે તે જુએ છે. ૧૦

यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम्।
यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्यचेतसः॥

પ્રયત્ન કરનારા યોગીઓ તેને પોતાને વિશે રહેલો જુએ છે પણુ જે ટુંકી બુદ્ધિવાળા છે અને જેનું મન પોતાને વશ નથી એવા પ્રયત્ન કરતાં પણુ તેને જોતા નથી. ॥ ૧૧ ॥

यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम्।
यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम्॥

જે સૂર્યનું તેજ આખા જગતને પ્રકાશિત કરે છે તથા જે ચંદ્રમાં અને અગ્નિમાં તેજ

છે તે તેજ મારૂં છે એમ તું જાણ. ॥ ૧૨ ॥

गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा।
पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः

પૃથ્વીમાં પેશીને હું સર્વ ભૂતને મારા બળ વડે ધારણ કરી રહ્યો છું, અને રસવાળો ચંદ્ર થઇને હું સર્વ ઓષધીઓનું પોષણ કરૂં છું. ॥ ૧૩ ॥

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः।
प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम्॥

હું અગ્નિ થઈને સર્વ પ્રાણીઓના દેહમાં રહું છું અને પ્રાણ અને અપાન વાયુની સાથે ભળીને હું ચાર પ્રકારનો ખોરાક પચાવુંછું.

सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो
मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च।
वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो

वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥ १५ ॥

હું સર્વેના હૃદયમાં રહેલો છું અને સ્મૃતિ, જ્ઞાન અને તર્ક એ મારાથીજ નીકળે છે, સર્વ વેદવડે કરીને હું જાણવાને યોગ્ય છું, વેદાંત કરનાર અને વેદ જાણનાર પણ હુંજ છું. ॥ ૧૫ ॥

द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ।
क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते॥

આ લોકમાં બે પુરૂષ છે એક ક્ષર (નાશ પામનાર), અને બીજો અક્ષર (નાશ નહિ પામનાર) સર્વ ભૂત ક્ષર છે અને કદી જેમાં ફેરફાર ન થાય એવો જે છે તે અક્ષર છે.૧૬

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ।
यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥

અને સૌથી શ્રેષ્ઠ પુરૂષ તે બીજો છે, તેને

પરમાત્મા કહે છે, જે ત્રણે લોકમાં ફેલાઈ ગયેલો હોઇ ત્રણે લોકને ધારણ કરે છે અને કદી નહિ નાશ પામે એવો ઈશ્વર છે. ॥૧૭॥

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।
अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः॥

નાશને હું ઓળંગી ગયો છું અને નહિ નાશ પામે તેનાથી પણ હું ઉત્તમ છું તેથી લોકમાં અને વેદમાં મને પુરૂષોત્તમ કહેલો છે

यो मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ।
स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत।१९।

એ પ્રમાણે મોહથી મુક્ત થયેલો જે મને પુરૂષોત્તમ જાણે છે, તે હે ભારત! સર્વજ્ઞ છે અને સર્વ ભાવથી મને ભજનારો છે. ।૧૯।

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ ।
एतद्बुध्वा बुद्धिमान् स्यात्कृतकृत्यश्च भारत॥

હે પાપરહિત અર્જુન ! આ મોટું ગુહ્ય શાસ્ત્ર મેં તને આજ કહ્યું છે, તે જાણીને હે ભારત ! માણસ બુદ્ધિમાન અને કૃતાર્થ થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे पुरुषोत्तम योगो नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

પંદરમો અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय १६ मो.

श्रीभगवानुवाच ।

अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः।
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम्॥

શ્રી ભગવાન બોલ્યાઃ—નિર્ભયપણું અંતઃક- રણની શુદ્ધિ, જ્ઞાન યોગમાં દૃઢતા, દાન, ઇંદ્રિયોને વશ રાખવી, યજ્ઞ, વેદનો અભ્યાસ, તપ અને સરળતા. ॥ ૧ ॥

अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागःशान्तिरपैशुनम्।
दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम्॥

અહિંસા સત્ય, ક્રોધનો ત્યાગ, મમતાનો નાશ, શાંતિ, કોઈનું ભુંડું નહિ બોલવું, પ્રા- ણીઓ ઉપર દયા, લાલચ રહિતપણું, નમ્ર- તા, લજ્જા અને મનની સ્થિરતા. ॥ ૨ ॥

तेजःक्षमाधृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता॥

भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥

તેજ, ક્ષમા ધીરજ, સ્વચ્છતા, દ્રોહનો ત્યાગ, અભિમાન રહિત સ્વભાવ, એ બધું હે ભારત ! જે માણુસ દિવ્ય ગુણુવાળો જન્મેલો હોય તેનામાં હોય છે. ॥ ૩ ॥

दंभो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।
अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ॥

ઢોંગ, ગર્વ, મોટાઇ, ક્રોધ, કઠોર ભાષણુ, અને અજ્ઞાન એ ગુણુ હે પાર્થ ! જે દૈત્યના ગુણુવાળો જન્મેલો હોય તેનામાં હોય છે,

दैवी संपद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता ।
मा शुचः संपदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव॥

દીવ્ય ગુણો મોક્ષને માટે છે અને આસુરી ગુણુ બંધન કરનાર છે. હે પાંડવ ! તું શોક કરીશ નહિ કારણુ કે તું દેવી ગુણુ લઇને અવતરેલો છે. ॥ ૫ ॥

द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च।
दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु॥

આ લોકમાં ભૂતોની સૃષ્ટિ બે જાતની છે એક દિવ્ય અને બીજી આસુરી. દિવ્ય સૃષ્ટિનું વર્ણન વિગત વાર કહ્યું અને આસુરી ગુણનું વર્ણન હે પાર્થ ! તું મારી પાસેથી સાંભળી લે.

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः।
न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते॥

આસુરી ગુણવાળા મનુષ્યો પ્રવૃત્તિ એટલે શું અને નિવૃત્તિ એટલે શું તે સમજતા નથી અને સ્વચ્છતા, આચાર અને સત્ય તે મનમાં હોતાં નથી. ॥ ૭ ॥

असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ।
अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥

આ જગતમાં સત્ય, ધર્મ અને ઇશ્વર નથી અને એક બીજાના સંગથી આ થયું છે અ-

ને તેનું મૂળ કારણ સ્ત્રી તથા પુરૂષનો કામ છે બીજું કંઇ નથી એમ તેઓ કહે છે. ૮

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।
प्रभवंत्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥

આ રીતે જોનારા અને જેનું ચિત્ત પોતાને વશ નથી તથા જે પોતાનેજ નુકશાન કરનારા છે એવા ટુંકી બુદ્ધિવાળા અને ક્રૂર કર્મ કરનારા જગતના અહિતને માટેજ ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૯ ॥

काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः ।
मोहाद्‌गृहीत्वाऽसद्‌ग्राहान्प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः॥

કોઇ દહાડો જે સંતોષ પામે નહિ એવા કામનો આશ્રય લેઇને અને ઢોંગ, માન તથા મદથી ભરેલા થઇને, મોહને લીધે ખોટા આગ્રહ પકડી રાખીને દૂષ્ટ હેતુથી પ્રવૃત્ત કરે છે. ॥ ૧૦ ॥

चिन्तामपरिमेयां च प्रलयान्तामुपाश्रिताः ।
कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥

પ્રલયના અંત ભાગ સુધી પણ જેનો છેડો આવે નહિ એવી ચિંતામાં પડે છે અને મરતાં સુધી સ્ત્રીનો સંગ વગેરે ભોગ ભોગવવા એજ મોટું કામ છે એમ જેઓએ નક્કી કરેલું છે. ॥ ૧૧ ॥

आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः ।
ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥

આશાના સેંકડો બંધથી જેઓ બંધાયલા છે, અને કામ અને ક્રોધમાં જેઓ મગ્ન થઇ ગયા છે તેઓ કામ ભોગને માટે અન્યાય માર્ગે પૈસો મેળવવાને પ્રયત્ન કરે છે. ॥૧૨॥

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।
इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥१३

આતો આજે મને મળ્યું અને હવે પેલો

મારો મનોરથ હું સફળ કરીશ, આ ધન હવે મારૂંજ છે અને આટલું ધન મને હવે પછી મળશે. ॥ १३ ॥

असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।
ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥

આ શત્રુને મેં માર્યો અને બીજાઓને હું મારીશ, હું મોટો શેઠ છું, ભોગ ભોગવનારો છું, મારાં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થયાં છે, હું બળવાન છું અને હું સુખી છું. ॥ १४ ॥

आढ्योऽभिजनवानस्मि
कोन्योऽस्ति सदृशो मया ।
यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य
इत्यज्ञानविमोहिताः ॥ १५ ॥

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ।
प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥

હું પૈસાવાળો છું, કુલીન છું, મારા જેવો

બીજો કોણ છે ? હું યજ્ઞ કરીશ, દાન કરીશ ખુશી થઇશ; આમ અજ્ઞાનથી મોહિત થઇને ચિત્તના અનેક વિચારોથી ભ્રમિત થયેલા, મોહની જાળમાં ફસાયેલા અને કામ અને ભોગમાં આશક્ત થયેલા એવા તેઓ અપવિત્ર નરકમાં પડે છે. ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥

आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः।
यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥

પોતાની જાતેજ મોટા માની બેઠેલા, હઠીલા, ધન, માન અને મદથી છકી ગયેલા, ઢોંગ કરીને શાસ્ત્રની વિધિ વિનાના નામનાજ યજ્ઞ કરે છે. ॥ ૧૭ ॥

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः।
मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥

અહંકાર, બળ, ગર્વ, કામ તથા ક્રોધને આશ્રયે રહીને પોતાના તથા પારકી દેહમાં

જે હું જ રહેલો છું તેના ઉપર દ્વેષ કરતાં પરસ્પર વેર કરે છે. ॥ १८ ॥

तानहं द्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् ।
क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥

એવા વેરભાવ રાખનારા, ક્રૂર, અધમ અને અપવિત્ર જનોને આ લોકમાં નઠારી દૈત્ય જાતિમાં હું નાંખું છું. ॥ १९ ॥

आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ।
मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥

અને હે કુંતિપુત્ર! આસુરી યોનીમાં પડેલા મૂઢ લોકો જનમો જનમ મને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, અને અધમ ગતિને પામે છે.

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।
कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥

આત્માનો નાશ કરનાર એવું નરકનું દ્વાર, કામ ક્રોધ અને લોભ એ રીતે ત્રણ પ્રકારનું

છે માટે એ ત્રણ તજી દેવાં. ॥ ૨૧ ॥

एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।
आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥

હે કુંતાના પુત્ર ! એ ત્રણ અંધારાં દ્વારથી મુક્ત થયેલો નર પોતાનું કલ્યાણ કરેછે અને પરમ ગતિને પામે છે. ॥ ૨૨ ॥

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ।
न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥

જે શાસ્ત્રની વિધિને તજી દેઇને પોતાની ઇચ્છામાં આવે એમ વર્તે છે, તેઓને સિદ્ધિ મળતી નથી અને ઉંચી ગતિ પણ પ્રાપ્ત થતી નથી. ॥ ૨૩ ॥

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥
ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥

માટે કયું કામ કરવું અને કયું કામ ન ક-

રવું એનો નિશ્ચય કરવામાં શાસ્ત્ર તથા પ્રમાણો જાણી શાસ્ત્રની વિધિ પ્રમાણે તારે કર્મ કરવાં એજ યોગ્ય છે. ॥ ૨૪ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे दैवासुरसंपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः १६

સોળમો અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय १७ मो.

अर्जुन उवाच ।

ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजन्ते श्रद्धयान्विताः
तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहो रजस्तमः॥

અર્જુને કહ્યું:–હે કૃષ્ણ ! જેઓ શાસ્ત્ર વિધિને છોડીને પણ શ્રદ્ધાથી યજ્ઞ કરેછે તેઓની નિષ્ઠા કેવી કહેવી ? સત્વગુણી, રજોગુણી કે તમો ગુણી ? ॥ ૧ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा।
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું:–મનુષ્યોની તેમના સ્વભાવ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધા હોય છે. સાત્વિકી, રાજસી અને તામસી તે હું તને કહું છું તે સાંભળ. ॥ ૨ ॥

सत्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत ।
श्रद्धामयोऽयंपुरुषो योयच्छ्रद्धः स एवसः॥

હે ભારત ! દરેક માણુસની શ્રદ્ધા તેના ગુણુ પ્રમાણે થયેલી હોય છે, પુરૂષ શ્રદ્ધાવાળોજ છે અને જેની જેવી શ્રદ્ધા તેવોજ તે માણુસ હોય છે. ॥ ૩ ॥

यजन्ते सात्त्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः।
प्रेतान्भूतगणांश्चान्ये यजन्ते तामसा जनाः॥

સત્ત્વગુણુવાળા દેવોને પૂજે છે, રજોગુણુવાળા યક્ષ તથા રાક્ષસોને પૂજે છે, અને તામસ ગુણુવાળા જન પ્રેત તથા ભૂતનાં ટોળાંને પુજે છે. ॥ ૪ ॥

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यन्ते ये तपो जनाः।
दम्भाहंकारसंयुक्ताःकामरागबलान्विताः॥
कर्षयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ।
मांचैवान्तःशरीरस्थंतान्विद्ध्यासुरनिश्चयान्

શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ જેઓ ઘોર તપ કરે છે અને ઢોંગ અને અહંકારવાળા થઇને કામ તથા મનના જુસ્સાવાળા હોય છે તથા શરીરમાં જે જુદાં જુદાં ભુત (તત્વો) રહેલાં છે તેમને તથા શરીરમાં રહેલા એવા મને કષ્ટ આપે છે, તેઓ આસુરી નિશ્ચયવાળા છે એમ જાણ.

आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः।
यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु॥७॥

વળી હરેક માણસને જે આહાર પ્રિય છે તે પણ ત્રણ પ્રકારનો છે અને તેજ પ્રમાણે યજ્ઞ તપ તથા દાન પણ ત્રણ પ્રકારનાં છે. તેના ભેદ હું તને કહું છું તે સાંભળ. ॥ ૭ ॥

आयुःसत्वबलारोग्य-
सुखप्रीतिविवर्धनाः ।
रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या
आहाराः सात्विकप्रियाः ॥ ८ ॥

આયુષ્ય, સત્વ, બલ, આરોગ્ય, સુખ અને પ્રીતિ વધારનાર, રસવાળા, ચીકણા નક્કર અને સારા લાગે એવા આહાર સાત્વિક માણસોને પ્રિય હોય છે. ॥ ૮ ॥

कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ।
आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः॥

કડવા, ખાટા, ખારા, ઘણા ઉના, તીખા, સુકા અને બળતરા કરનારા કે જેથી દુઃખ શોક અને રોગ પેદા થાય છે એવા આહાર રજો ગુણવાળા માણસોને પ્રિય હોય છે. ॥ ૯ ॥

यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ।
उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम्॥

ઘણો વખત થઈ જવાથી જે ટાઢું પડી ગયું હોય, રસ વિનાનું થઈ ગયું હોય, ગંધાઈ ગયું હોય, અને બગડી ગયું હોય અથવા છાંડેલું હોય તેમજ ના ખાવા લાયક

હોય એવું અન્ન અથવા ખાવાનું, તમોગુણી માણસોને પ્રિય હોય છે. ॥ ૧૦ ॥

अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते ।
यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्त्विकः ॥

યજ્ઞ કરવોજ જોઇએ એમ મનમાં નિશ્ચય કરીને ફળની કામના રાખ્યા શિવાય શાસ્ત્ર વિધિ પ્રમાણે જે યજ્ઞ કરવામાં આવે તે યજ્ઞ સાત્વિક જાણવો. ॥ ૧૧ ॥

अभिसंधाय तु फलं दम्भार्थमपि चैव यत् ।
इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥

હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! ફળની ઈચ્છાથી કે ઢોંગથી જે યજ્ઞ કરવામાં આવે છે તે રાજસ યજ્ઞ છે એમ જાણ. ॥ ૧૨ ॥

विधिहीनमसृष्टान्नं मन्त्रहीनमदक्षिणम् ।
श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥ १३ ॥

શાસ્ત્ર વિધિ રહિત, અન્ન દાન રહિત, મંત્ર

રહિત, દક્ષિણા રહિત તથા શ્રદ્ધા વિનાનો જે યજ્ઞ કરવામાં આવે છે તે તામસ યજ્ઞ કહેવાય છે. ॥ ૧૩ ॥

देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् ।
ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते॥१४॥

દેવ, બ્રાહ્મણ, ગુરૂ અને વિદ્વાનની પુજા, સ્વચ્છતા, નમ્રતા, બ્રહ્મચર્ય અને અહિંસા એ બધું શરીરનું તપ કહેવાય છે. ॥ ૧૪ ॥

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तपउच्यते॥

કોઇને સંતાપ ના થાય એવું, સાચું પ્રિય લાગે એવું અને જેથી બીજાનું ભલું થાય એવું વાકય અને વેદ તથા શાસ્ત્રોનો હમેશાં અભ્યાસ કરવો એ વાણીનુ તપ કહેવાય છે.

मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः।
भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते॥१६॥

મન પ્રસન્ન રાખવું, શાંતિ, મૌન અને મનને વશ રાખવું, તથા સ્વભાવ શુદ્ધ રાખવો એ માનસી તપ કહેવાય છે. ॥ ૧૬ ॥

श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः ।
अफलाकाङ्क्षिभिर्युक्तैःसात्त्विकंपरिचक्षते॥

પુરેપુરી શ્રદ્ધાથી અને ફળની ઈચ્છા રાખ્યા વિના ચિત્ત ઠેકાણે રાખી જે ત્રણ પ્રકારનું (કાયિક, વાચિક અને માનસિક) તપ કરવામાં આવે છે તે સાત્વિક તપ કહેવાય છે.

सत्कारमानपूजार्थं तपो दंभेन चैव यत् ।
क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमध्रुवम् ॥

સારૂં કહેવડાવવા માટે, માન મેળવવા માટે મોટા ગણાવવા માટે અને ઢોંગથી જે તપ કરવામાં આવે છે તે રાજસી તપ કહેવાય છે અને તે ઘણા વખત સુધી સ્થિર રહેતું નથી.

मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः ।

परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ॥

ખોટા આગ્રહથી અને આત્માને પીડવા માટે અથવા તો બીજાનું મૂળ કાઢવાને માટે જે તપ કરવામાં આવે છે તે તામસી તપ કહેવાય છે. ॥ ૧૯ ॥

दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ।
देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकंस्मृतम्॥

દાન કરવું જ જોઇએ એમ સમજીને જે પાછો ઉપકાર કરે એવો નથી તેવા પાત્ર માણસને પુણ્યકાળમાં અરે તીર્થના સ્થાનમાં જે દાન આપવામાં આવે તે સાત્વિક દાન કહેવાય છે. ॥ ૨૦ ॥

यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ।
दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥

પાછો ઉપકાર લેવાના હેતુથી અથવા ફળની ઈચ્છાથી મન ચોરીને જે દાન કરવામાં

આવે છે તે રજોગુણી કહેવાય છે. ॥ ૨૧ ॥

अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ।
असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ॥२२॥

યોગ્ય કાળ તથા દેશ સિવાય અને અપાત્રને માન વગર અને તિરસ્કારથી જે દાન આપવામાં આવે તે તમોગુણી દાન કહેવાય છે. ૨૨

ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधःस्मृतः।
ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताःपुरा ॥

ઓમ્ તત્ સત્ એ બ્રહ્મનાં ત્રણ નામ કહેવાય છે પુર્વે તેમણેજ વેદ, બ્રાહ્મણો અને યજ્ઞ ઉત્પન્ન કર્યા છે. ॥ ૨૩ ॥

तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः ।
प्रवर्तन्ते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥

તેથી હમેશાં શાસ્ત્ર વિધિ પ્રમાણેની યજ્ઞ દાન તથા તપની ક્રિયાઓ બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ ઓમ્ શબ્દનો પ્રથમ ઉચ્ચાર કરીનેજ કરવા માંડે છે.

तदित्यनभिसंधाय फलं यज्ञतपःक्रियाः ।
दानक्रियाश्चविविधाःक्रियन्तेमोक्षकाङ्क्षिभिः

મોક્ષની ઈચ્છા કરનારા કર્મનાં ફળની ઈચ્છા નહિ રાખીને યજ્ઞ, તપ તથા દાનની ક્રિયાઓ તત્ શબ્દ બોલીને કરે છે. ॥૨૫॥

सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ।
प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दःपार्थ युज्यते॥

"છે" અને "સારૂં" એ અર્થમાં સત્ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે અને તે પ્રમાણે હે પાર્થ ! શુભ કર્મમાં પણ સત્ શબ્દ વપરાય છે.

यज्ञे तपसिदाने च स्थितिः सदितिचोच्यते।
कर्मचैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते॥२७॥

યજ્ઞ તપ અને દાનમાં જે સ્થિતિ છે તે સત્ કહેવાય છે, અને તેને માટે તથા ઈશ્વરને માટે જે કર્મ કરવામાં આવે તે પણ સત્ કહેવાય છે. ॥ ૨૭ ॥

अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ।
असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ॥

શ્રદ્ધા વગર જે કંઇ હોમવામાં આવ્યું હોય, દાન કરવામાં આવ્યું હોય, તથા તપ અને કોઇ કર્મ કરવામાં આવ્યું હોય તે અસત્ કહેવાય છે અને હે પાર્થ ! તે અહીં પણ નકામું છે અને મરણ પછી પણ નકામું છે.

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

સત્તરમો અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय १८ मो.

अर्जुन उवाच ।

संन्यासस्यमहाबाहोतत्त्वमिच्छामिवेदितुम्।
त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन ॥

અર્જુને કહ્યું:—હે મહાબાહુ! હે હૃષીકેશ (ઇંદ્રિયોને વશમાં રાખનાર)! હે કેશી દૈત્યનો નાશ કરનાર! સંન્યાસ અને ત્યાગનું જુદું જુદું તત્વ જાણવાને હું ઇચ્છું છું ॥ ૧ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

काम्यानां कर्मणांन्यासंसंन्यासं कवयोविदुः।
सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागंविचक्षणाः॥

શ્રી ભગવાન બોલ્યા:—ફળની ઇચ્છાવાળાં કર્મનો ત્યાગ કરવો તેને જ્ઞાનીઓ સંન્યાસ કહે છે, અને સર્વ કર્મનાં ફળ છોડી દેવાં તેને ડાહ્યા માણસો ત્યાગ કહે છે. ॥ ૨ ॥

त्याज्यंदोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः।

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यमिति चापरे ॥

કર્મ દોષથી ભરેલાં છે માટે તેને તજી દેવાં એમ કેટલાક જ્ઞાની કહે છે, પણ યજ્ઞ, દાન અને તપ કર્મ તજી દેવાં નહિ. ॥ ૩ ॥

निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ।
त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तितः ॥

હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! ત્યાગની બાબતમાં મારો નિશ્ચય છે તે સાંભળ. હે પુરૂષોમાં વાઘ જેવા અર્જુન ! ત્યાગ ત્રણ પ્રકારનો કહેલો છે ॥ ૪ ॥

यज्ञदानतपः कर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ।
यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ॥

યજ્ઞ, દાન અને તપ એ કર્મ તો કદી તજવાંજ નહિ કારણ કે તે કર્મ તો બુદ્ધિમાન મનુષ્યોને પાવન કરનારાં છે. ॥ ૫ ॥

एतान्यपि तु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा फलानि च ।

कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥

હે પાર્થ ! એ કર્મ તો મમતા અને ફળ નો ત્યાગ કરીનેજ કરવાં જોઇએ એ મારો નિશ્ચય અને ઉત્તમ અભિપ્રાય છે. ૬

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।
मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः॥

જે કર્મ કરવાનાં નક્કી કરેલાં છે તે કર્મ તજી દેવાં એ યોગ્ય નથી અને મોહથી જો તેનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો તે ત્યાગ તામસી કહેવાય છે. ૭

दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् ।
स कृत्वा राजसंत्यागं नैव त्यागफलं लभेत् ॥

આનાથી દુઃખ થશે એમ શરીરને ક્લેશ થવાના ભયથી જે કોઇ કર્મને તજી દે છે, તે ત્યાગ રજોગુણી કહેવાય છે અને તેને ત્યાગનું ફળ મળતું નથી. ૮

कार्यमित्येव यत्कर्म
    नियतं क्रियतेऽर्जुन ।
सङ्गं त्यक्त्वा फलं चैव
    स त्यागः सात्त्विको मतः ॥ ९ ॥

હે અર્જુન ! જે કર્મ નક્કી કરવાનું છે તે કરવુંજ જોઇએ એવું સમજીને મમતા અને ફળની ઇચ્છા તજી દઇને જે કર્મ કરવામાં આવે છે તેને સાત્વિક ત્યાગ કહે છે. ૯

न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते ।
त्यागीसत्त्वसमाविष्टोमेधावीछिन्नसंशयः॥

સત્ત્વ ગુણમાં પેઠેલો, સંશય રહિત થયેલો બુદ્ધિમાન ત્યાગી નુકશાન કરનારાં કર્મને ધીક્કારતો નથી તેમજ લાભકારક કર્મનો સંગી થતો નથી. ૧૦

नहि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ।
यस्तुकर्मफलत्यागीसत्यागीत्यभिधीयते ॥

શરીર ધારણ કરનાર સમૂળાં કર્મનો ત્યાગ કરી શકતોજ નથી, પણ જે કર્મનાં ફળનો ત્યાગ કરીને કર્મ કરે છે તેજ ત્યાગી કહેવાય છે. ૧૧

अनिष्टमिष्टंमिश्रं च त्रिविधंकर्मणःफलम् ।
भवत्यत्यागिनांपेत्य नतुसंन्यासिनां कचित्॥

જે ત્યાગી નથી તેને કર્મનું ફળ ત્રણ પ્રકારનું મળે છે;—સારૂં નઠારૂં અને સારૂં તથા નઠારૂં એમ મિશ્ર; પણ સન્યાસીને એમાંનું કંઈ થતું નથી. ૧૨

पञ्चैतानिमहाबाहो कारणानिनिबोध मे ।
सांख्ये कृतान्तेप्रोक्तानि सिद्धयेसर्वकर्मणाम्॥

હે મહાબાહુ અર્જુન ! સર્વ કર્મની સિદ્ધિમાટે સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં જે પાંચ કારણો કહ્યાં છે તે મારી પાસેથી તું જાણી લે. ૧૩

अधिष्ठानं तथा कर्ताकरणं च पृथग्विधम् ।

विविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम् ॥

અધિષ્ઠા, કર્ત્તા, વિવિધ ઇંદ્રિયો, વિવિધ ચેષ્ટાઓ અને પાંચમા તેના અભિમાની દેવતા.

शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः।
न्याय्यं वा विपरीतं वा पंचैते तस्य हेतवः ॥

કાય, વાણી અને મનથી જે સારૂં નઠારૂં કર્મ માણસ કરે છે તે કરાવનાર હેતુ એ પાંચજ છે. ૧૫

तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं केवलं तु यः ।
पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः ॥

એમ છતાં પણ આત્મા જે અલગ છે તે આત્માને ખોટી સમજણને લીધે અને કેળવાયા વિનાની બુદ્ધિને લીધે જે કર્ત્તા સમજે છે તે ખરૂં જોતાં સમજતો નથી. ૧૬

यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते।
हत्वापि स इमाँल्लोकान्न हन्ति न निबध्यते॥

જેનામાં અહંભાવ નથી અને જેની બુદ્ધિને કશો લેપ થતો નથી તે અત્રેના સઘળા લોકોને મારી નાંખે છે તો પણ તે માનનારો નથી તેમ તેને કંઇ બંધન પણ થતું નથી.

ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मनोदना।
करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसंग्रहः ॥

જ્ઞાન, જ્ઞેય (જાણવાની વસ્તુ), અને જ્ઞાતા (જાણનાર) એ ત્રણ કર્મને ઉત્તેજન આપનાર છે અને ઈંદ્રિય, કર્મ અને કર્ત્તા એ ત્રણ કર્મ કરનાર છે. ૧૮

ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः।
प्रोच्यतेगुणसंख्यानेयथावच्छृणुतान्यपि॥

ગુણના ભેદને લીધે જ્ઞાન, કર્મ અને કર્તા પણ ત્રણ પ્રકારનાં છે, ગુણોના વર્ણનમાં એ હું તને કહું છું તે તું બરાબર સાંભળી લે. ૧૯

सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षते ।

अविभक्तंविभक्तेषुतज्ज्ञानंविद्धिसात्त्विकम् ॥

જે જ્ઞાન વડે કદી પણ નાશ ન પામે એવું એકજ મૂળ કારણ સર્વ ભૂતોમાં જોઇ શકાય છે, અને જે જુદા જુદા ભૂતોમાં વ્હેંચાયલું રહીને પણ વ્હેંચાયલું દેખાતું નથી તે જ્ઞાનને સાત્વિક જ્ઞાન જાણવું. ૨૦

पृथक्त्वेनतुयज्ज्ञानंनानाभावान्पृथग्विधान्।
वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानंविद्धि राजसम् ॥

પણ જે જ્ઞાનથી સર્વ ભૂતોમાંના જુદા જુદા ગુણો ખરેખરા જૂદા જૂદાજ જણાય છે તે જ્ઞાન રજોગુણી જાણવું. ૨૧

यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन्कार्ये सक्तमहैतुकम् ।
अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् २२

અને જેથી એક કાર્ય અથવા વસ્તુને પરિપૂર્ણ માનવામાં આવે છે, જે કારણ વિનાનું છે, જેમાં કંઇ ખરૂં તત્ત્વ નથી અને અલ્પ

છે તે તામસી જ્ઞાન કહેવાય છે. ૨૨

नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषतः कृतम् ।
अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्त्विकमुच्यते ॥

જે કર્મ કરવાનું કહેલું છે તે કર્મ સંગરહીત હોઇને તથા પ્રીતિ અને દ્વેષભાવ રાખ્યા વિના તેમજ ફળની ઇચ્છા વિના કરવામાં આવ્યું હોય તો તે સાત્વિક કહેવાય છે. ૨૩

यत्तु कामेप्सुना कर्म साहंकारेण वा पुनः।
क्रियतेबहुलायासंतद्राजसमुदाहृतम्॥२४॥

પણ જે કર્મ ફળની ઈચ્છાથી અથવા અહંકારથી કરવામાં આવે છે અને જેમાં ઘણો પ્રયાસ લાગે છે તે રાજસી કર્મ કહેવાય છે.

अनुबन्धं क्षयं हिंसामनपेक्ष्य च पौरुषम् ।
मोहादारभ्यतेकर्मतत्तामसमुदाहृतम्॥२५॥

પરિણામનો, ક્ષયનો, હિંસાનો અને પોતા-

ની શક્તિનો વિચાર કર્યા વગર મોહથી જે કરવામાં આવે છે તે તામસી કર્મ કહેવાય છે.

मुक्तसङ्गोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः।
सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारःकर्तासात्विकउच्यते

મમતા રહિત, અહંભાવ વિનાનો ધીરજ અને ઉત્સાહ વાળો કામ સિદ્ધ થાવ કે ના થાવ તેની ચિંતા રાખ્યા વગર જે મનુષ્ય કર્મ કરે છે, તે સાત્વિક કર્તા કહેવાય છે. ૨૬

रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धोहिंसात्मकोऽशुचिः
हर्षशोकान्वितःकर्त्ता राजसः परिकीर्तितः।

મમતાવાળો, કર્મના ફળની ઇચ્છાવાળો લોભી, હિંસા કરનાર, અપવિત્ર અને હર્ષ તથા શોક કરનારો રજોગુણી કહેવાય છે.૨૭

अयुक्तःप्राकृतःस्तब्धःशठोनैष्कृतिकोऽलसः
विषादी दीर्घसूत्री च कर्तातामस उच्यते।

મનને વશ નહિ રાખનાર, અણુ સુધરેલો,

મૂઢ, શઠ, અનિષ્ટ ઇચ્છનારો, આળસુ, ખેદ કરનારો, અને કામને આગળપર હમેશાં ઠેલનારો જે કર્તા તે તમોગુણી કહેવાય છે.

बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ।
प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनंजय ॥२९॥

હે ધનંજય ! ગુણોના ભેદ પ્રમાણે બુદ્ધિ અને ધીરજ ત્રણ જાતનાં છે તે હું તને જુદાં જુદાં કહું છું તે સાંભળ. ૨૯

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।
बन्धं मोक्षंचया वेत्ति बुद्धिःसा पार्थसात्त्विकी

પ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિ, કરવા યોગ્ય કર્મ, નહિ કરવાનું કામ, ભય, અભય, બંધ તથા મોક્ષ જે કોઈ જાણે છે તેની બુદ્ધિ હે પાર્થ ! સાત્વિક છે. ૩૦

यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।
अयथावत्प्रजानातिबुद्धिःसापार्थराजसी ॥

હે પાર્થ ! જે બુદ્ધિ વડે ધર્મ, અધર્મ તથા કરવાનું અને નહિ કરવાનું, એ જેવું તેવું જાણવામાં આવે છે તે બુદ્ધિ રજોગુણી છે. ૩૧

अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसावृता ।
सर्वार्थान्विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥

અજ્ઞાનથી ઢંકાઇ ગયેલા જે અધર્મને ધર્મ માને છે અને સર્વ બાબતોને ઉલટી માને છે તેમની બુદ્ધિ હે પાર્થ ! તામસી છે. ૩૨

धृत्या यया धारयते
मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः ।
योगेनाव्यभिचारिण्या
धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥३३॥

હે પાર્થ ! અસ્ખલિત યોગને લીધે જે ધીરજથી મન, ઇંદ્રિયો અને પ્રાણની ક્રિયાઓને રોકી રખાય છે તે સાત્વિક ધીરજ છે.૩૩

यया तु धर्मकामार्थान्धृत्या धारयतेऽर्जुन ।

प्रसंगेनफलाकाङ्क्षीधृतिःसा पार्थराजसी॥

હે અર્જુન ! જે ધીરજથી ધર્મ, અર્થ અને કામને ધારણ કરી શકાય અને પ્રસંગ આવતાં કર્મના ફળની ઈચ્છા રાખવામાં આવે તે ધીરજ રજોગુણી છે. ૩૪

यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च।
न विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी॥

હે પાર્થ ! જેથી કરીને મનુષ્ય ઉંઘ, ભય, શોક, સંતાપ, મદ અને મૂર્ખતા છોડતો નથી તે ધીરજ તામસી છે. ૩૫

सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ।
अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखान्तं च निगच्छति॥

હે ભરત કુળમાં શ્રેષ્ઠ ! હવે ત્રણ જાતનું જે સુખ છે તે તું મારી પાસેથી સાંભળી લે તેમાં અભ્યાસ રાખ્યાથી માણસ પ્રસંન થાય છે અને દુઃખના અંતને પામે છે. ૩૬

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।
तत्सुखंसात्त्विकंप्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम्॥

જે આરંભમાં વિષ જેવું હોય પણ પરિણામે અમૃત તુલ્ય હોય અને આત્મ જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલું હોય તે સુખ સાત્વિક કહેલું છે.

विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ।
परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम्॥

વિષયો તથા ઇંદ્રિયોના સંયોગથી જે સુખ આરંભમાં અમૃત જેવું લાગે છે પણ અંતે વિષ જેવું હોય છે તે સુખ રજોગુણી કહેલું છે.

यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः ।
निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥

જે આરંભમાં તેમજ અંતે આત્માને મોહમાં નાંખનાર છે અને ઉંઘ, આળસ તથા પ્રમાદથી ઉત્પન્ન થયેલું છે તે સુખ તમો ગુણી કહેલું છે. ૩૯

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः।
सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः॥

પૃથ્વી ઉપર અથવા સ્વર્ગમાં દેવતાઓમાં પણ એવું કોઇ સત્ત્વ નથી કે જે પ્રકૃતિથી આ ત્રણ ગુણથી મુક્ત થયેલું હોય. ૪૦

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परंतप।
कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः॥

હે શત્રુઓને તાપ કરનાર! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય અને શુદ્ર એ સર્વનાં કર્મ તેઓના સ્વભાવથી થયેલા ગુણોના પ્રમાણમાં વ્હેંચી નાંખેલાં હોય છે. ૪૧

शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च।
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम्॥

શમ (મનને શાંત રાખવું), દમ (ઇંદ્રિયોને વશ રાખવી), તપ, પવિત્રતા, ક્ષમા સરળતા, જ્ઞાન, અનુભવ સાથે જ્ઞાન, અને આ-

સ્તિકપણું એ સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલાં બ્રા-
હ્મણનાં કર્મ છે. ૪૨

शौर्यंतेजोधृतिर्दाक्ष्यं युद्धेचाप्यपलायनम् ।
दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥

શૌર્ય, તેજ, ધીરજ, ચતુરાઇ, લડાઈમાં પા-
છું નહિ હઠવું, દાન અને રાજાના ગુણ એ
ક્ષત્રીયોનાં તેમના સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલાં
કર્મ છે. ૪૩

कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यंवैश्यकर्मस्वभावजम् ।
परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥

ખેતી, ગાયોનું પાલન અને વેપાર એ સ્વ-
ભાવિક વૈશ્યોનાં કર્મ છે અને સર્વ વર્ણની સે
વા કરવી એ શુદ્રનું સ્વભાવિક કર્મ છે. ૪૪

स्वे स्वेकर्मण्यभिरतः संसिद्धिंलभते नरः ।
स्वकर्मनिरतःसिद्धिंयथाविन्दति तच्छृणु ॥

પ્રોત પોતાના કર્મમાં સંતોષ માનનાર મનુ-

ધ્ય સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરેછે, પોતાના કર્મમાં સં-
તોષ માનનારને સિદ્ધિ શી રીતે મળે છે તે
સાંભળ. ૪૫

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ।
स्वकर्मणातमभ्यर्च्यसिद्धिं विन्दतिमानवः ॥

જેનાથી સર્વ ભૂતોની પ્રવૃત્તિ છે અને જેના-
થી આ સઘળું વિસ્તારને પામ્યું છે તે (પર-
મેશ્વર) ને પોતાના કર્મથી ઉપાસીને મા-
ણુસ સિદ્ધિ મેળવે છે. ૪૬

श्रेयान्स्वधर्मोविगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात्।
स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम्॥

પારકાનો ધર્મ સારી રીતે થયેલો હોય તો-
પણ તેના કરતાં ગુણથી રહિત પણ પોતાનો
ધર્મ વધારે કલ્યાણકારક છે. સ્વભાવથી ઉત્પ-
ન્ન થયેલા કર્મના કરનારને પાપ લાગતું નથી.

सहजं कर्म कौन्तेय सदोषमपि न त्यजेत्।

सर्वारम्भा हि दोषेणधूमेनाग्निरिवावृताः॥

હે કુંતાના પુત્ર! સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલું કર્મ દોષવાળું હોય તો પણ તે તજવું નહિ, કારણ કે જેમ ધુમાડાથી અગ્નિ વીંટાયલો હોય છે તેમ સઘળાં કર્મમાં દોષ રહેલા હોયછે જ. ૪૮

असक्तबुद्धिःसर्वत्रजितात्माविगतस्पृहः।
नैष्कर्म्यसिद्धिंपरमांसंन्यासेनाधिगच्छति॥

પણ જેની બુદ્ધિ સર્વ જગાએ આશક્તિ વિનાની છે, જેણે પોતાના આત્માને વશ કરેલો છે અને સઘળી ઇચ્છાઓ જેણે તજી દીધેલી છે, તે મનુષ્ય સંન્યાસ વડે કર્મથી મુક્ત થઇને નિષ્કર્મ (કર્મ નહિ કરવાની) સિદ્ધિને પામે છે: ૪૯

सिद्धिंप्राप्तो यथा ब्रह्मतथाप्नोतिनिबोध मे
समासेनैव कौन्तेयनिष्ठा ज्ञानस्यया परा॥

હે કુંતાના પુત્ર ! જ્ઞાનનો ઉંચામાં ઉંચો હેતુ જે બ્રહ્મ તેને સિદ્ધિ પામેલો માણસ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે તે હું તને ટુંકામાં કહું છું તે તું જાણી લે. ૫૦

बुद्ध्याविशुद्धयायुक्तो धृत्यात्मानंनियम्य च।
शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वारागद्वेषौव्युदस्य च॥

પવિત્ર બુદ્ધિવાળો થઇને, ધીરજથી આત્માને વશમાં રાખીને, શબ્દ વગેરે ઇંદ્રિયોના વિષયોને છોડી દઇને, પ્રીતિ અને વેરભાવ બાજુએ મૂકીને. ૫૧

विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः ।
ध्यानयोगपरोनित्यंवैराग्यंसमुपाश्रितः ॥

એકાંત સ્થાનમાં રહીને, અલ્પ ભોજન કરતો; મન વાણી તથા કર્મને નિયમમાં રાખીને; સદા ધ્યાન યોગમાં મન પરોવીને અને વૈરાગ્યને વળગી રહીને. ૫૨

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।
विमुच्य निर्ममः शांतोब्रह्मभूयाय कल्पते॥

અહંકાર, બળ, ગર્વ કામ ક્રોધ, તથા પરિગ્રહ (કાંઇ લેવું તે) ને છોડીને, મમતા રહિત અને શાંત થઇને બ્રહ્મ થવાને યોગ્ય થાય છે. ૫૩

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचातिनकांक्षति ।
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥

બ્રહ્મ થઇને પોતાના આત્મામાંજ પ્રસંન રહી કોઇ વાતનો શોક કે કંઇ ઇચ્છા કરતો નથી અને સર્વ ભૂત તરફ સમાન દૃષ્ટિવાળો થઇને તે મનુષ્ય મારી ઉંચામાં ઉંચી ભક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૫૪ ॥

भक्तयामामभिजानातियावान्यश्चास्मितत्त्वतः
ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनंतरम् ॥

ભક્તિથી મને બરાબર રીતે જાણે છે કે હું

કેવો છું અને મારૂં તત્ત્વ શું છે; અને મારૂં તત્ત્વ જાણીને પછી તુરતજ તે તે તત્ત્વમાં પેશી જાય છે. ॥ ૫૫ ॥

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ।
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥

મારો આશ્રય રાખીને સદા સઘળાં કર્મ કરતો છતાં પણ મારી કૃપાથી સદા કાળનું અવીનાશી પદ તે પામે છે. ॥ ૫૬ ॥

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ।
बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥

માટે મનથી સર્વ કર્મ મારામાં અર્પણ કરીને અને મનેજ પ્રાપ્ત કરવાનો હેતુ રાખીને તથા બુદ્ધિયોગને આશ્રયે રહીને સદા મારામાંજ ચિત્ત રાખ. ॥ ૫૭ ॥

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ।
अथचेत्त्वमहंकारान्न श्रोष्यसि विनंक्ष्यसि ॥

મારામાં ચિત્ત રાખતાં મારી કૃપાથી તું સઘળાં સંકટ તરી જઈશ પણ જો અહંકારથી મારૂં કહેવું સાંભળીશ નહિ તો તું નાશ પામીશ. ॥ ૫૮ ॥

यदहंकारमाश्रित्यन योत्स्य इतिमन्यसे ।
मिथ्यैषव्यवसायस्तेप्रकृतिस्त्वांनियोक्ष्यति ॥

અહંકાર આશ્રયે રહીને જો તું એમ માનતો હશે કે હું લઢીશ નહિ તો એ તારો નિશ્ચય મિથ્યા છે કારણ કે પ્રકૃતિજ તેમાં તેને પકડી રાખશે. ૫૯

स्वभावजेन कौंतेय निबद्धः स्वेन कर्मणा।
कर्तुंनेच्छसि यन्मोहात् करिष्यस्यवशोऽपितत्

હે કુંતાના પુત્ર ! તારા સ્વભાવથી ઉત્પન થયેલા કર્મથી તું બંધાયલો છે, અને મોહથી જે કરવાને ઈચ્છતો નથી તે તું પરવશ થઈને પણ કરીશ. ॥ ૬૦ ॥

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।
भ्रामयन्सर्वभूतानि यंत्रारूढानि मायया ॥

હે અર્જુન ! ઈશ્વર સર્વ જીવોના હૃદયમાં રહે છે અને પોતાની માયાથી સર્વ જીવોને જાણે ચક્ર ઉપર ચઢાવેલા હોય તેની માફક ભમાવે છે. ॥ ૬૧ ॥

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।
तत्प्रसादात्परां शांतिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम्

માટે હે ભારત ! સર્વ ભાવથી તું તેનેજ શરણે જા, તેની કૃપાથી ઉંચામાં ઉંચી શાંતિ અને સદાકાળ રહે એવું સ્થાન તને પ્રાપ્ત થશે.

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।
विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥

આ પ્રમાણે ગુપ્તમાં ગુપ્ત જ્ઞાન મેં તને કહ્યું, એના ઉપર સંપૂર્ણ વિચાર કરીને તારી ઈચ્છામાં આવે તેમ કર. ॥ ૬૩ ॥

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।
इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥

વળી સર્વથી ગુપ્ત અને સારામાં સારૂં એક વચન હું તને કહું છું તે તું સાંભળ; તું મને અત્યંત વ્હાલો છે માટેજ હું તારા હિતને અર્થે તે તને કહુ છું. ॥ ૬૪ ॥

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ।

મારામાંજ મન રાખ, મારોજ ભક્ત થા, મારાજ યજ્ઞ કર અને મનેજ પ્રણામ કર; એમ કરવાથી ખરેખર તું મનેજ પામીશ, હું તને એ બાબતની પ્રતિજ્ઞા કરી કહુંછું કારણ કે તું મને પ્રિય છે. ॥ ૬૫ ॥

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहंत्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि माशुचः ॥

સર્વ ધર્મને તજી દઇને મારે એકલાનેજ

શરણે આવીને રહે, હું તને સર્વ પાપથી મુ-
ક્ત કરીશ, માટે તું શોક કરીશ નહિ. ૬૬

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।
न चाशुश्रूषवे वाच्यंनचमां योऽभ्यसूयति॥

જે ધર્મ પ્રમાણે વર્તતો નથી, જે ભક્તિ ર-
હિત છે, જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને ગુરૂ સેવા ક-
રવા ઇચ્છતો નથી તથા જે મારી નિંદા કર-
નારો છે તેને આ વાત તારે કહેવી નહિ. ૬૭

य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ।
भक्तिंमयिपरांकृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥

આ મોટી ગુહ્ય વાત જે સારા ભક્તોને સં-
ભળાવશે તે મારી ઉંચા પ્રકારની ભક્તિ કરીને
મનેજ પામશે એમાં સંશય નથી. ॥ ૬૮ ॥

न च तस्मान्मनुष्येषुकश्चिन्मेप्रियकृत्तमः ।
भविता न च मे तस्मादन्यःप्रियतरोभुवि ॥

તેવું કરનાર મનુષ્યના કરતાં બીજો કોઈ

મને વધારે વ્હાલો નથી અને પૃથ્વીમાં તેના કરતાં બીજો કોઈ વધારે વ્હાલો થવાનો પણ નથી. ॥ ૬૯ ॥

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ।
ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ॥

આપણા આ ધર્મયુક્ત સંવાદનો જે કોઈ અભ્યાસ કરશે, તેણે મને જ્ઞાન યજ્ઞ વડે પૂજ્યો છે એમ હું માનીશ. ॥ ૭૦ ॥

श्रद्धावाननसूयश्च
शृणुयादपि यो नरः ।
सोऽपि मुक्तः शुभाँल्लोकान्
प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ॥ ७१ ॥

જે માણસ શ્રદ્ધાથી અને ઈર્ષ્યા રાખ્યા વગર આ જ્ઞાન સાંભળશે તે પણ મુક્ત થઈ પુણ્ય કર્મ કરનારા પવિત્ર લોકને પામશે. ॥ ૭૧ ॥

कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ।

कच्चिदज्ञानसंमोहः प्रणष्टस्ते धनंजय॥७२॥

હે પાર્થ ! તેં એક ચિત્તથી આ સર્વ સાંભળ્યું છે. હે ધનંજય ! અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલો મોહ હવે તારો નાશ પામ્યો છે ? ૭૨

अर्जुन उवाच ।

नष्टोमोहःस्मृतिर्लब्धात्वत्प्रसादान्मयाच्युत
स्थितोऽस्मिगतसंदेहः करिष्येवचनं तव॥

અર્જુને કહ્યું:—હે અચ્યુત ! તમારી કૃપાથી મારો મોહ નાશ પામ્યો છે અને સત્યનું મને સ્મરણ થયું છે મારી સર્વ શંકાઓ દુર થઈ છે અને હું સ્થિર થયો છું, હવે હું તમારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ. ॥ ૭૩ ॥

संजय उवाच ।

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।
संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥७४॥

સંજયે કહ્યું:—આ પ્રમાણે શ્રી કૃષ્ણનો અને

મહાત્મા અર્જુનનો ચમત્કારી અને રોમ ઉભાં કરે એવો સંવાદ મેં સાંભળ્યો. ॥ ૭૪ ॥

व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहं परम् ।
योगंयोगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतःस्वयम्॥

શ્રી વ્યાસજીની કૃપાથી સાક્ષાત યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણે પોતેજ કહેલો પરમ ગુહ્ય એવો જે યોગ તે મેં સાંભળ્યો છે. ૭૫ ॥

राजन्संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिममद्भुतम् ।
केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः॥

હે રાજન્ ! કેશવ અને અર્જુનનો આ પવિત્ર અને અદ્ભુત સંવાદ સંભારી સંભારીને હું વારંવાર આનંદ પામું છું. ॥ ૭૬ ॥

तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ।
विस्मयोमेमहान् राजन् हृष्यामिचपुनः नः॥

અને હે રાજન્ ! શ્રી હરિનું તે ઘણું અદ્ભુત રૂપ સંભારી સંભારીને હું મહા આશ્ચર્ય પા-

સુંછું અને વારંવાર ખુશી થાઉંછું. ॥ ૭૭ ॥

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्रपार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥

જ્યાં યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણ છે અને જ્યાં ધનુ-ષધારી અર્જુન છે ત્યાં લક્ષ્મી, જય, સંપત્તિ અને અચળ નીતિ રહે છે એમ માનુંછું. ૭૮

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे मोक्षसंन्यासयोगो नामाष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

અઢારમો અધ્યાય સમાપ્ત.

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સમાપ્ત.

श्री चतुःश्लोकी भागवत प्रारंभ.

श्रीभगवानुवाच ।

ज्ञानंपरमगुह्यंमेयद्विज्ञानसमन्वितम् ।
सरहस्यंतदंगंचगृहाणगादितंमया ॥ १ ॥

श्री भगवान બોલ્યા કે–હે બ્રહ્મા ! તમને શાસ્ત્રીય જ્ઞાન અનુભવ ભક્તિ તથા તેનાં સાધન એ હું કહુંછું તે તમે સાંભળો.

यावानहंयथाभावोयद्रूपगुणकर्मकः ।
तथैवतत्त्वविज्ञानमस्तुतेमदनुग्रहात् ॥ २ ॥

વળી મારૂં જેવું સ્વરૂપ, જેવી સત્તા, તથા જેવાં રૂપો, ગુણો અને કર્મો છે, તે સર્વનું મારા અનુગ્રહથી યથાર્થ રીતે તે પ્રમાણેજ તમને જ્ઞાન થાઓ. ॥ ૨ ॥

अहमेवासमेवाग्रेनान्यद्यत्सदसत्परम् ।
पश्चादहंयदेतच्चयोऽवशिष्येतसोऽस्म्यहम् १

હે બ્રહ્મા ! આ સૃષ્ટિની પુર્વે હુંજ હતો, તે વખતે સ્થુળ તથા સુક્ષ્મ રૂપ પ્રપંચ અને તેનું કારણ માયા એમાંનું બીજું કાંઇજ ન હતું સૃષ્ટિની પછી પણ હુંજ છું. જે આ સર્વ પ્રપંચ દેખાય છે, તે પણ હુંજછું. તથા પ્રલય થયા પછી જે વસ્તુ બાકી રહેછે તે પણ હુંજ છું; અર્થાત્ હું અનાદિ, અનંત તથા અદ્વિતીય હોવાથી પૂર્ણ સ્વરૂપછું. ॥ ૩ ॥

ऋतेर्थंयत्प्रतीयेतनप्रतीयेतचात्मनि ।
तद्विद्यादात्मनोमायांयथाभासोयथातमः ४

જે વસ્તુ વસ્તુતાએ છેજ નહીં, જે વસ્તુની તેમાં પ્રતીતિ થાય અને જે વસ્તુ સત્ય હોય તે વસ્તુ તેના અધિષ્ઠાનમાં દેખાય નહીં તે મારી માયા જાણવી.દ્દષ્ટાંતમાં જેમ ચંદ્ર એક છે. બે નથી, છતાં બે દેખાય છે, તેમજ આ જગત પણ વસ્તુતાએ ખોટું છે, છતાં સાચું ભાસે છે અને ગ્રહોમાં જેમ રાહુ એક ગ્રહ

છે; તોપણ તે દેખાતો નથી, તેમજ આત્મા સર્વનો સાક્ષી છે, પરંતુ માયાથી આચ્છાદિત હોવાને લીધે જણાતો નથી. ॥ ૪ ॥

यथामहांतिभूतानिभूतेषूच्चावचेष्वनु ।
प्रविष्टान्यप्रविष्टानितथोतेषुनतेष्वहम् ॥५॥

જેમ પંચ મહાભૂતો સૃષ્ટિ સરજ્યા પછી ભૌતિક પદાર્થોમાં અર્થાત્ ઉત્તમ, મધ્યમ દેહમાં પ્રવેશ કરીને રહેલા હોય તેમ દેખાય છે; કારણ કે તેના જોવામાં આવે છે પરંતુ તેઓ પૂર્વેજ તે તે દેહાદિકના કારણ રૂપ હોવાથી તેઓમાં પ્રવેશ કરીને રહ્યા હોય તેમ નથી, પરંતુ મૂળથીજ તે તેમ હું આ ભૌતિક પદાર્થોમાં પાછળથી પ્રવેશ કરીને રહ્યો નથી; પરંતુ તેના કારણ રૂપે પ્રથમથીજ તેઓમાં પ્રવેશ કરીને રહ્યોછું. અર્થાત્ મારી એવી સત્તા છે. ॥ ૫ ॥

एतावदेवजिज्ञास्यंतत्त्वजिज्ञासुनाऽऽत्मनः ।

अन्वयव्यतिरेकाभ्यांयःस्यात्सर्वत्रसर्वदा ६

આત્માના સ્વરૂપને જાણવાની ઈચ્છાવાળા પુરૂષે એટલુંજ જાણવા જેવું છે કે, જે અન્વય તથા વ્યતિરેક વડે સદા સર્વ ઠેકાણે છે, તેને આત્મા જાણવો. ॥ ૬ ॥

एतन्मतंसमातिष्ठपरमेणसमाधिना ।
भवान्कल्पविकल्पेषुनविमुह्यतिकर्हिचित् ७

હે બ્રહ્મા ! તમે પરમ સમાધિ વડે એટલે એકાગ્ર મન વડે મારા આ મતને અનુસરો. જેથી તમે કલ્પે કલ્પે વિવિધ પ્રકારની સૃષ્ટિ રચતી વેળાએ "હું સ્વતંત્ર કર્ત્તા છું" આવા મોહમાં કદી પણ કોઈવાર પડો નહીં.

इतिश्रीमद्भागवतेमहापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांवैयासिक्यांद्वितीयस्कंधेभगवद्ब्रह्मसंवादेचतुःश्लोकीभागवतंसमाप्तम्.

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

॥ चर्पटपञ्जरिका ॥

भज गोविंदं भज गोविंदं
भज गोविंदं मूढमते ।
प्राप्ते सन्निहिते मरणे
नहि नहि रक्षति डुकृञ् करणे ॥१॥

હે મૂઢ બુદ્ધિવાળા ! તું ગોવિંદ એવા ઈશ્વરનું ભજન કર. માથે ફર્યા કરતું મોત આવશે તો અથવા મરણ પાસે આવશે ત્યારે " ડુકૃઞ્ કરણે " એ વ્યાકરણનો પાઠ તારી રક્ષા નહિ કરે. ॥ ૧ ॥

बालस्तावत्क्रीडासक्त
स्तरुणस्तावत्तरुणीरक्तः ।
वृद्धस्तावच्चिंतामग्नः
परेब्रह्मणिकोपिनलग्नः ॥२॥ भज०

જ્યાં સુધી બાળક હોય ત્યાં સુધી મનુષ્ય

ક્રીડા એટલે રમતમાં લાગી રહેછે. જ્યાં સુધી તરૂણ હોય ત્યાં સુધી તરૂણીમાં આશક્ત થઇ રહેછે, જ્યાં સુધી વૃદ્ધ હોય ત્યાં સુધી ચિંતામાં મગ્ન રહેછે, પરંતુ કોઇ પણ પરબ્રહ્મમાં આશક્ત થતો નથી; માટે હે મૂઢ બુદ્ધિવાળા ! ગોવિંદને ભજી લે. ॥ ૨ ॥

अंगं गलितं पलितं मुंडम्
दशनविहीनं जातं तुंडम् ।
वृद्धो याति गृहित्वा दंडम्
तदपि न मुंचत्याशापिंडम् ॥३॥भज०

અંગ ગળી ગયું, માથે ધોળા વાળ થઇ ગયા, મોઢામાંથી દાંત પડી ગયા અને વૃદ્ધ થયો છે તેથી લાકડી લઇને ચાલવું પડેછે તોપણ આશાના ઓઘને તું મૂકતો નથી. ॥ ૩ ॥

पुनरपिजननंपुनरपिमरणम्
पुनरपिजननीजठरशयनं ।

इहसंसारेखलुदुस्तारे
कृपयापारेपाहिमुरारे ॥४॥ भज०

દુઃખે પણ ન તરાય એવા અપાર સંસાર સાગરમાં વારંવાર જન્મવું, વારંવાર મરવું, અને વારંવાર માતાના ઉદરમાં પડવું પડેછે; માટે હે મુરારી પ્રભુ ! કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કરો. ॥ ૪ ॥

दिनमपिरजनीसायंप्रातः
शिशिरवसंतौपुनरायातः ।
कालःक्रीडतिगच्छत्यायु
स्तदपिनमुंचत्याशावायुः ॥५॥ भ०

દિવસ પછી રાત પડે છે અને રાત પછી દિવસ પડે છે. તથા સાંજ પછી સવાર પડે છે અને સવાર પછી સાંજ પડેછે. આમ દિવસ, રાત, સાંજ અને સવાર ચાલ્યાં જાયછે તથા શિશિર અને વસંત આદિ ઋતુઓ પણ વારંવાર આવ્યા ગયા કરે છે. આવી રીતે

કાળ ક્રીડા કરે છે અને આયુષ્ય ચાલ્યું જાય છે તોપણ આશાનો પવન તને છોડતો નથી !! હે મૂઢમતિ ! ગોવિંદને ભજી લે. ॥ ૫ ॥

जटिलो मुंडित लुंचितकेशः ।
काशायांबरबहुधृतवेशः ।
पश्यन्नपि च न पश्यति लोकं
उदरनिमित्तं बहुकृतवेशः ॥६॥ भ०

માથે જટા રાખનાર, માથાના વાળ સઘળા ઉતરાવી નાંખનાર, માથાના વાળ ચુંટાવી કાઢનાર, ભગવાં લુગડાંથી અનેક વેશ ધરનાર અને પેટ ભરવા માટે બહુ રૂપ બનતો લોક દેખતાં છતાં પણ અંધ છે ॥ ૬ ॥

वयसि गते कः कामविकारः
शुष्के नीरे कः कासारः ।
क्षीणे वित्ते कः परिवारो
ज्ञाते तत्वे कः संसारः ॥७॥ भ०

વય વીતી જતાં કામ વિકાર રહેતો નથી

પાણી સુકાઈ જતાં તળાવ રહેતું નથી, ધન ઘટી જતાં પરિવાર રહેતો નથી તેમજ તત્ત્વ જાણુવાથી સંસાર રહેતો નથી. ॥ ૭ ॥

अग्रे वन्हिः पृष्ठे भानू
रात्रौ चिबुकसमर्पितजानुः ।
करतलभिक्षा तरुतलवास
स्तदपिनमुंचत्याशापाशः ॥८॥ भ०

આગળ અગ્નિ બળે છે, પછવાડે તડકો પડે છે. રાત્રિયે દાઢી ને ગોઠણુ ભેળાં કરી સુઇ રહેવું પડે છે, ભિક્ષા માટે વાસણુ જડતું નથી, અને ઝાડને થડે સૂઇ રહેવું પડે છે, તોપણુ આશાનો પાશ છોડતો નથી ! ! માટે ગોવિંદને ભજી લે. ॥ ૮ ॥

यावद्वित्तोपार्जनसक्त
स्तावन्निजपरिवारो रक्तः ।
पश्चाज्जर्जरभूते देहे
वार्त्ताकोपिन पृच्छतिगेहे ॥९॥ भ०

માણુસ જ્યાં સુધી ધન લઇ આવવામાં શક્તિમાન્ હોય છે ત્યાં સુધી તેનો પરિવાર તેને આધીન થઇને રહે છે અથવા પ્રીતિ રાખે છે. ધન લઇ આવવાની શક્તિ જતી રહે છે એટલે પછી ઘરમાં કોઇ વાત પણ પુછતું નથી. (માટે ગોવિંદને ભજી લે.)

रथ्याकर्पटाविरचितकंथः
पुण्यापुण्यविवर्जितपंथः ।
नत्वं नाहं नायं लोक
स्तदापिकिमर्थंक्रियतेशोकः ।१०। भ०

ચોવટાનાં ચીથરાને કંથા કરનાર અને પુણ્ય પાપનો માર્ગ છોડી દેનાર તું નથી, હું નથી, અને આ લોક નથી છતાં શા માટે શોક કરે છે ? (શોક મેલીને) ગોવિંદને ભજી લે.

नारीस्तनभरजघननिवेशं
दृष्ट्वा मायामोहावेशम् ।
एतन्मांसवसादिविकारं

मनसि विचारय वारंवारं॥११॥भ०

નારીના સ્તનનો ભાર તથા જઘન (પેડુ) ની રચના કે જેથી મિથ્યા મોહનો આવેશ ઉત્પન્ન થાય છે તેને જોઇને, એ, માંસ ચરબી આદિના વિકાર રૂપ છે એમ મનમાં વારંવાર વિચાર કર. ॥ ૧૧ ॥

गेयं गीतानामसहस्रं
ध्येयं श्रीपतिरूपमजस्रम् ।
नेयं सज्जननिकटे चित्तं
देयं दीनजनाय च वित्तम् ॥१२॥भ०

(જો ગાવું હોય તો) ગીતા અને વિષ્ણુ સહસ્રનામ ગાવાં, (જો ધ્યાન કરવું હોય તો) નિરંતર લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુનું ધ્યાન કરવું, (જો લઇ જાવું હોય તો) સુજનો પાસે ચિત્ત લઇ જાવું, અને (જો દેવું હોય તો)દીન લોકોને ધન દેવું. ॥ ૧૨ ॥

भगवद्गीता किंचिदधीता

गंगाजललवकणिका पीता ।
येनाकारि मुरारेरर्चा
तस्ययमः किं कुरुतेचर्चाम् ॥१३॥भ०

જેણે ભગવદ્‌ગીતાનો થોડોક પણ પાઠ કર્યો, જેણે થોડુંક પણ ગંગાજળનું પાન કર્યું અને જેણે મુરારી પ્રભુની પૂજા કરી, તેની ચર્ચા શું યમરાજ કરે છે ? નથી કરતા. ॥ ૧૩ ॥

कोहं कस्त्वं कुत आयातः
कामेजननीकोमेतातः ।
इतिपरिभावय सर्वमसारं
सर्वंत्यक्त्वा स्वप्नविचारम् ॥१४॥भ०

હું કોણ, અને, ક્યાંથી આવ્યો, મારી માતા કોણ, મારા પિતા કોણ; આ પ્રકારથી સ્વપ્ન સરખા સર્વ વિચારને ત્યાગીને સર્વ નામરૂપાત્મક જગતને અસાર માની લે. ૧૪

का तव कांता कस्ते पुत्रः

संसारोयमतीव विचित्रः ।
कस्य त्वं वा कुत आयात
स्तत्त्वंचिंतय तदिदंभ्रातः॥१८॥भ०

તારી સ્ત્રી અને તારો પુત્ર કોણ છે? આ સંસાર અત્યંત વિચિત્ર છે તું કોનો છે અને ક્યાંથી આવ્યો છે? હે ભાઇ! તેનો તું મનમાં વિચાર કર.

सुरतटिनीतरुमूलनिवासः
शय्याभूतवमजिनं वासः ।
सर्वपरिग्रहभोगत्यागः
कस्यसुखंनकरोतिविरागः॥१९॥भ०

ગંગા નદીના કાંઠાનાં ઝાડનાં મૂળિયાં એજ રહેઠાણ, ધરતી એજ સુવાનું, મૃગચર્મ એજ લુગડાં, સર્વ પરિગ્રહ અને ભોગનો ત્યાગ તથા વૈરાગ્ય, એ કોને સુખ ન કરે? અર્થાત્ સર્વને સુખ કરે છે.

સમાપ્ત.